

GEOGRAFIE

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

2001/1

ROČNÍK 106

GEOGRAFIE
SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
GEOGRAPHY
JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Redakční rada – Editorial Board

BOHUMÍR JANSKÝ (šéfredaktor – Editor-in-Chief),
VÍT JANČÁK (výkonný redaktor – Executive Editor), JIRÍ BLAŽEK,
ALOIS HYNEK, VÁCLAV POŠTOLKA, VÍT VOŽENÍLEK, ARNOŠT WAHLA

OBSAH – CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

Havlíček Tomáš, Chromý Pavel: Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti	1
Contribution to the theory of polarized development of a territory, with a special attention paid to peripheral regions	
Marada Miroslav: Vymezení periferních oblastí a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy	12
Delimitation of peripheral regions of Czechia and their features studied with the help of statistical analysis	
Jančák Vít: Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni	26
Contribution to the geographical research on peripheral regions at the microregional level	
Fialová Dana: Druhé bydlení a jeho vztah k periferním oblastem	36
Second Housing and Its Relations to Peripheral Regions	

DISKUSE – DISCUSSION

Poznámky k článku Tomáše Ondřeje „Morfostrukturní analýza georeliéfu Valašskobystrické vrchoviny a jejího severního předpolí“ (T. Pánek)	48
--	----

TOMÁŠ HAVLÍČEK, PAVEL CHROMÝ

PŘÍSPĚVEK K TEORII POLARIZOVANÉHO VÝVOJE ÚZEMÍ SE ZAMĚŘENÍM NA PERIFERNÍ OBLASTI

T. Havlíček, P. Chromý: *Contribution to the theory of polarized development of a territory, with a special attention paid to peripheral regions.* – Geografie – Sborník ČGS, 106, 1, pp. 1 – 11 (2001). The article makes a survey of aspects for evaluation of a periphery in geographic sciences. The definition of the terms „periphery“ and „marginality“ is discussed. An attention is paid to evaluation aspects and types of polarities defining peripheries. A periphery is understood as a consequence of an asymmetry in organization of a territory, a society, etc. The article takes into account the development of the relation core/centre – periphery and, in their delimitation, differentiates the objective and the subjective viewpoints. Determining factors and actors' behaviour in the framework of the development of peripheries, or their individual types, are observed.

KEY WORDS: periphery – marginality – core – polarization of territorial organization.

Příspěvek byl zpracován v rámci grantových projektů: GA UK č. 126/1998/M s názvem „Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR“ a GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“. Autoři děkují grantovým agenturám za finanční podporu.

1. Úvod

Problematika periferních (marginálních) oblastí je v Česku jak v odborných, tak i v publicistických pracích posledního desetiletí ve stínu řešení problematiky transformačních procesů, řešení problémů suburbanizace, resp. tematiky spojené především s jádrovými oblastmi – tedy s centry jako řídicími jednotkami. Periferní oblasti byly vesměs vymezovány jako doplněk k vyčleněným jádrovým územím (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987), a to jako jednotky řízené, resp. podřízené. Samotný problém perifernosti byl řešen v rámci výzkumu regenerace sídel a jejich funkčních systémů (Musil 1988), v 90. letech 20. století pak převážně v rámci problémových (strukturálně postižených) regionů, či celkové regionální diferenciaci (Blažek 1996). Specificky zaměřené studie byly pak zpracovány v rámci výzkumů venkova nebo pohraničí (Jeřábek 1999, Kubeš 2000, Vaishar 2000). Nedostatečně řešeným tématem je pak studium mechanismů vzniku a vývojových změn periferií na úrovních řádově nižších než mezoregionálních, tj. především na úrovni mikroregionů a subregionů, i když se jimi částečně zabývaly výzkumy brněnské pobočky Ústavu geoniky AV ČR (např. Vaishar 1998, Vaishar, Zapletalová 1998, Vaishar 1999a, Vaishar 1999b, Zapletalová, Stachová 1999).

Naopak na mezinárodní úrovni je periferiím, či marginálním oblastem pozornost věnována dlouhodobě. Přínos činnosti pracovních komisí a studijních skupin IGU je patrný především z publikovaných sborníků (např. Chang-Yi, Sue-Ching, Yin-Yuh 1994; Singh a Majoral 1996; Jussila, Leimgruber, Majoral 1998).

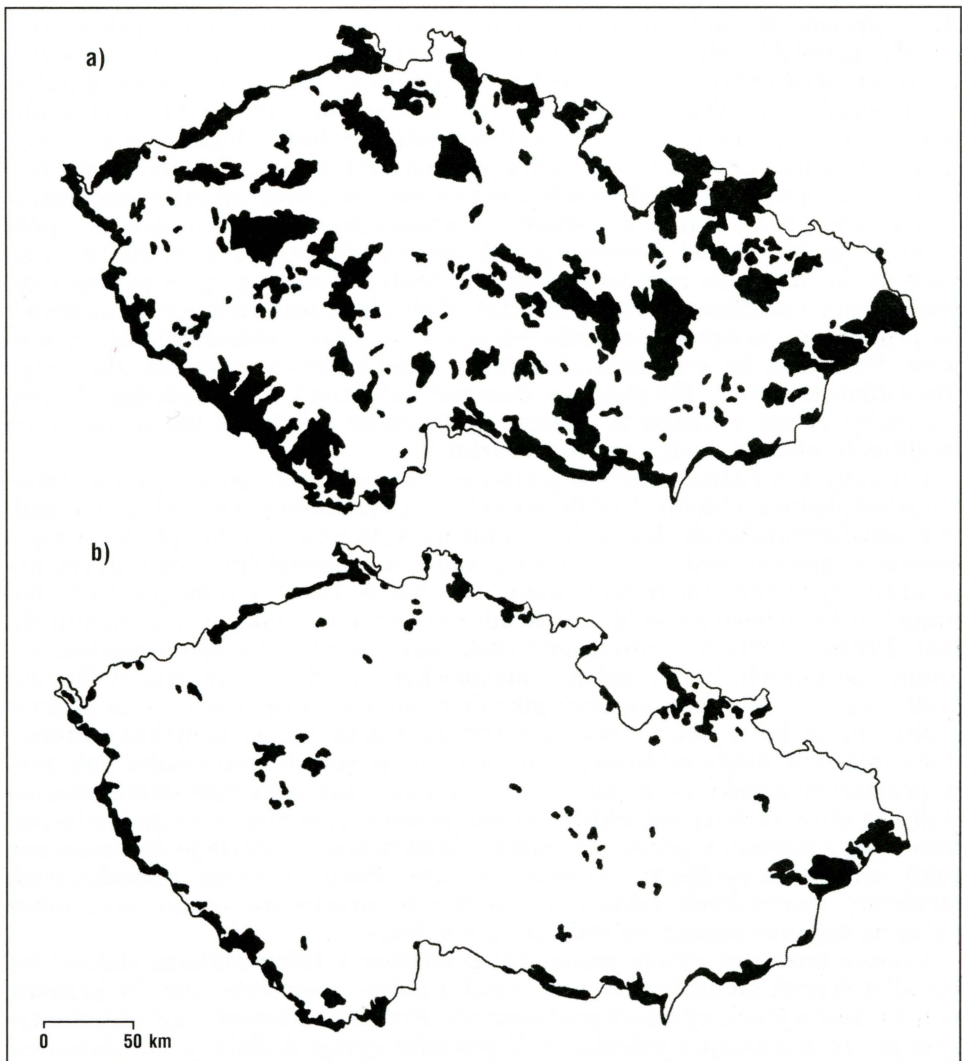
Nadále zde ovšem zůstávají otevřené základní otázky. K jakým poruchám hierarchicky organizovaného geografického systému dochází? Je vůbec existence periferií „poruchou“ nebo je zákonitým důsledkem hierarchické organizace geografických systémů? Jak a proč vzniká periferie? Jaké jsou důsledky perifernosti? Jak klasifikují, vymezují a řeší problémy periferních území v zahraničí? Co je vůbec periferie a marginalita?

V této studii, která je vnímána jako vstupní pasáž monotematického čísla Geografie, věnovaného problematice periferních území v Česku, se autoři přiklonili k shodnému chápání pojmů *periferie* a *marginalita*, i když některé práce zdůrazňují rozdíl mezi oběma termíny. *Periferie* je územím nedostatečné integrace do, v daném místě a čase dominujících, struktur, procesů a systémů (Schmidt 1998); je specifickým územím s poruchou funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů, které jsou výsledkem nerovnoměrného působení vzájemně se podmínujících sociálních, ekonomických, politických, kulturních i fyzickogeografických faktorů. Periferií je označováno území na okraji systému, které je však integrováno do jeho ekonomických struktur. *Marginální oblast* je pak izolované území, kterému se integrace do daného systému „nepodařila“ (např. Andreoli 1989).

Perifernost odráží asymetrické vztahy a nerovnoměrnosti mezi (resp. uvnitř) regionálními a sociálními systémy. Vzhledem k tomu, že tyto systémy a na ně vázaná polarita centrum-periferie nejsou statického typu, lze z vývojového hlediska identifikovat periferie s odlišnou mírou stability a s odlišným potenciálem proměn v jejich postavení.

2. Teoretické přístupy k výzkumu periferních prostorů

Zkoumání fenoménu periferie vychází především ze vztahu jádra a jeho země. Model polarity *centra a periferie* má ovšem řadu specifických forem, jednak z hlediska vývoje, jednak z hlediska řádovosti, resp. měřítka. Obecně však vždy vyjadřuje jejich asymetrický vztah. Nejdříve byly periferie popisovány na úrovni makrostruktur, přičemž hlavní aspekty, které se uplatnily při jejich vymezení byly primárně fyzickogeografického typu, byť transformovaného do antropogeografických a politickogeografických důsledků. K posunu vnímání periferních území do měřítkově nižších územních řádů (nodální regiony) dochází až počátkem 20. století, a to v rámci výzkumu vývoje systému osídlení a utváření vazeb mezi sídly a jejich hierarchizace. Korčák (1973) k tomu uvádí, že klíčovou úlohu zde měly práce Mackindera a Vidal de la Blache. Christaller (1933) tak při formulaci teorie centrálních míst implicitně vymezil jádra i periferie. Jednalo se však převážně o zjednodušení prostorové koncentrace územího uspořádání, a nikoliv o vývojové principy a procesy podmiňující jeho asymetrii. Dynamicky koncipované teorie regionálního vývoje se objevují až po druhé světové válce. Snahu řešit regionální disparity projevili nejprve ekonomové (Myrdal 1957, Hirschman 1958). Wirth (1963) použil pro vymezení rozdílů mezi severem a jihem Evropy nejen fyzickogeografická hlediska, ale i hlediska historická a politická. Kromě toho se také zmiňuje o tzv. vnitrostátní periferii (na příkladu politické periferizace Neapole). Výrazný posun v hodnocení vztahu jádro-periferie přinesl Friedmannův model (1966), a to především ve smyslu vývojovém. Friedmann definuje, převážně na ekonomických základech, čtyři stupně rozvoje území: a) předindustriální společnost s lokálními ekonomikami, b) vznik a zesilování polarity jádra a periferie, c) difúze ekonomických aktivit, přičemž se také periferie částečně podílí na ří-

Obr. 1 – Proces postupného pokrývání území signálem mobilních telefonů. a) neatraktivní území (nepokryta signálem mobilního operátora do 30. 6. 2000), b) extrémně neatraktivní území (nepokryta signálem mobilního operátora do 31. 12. 2000). Pramen: www.oskarmobil.cz/cz/products/c218a_index.htm

dících mechanismech, d) prostorová integrace a růst organičnosti (vzájemné závislosti jádra i periferie).

Selektivní (koncentrační, polarizační) tendence v regionálním vývoji obvykle dominují, nejsou však tendencemi výlučnými. K značným rozdílům může docházet na různých měřítkových úrovních. Např. proces globalizace směřuje ke stále větší koncentraci řídicích funkcí do jádra a k oslabení vlivu periferních oblastí. Tento proces je natolik dynamický, že dochází ke vzniku nových forem periferií, např. k posílení významu mezoregionálního jádra, které je součástí makroregionální periferie. Protichůdný proces – dekoncentrace a decentralizace – je možné naopak spojovat s úsilím regionální politiky EU, a te-

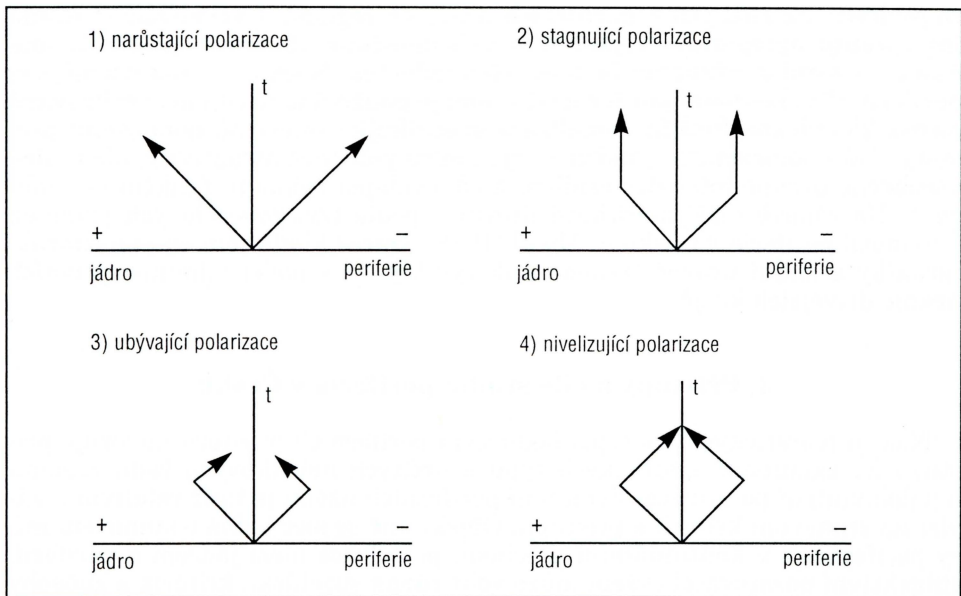
dy s vývojem na kontinentální úrovni: v rámci tzv. „modelu evropských mozaik“ začala EU podporovat regionální decentralizaci moci, zdrojů a odpovědnosti, utvářením tzv. „Evropy regionů“. Integrační proces si vynucoval aktivní regionální politiku, jejímž cílem bylo především oslabení hierarchického uspořádání a posílení úlohy regionálních sítí. Periferní oblasti tím získávají možnost podílet se na řídicích mechanismech (třetí stupeň Friedmannova modelu). Rozvoj území je však i nadále determinován převážně rozvojem centra. Friedmann (1973) definoval periferii nepřímo pomocí určení centra jako pólu růstu a vzniku inovací. Periferie je pak implicitně prostorem bez růstu a inovace se do ní šíří se zpožděním difúzí z centra. Tento vývoj je patrný i při transformaci postkomunistických států. V období transformace většina investic proudí do metropolí jednotlivých států a periferní oblasti zůstaly opomíjeny. Vzhledem ke své „neatraktivitě“ z pohledu investic se tak staly lépe identifikovatelnými. Empirickou ilustrací selektivní – a následně difúzní – povahy vývoje v Česku je i proces postupného pokrývání území signálem mobilních telefonů zachycený na obrázku 1¹.

Přístupy k rozlišení centra a periferie v 90. letech 20. století jsou zřetelné z následujícího přehledu. Nadále převažovala vymezení periferních území podle kvantifikovatelných ekonomických hledisek; ta jsou výhodná především pro obecné vymezení center a periférií a vedla k polemickým prostorovým abstrakcím typu tzv. „modrého banánu“ (Schwarze 1995). Území „modrého banánu“ od Manchesteru po Miláno uvádí Evropská unie jako svou centrální oblast (Brunet 1989). V tomto období však došlo také k výraznému posílení významu sociálních, historických a ekologických hledisek. Například Heintel (1998) vnímá centrum a periferii jako dichotomické, příp. částečně se překrývající, pojmy, které jsou zakotvené v myšlení a představách subjektů (aktérů). Jako relativně dobře měřitelný distanční komponent tohoto vztahu pak uvádí prostorový aspekt, resp. polohu. Její význam však stále více slábne. Rozhodující je míra aktivity subjektů v území, přičemž centrum se vyznačuje jejich kumulací a naopak v periferii je míra aktivit nízká. Periferie je determinována také schopností/rychlostí přijímat inovace. Roste význam rozhodovacích struktur, mocenských faktorů a hierarchie prostorové organizace, jakož i stupně organizovanosti ve vzdělání a v kultuře.

Obecné tendence vývoje regionální polarizace v industriálním období² lze vyjádřit čtyřmi abstraktními typy vztahu jádra a periferie (obr. 2), přičemž nehovoříme o jejich vývojové posloupnosti. Prvním a zároveň nejčastějším typem je tzv. *narůstající polarizace*. V průběhu vývoje dochází k prohlubování asymetrie mezi periferií a jádrem (a). Tento jev je i nadále zesilován stoupajícím vlivem globalizace, kdy roste význam dominantních center (New York, Londýn atd.). Druhý typ představuje tzv. *stagnující polarizace* (b). Tento stav

¹ Nejprve byla signálem pokryta hustě zalidněná a ekonomicky prosperující území center. Poté došlo k pokrytí dopravních os mezi centry a teprve v poslední fázi bylo zahájeno napojení periferních oblastí. Obrázek zachycuje stav pokrytí území Česka signálem třetího mobilního operátora ještě před pokrytím neatraktivních/periferních území. Podobný vývoj lze zaznamenat též u předchozích dvou mobilních operátorů. Telekomunikacemi a jejich vlivem na rozvoj periferních území se zabýval např. Leimgruber (1996). Analogicky lze proces přirovnat k rozvoji železniční sítě na území Česka. Do méně atraktivních území dospěla železnice s fázovým zpožděním desítek let (Purš 1973).

² Východiskem je první stupeň Friedmannova modelu v předindustriálním období, kdy existovala široká síť lokálních ekonomik bez významnější prostorové polarizace. S industrializací nastává již zmíněná asymetrie ve vývoji jádra a periferie, která však neměla vždy shodný vývoj.

Obr. 2 – Abstraktní vývojové typy polarizace prostoru (jádro/periferie)

je možný především v plánovaných ekonomikách, s „umělým“ udržováním rovnosti všech regionů, ale i v oblastech, kde jádra nezískala významnější postavení. Například moderní technologie pak umožňují, že dochází k rovnoměrnému rozložení informací i kapitálu. Třetím typem vývoje vztahů mezi jádrem a periferií je tzv. *ubývající polarizace*, v níž význam periferie stále roste. Důvody tohoto vývoje jsou různé. Z politického hlediska je periferie zvýhodňována, např. pro zastavení depopulačních procesů či z důvodu vědomého posílení jejího vlivu (např. zakládání a rozvoj hlavních měst v periferních oblastech některých států). Důvody mohou být také ekonomické či dopravní (např. dobrá technická infrastruktura v periferních oblastech může podnítit přesun aktivit a investic z jádra do periferie). Jádro si i nadále zachovává své výsadnější postavení vůči periferii. Čtvrtým typem je tzv. *nivelizující polarizace*. Rozložení obyvatel/aktivit, kapitálu, zboží atd. je natolik vyrovnané, že dříve vzniklá polarizace mizí. Tento typ je ovšem jen teoretickou variantou vývoje regionální polarizace.

Pouze strukturální prostorovou formu polarizace odmítá i Reynaud (1980), který zdůrazňuje vývojovou transformaci vztahu jádro-periferie a z původně statického modelu tak vytváří model dynamický. Vedle vývoje dichotomie jádra a periferie ovlivňují tuto asymetrii i politická organizace, síla ekonomických funkcí a obecně i subjektivní faktory (Gottmann 1980).

Jádro a periferie nejsou prostorově oddělené, ale pouze měnící se míry centrality (Schuler a Nef 1983). Nejde tedy o dichotomii mezi dvěma extrémy, ale jedná se o kontinuum otevřené změnám v čase. Centrum se přitom nachází na vrcholu tzv. „pyramidy moci“. Vysoce centralizované územní jednotky (např. nodální region) vykazují poměrně jednoduchý bipolární vztah, kdežto rozsáhlejší a složitější organizované systémy jsou charakteristické vytvářením celé hierarchie diskutovaných polarit. Jednou z forem generalizovaného vyjádření výše zmíněné kontinuity mezi jádrem a periferií je i tzv. *exponovanost*, kterou sledovali Hampl, Gardavský, Kühnl (1987). Zabývají se přitom vztahem jád-

ro-periférie na různých řádovostních úrovních regionů. Exponovanost území interpretují agregátním vyjádřením výhodnosti/nevýhodnosti polohy a současně i vlastního významu hodnocených jednotek. Neexponovaná území jsou periferií. Při zkoumání perifernosti území je používána určitá generalizovaná forma komplexně funkční zonalizace specifikuující relativně homogenní prostory. Tato homogenita vyjadřuje nejen míru polohové atraktivity, ale i míru všeobecné úrovně intenzity osídlení a odpovídající základní funkční specializace. Na řádově nižší měřítkové úrovni – podle tzv. generelových jednotek – vymezil periferie v Česku J. Musil (1988). Důraz klade zejména na charakteristiky sociální úrovně; zvláště pak vynikly zóny podél administrativních hranic dřívějších krajů.

3. Přístupy a cíle studia periferie v Česku

Nástin teoretických koncepcí hodnocení periferních prostorů navozuje přístupy ke zkoumání specifických typů a určitých měřítkových řádů regionů a jejich vnitřní polarizace. Vymezení periferních území je totiž relativní a závisí na stanovení kritérií a přístupů. Objektivně se sice jedná o stanovení míry perifernosti v kontinuálním přechodu polarizace mezi jádrem a periferií, subjektivní pozorovatel ovšem může volit různá specifická kritéria a způsoby vymezení periferií. Jde o nalezení oblastí, které nedosahují určité úrovně vývoje/rozvoje funkčně-prostorových a sociálně-prostorových vztahů, přičemž různé aspekty (faktory), které perifernost určují, případně soubory těchto aspektů (ukazatele agregátní povahy), mohou předurčovat různé specifické druhy perifernosti. Tyto faktory a intenzita jejich působení se pochopitelně v procesu vývoje mění. Ve smyslu zaměření výzkumných projektů³, kterým je věnováno toto monotematické číslo Geografie – Sborníku ČGS, je v tomto sledování kladen důraz na analýzy mikroregionální diferenciace Česka.

Území Česka je na jedné straně výrazně typologicky rozrůzněno, na straně druhé však má jeho diferenciace některé podstatné znaky společné. Např. v pohraničí se jedná v první řadě o relativně periferní charakter vyplývající z makropolohového hlediska, tj. z hlediska „vnějšího“ a o dominanci nodální formy organizace jednotlivých pohraničních regionů z hlediska „vnitřního“. Zároveň je zde charakteristická výše zmíněná rozrůzněnost v intenzitě i stabilitě osídlení, v ekonomické struktuře, ekologické narušenosti atd. To souvisí jak s významnou úlohou fyzickogeografické diferenciace, tak se složitostí především dlouhodobých vývojových procesů (rozdíly v míře národnostních proměn, v bariérové úloze státních hranic v socialistickém období, v důsledcích tzv. socialistické industrializace atd.). Tato specifika navozují pak i výběr mezi existujícími obecnými koncepcemi a přístupy, výběr orientovaný podle potřeb studia právě českého prostředí, tj. specifického řádu i typu regionů.

Z obecné diskuse koncepcí studia je nutné na prvním místě převzít důraz na integrální, byť asymetrickou sounáležitost jádra a periferie i důraz na relativní kontinuitu změn v míře perifernosti. Nejprve je tedy nutné hodnotit celé mikroregiony. Přičemž hodnocení musí být vázáno na dvě základní hierarchické/měřítkové úrovně:

³ Grantový projekt GA UK č. 126/1998/M s názvem „Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR“ a GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“.

- Vyšší/vnější – poloha a kvalitativně-významové postavení mikroregionu v Česku, resp. v makroregionu (s ohledem i na zahraničí).
- Nižší/vnitřní – vnitřní diference mikroregionu ve smyslu polaritý jádra (střediska) – periferie (zázemí) a zonalizace podle úrovně této polaritý.

Vzhledem k velikosti (mikroregionální úroveň) a výrazné problémovosti (např. řídice osídlené oblasti s převahou zemědělství, pánevní oblasti apod.) je zřejmé, že periferní území je významně determinováno vnější polohou, resp. postavením (převážně jde tedy o silně problémová území s velmi omezeným „přirozeným rozvojovým potenciálem“). Právě proto je důležité věnovat pozornost vnější pomoci postiženým regionům na jedné straně a vnitřní aktivizaci subjektů/aktérů na straně druhé.

Vnější pomoc dosud přichází především na základě hodnocení, která vzešla z analýz tvrdých dat. Stejně jako v jiných geografických výzkumech je však i výzkum periferních území omezen datovou základnou, zdroji dat, přesností a vypovídací hodnotou dat i jejich relevantností pro daný územní řád. Např. Hampl, Gardavský, Kühnl, (1987) hodnotí řádovost, uspořádání, vzdálenost a návaznost dílčích jednotek vůči hlavním centrům osídlení, jejich metropolitním územím, hlavním komunikacím, atd. Významným faktorem je i velikost a význam těchto jednotek samotných, a také intenzita osídlení v jejich bližším okolí, hodnocení sociální struktury a úroveň vybraných materiálních podmínek života lidí (bydlení, vybavenost domácností) v rámci různých územních celků s přihlédnutím k řádovostní úrovni. J. Musil (1988) vycházel při vymezování periferií v Česku z kombinace vnějších celospolečenských faktorů⁴ a vnitřních, lokálních, příp. regionálních faktorů⁵. Hampl (2000) užil při vymezování příhraničních území tři typy ukazatelů, a to: ukazatele reprezentující základní podmiňující faktory stavu i vývoje územních celků⁶, ukazatele dosažené sociální a ekonomické úrovně⁷ a ukazatele současné dynamiky ekonomického, resp. socioekonomického vývoje⁸. Užití vícerozměrných statistických analýz při vymezení periferních území naleznete na jiném místě tohoto sborníku (Marada 2001).

Protože úzce chápané „ekonomické podmínky“ jsou všeobecně nepříznivé, roste v určitém smyslu význam „neekonomických“ faktorů. Z nich především těch, které jsou důležité pro vnitřní aktivizaci subjektů. Nezbytná je tedy analýza sociální kvality a kulturního potenciálu, které jsou většinou podmíněny dlouhodobým vývojem.

⁴ Např. fáze urbanizačního procesu, stupeň dosaženého hospodářského rozvoje, změny v hodnotových orientacích obyvatelstva apod.

⁵ Úroveň občanské vybavenosti, demografický potenciál a jeho vývoj, sociální a kulturní potenciál, kvalita životního prostředí apod. Konkrétně se Musil zaměřil na užití následujících devíti ukazatelů: úbytek obyvatel, podíl osob ve starším věku, úbytek ekonomicky aktivních osob, rozsah bytové výstavby, podíl osob se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, podíl neobydlených bytů, vysoký podíl zaměstnaných v zemědělství, chudší vybavení domácností a nižší úroveň občanské vybavenosti.

⁶ Vysvětlující faktory: intenzita osídlení (počet obyvatel/km²), zohledňuje i míru urbanizace, industrializace atd., socioekonomická kvalita (index vzdělanosti obyvatel), polohová atraktivita (makropolitická atraktivita vzhledem k aktuálním geopolitickým a geoekonomickým změnám i specifitě území).

⁷ Podmíněné proměnné, např. ekonomická úroveň (tzv. ekonomický agregát jako součin pracovních příležitostí a průměrných mezd zaměstnanců – na obyvatele), průměrná mzda, míra nezaměstnanosti.

⁸ Vývojové indexy ukazatelů předchozího typu, např. vývoj ekonomického agregátu, vývoj průměrných mezd, vývoj nezaměstnanosti.

Vymezení periferních území na bázi mikroregionů je na jedné straně determinováno absencí dat, na druhé straně dává prostor pro realizaci terénních šetření a výzkum aktivizace místních subjektů/aktérů.

Vnitřní aktivizace aktérů je závislá na subjektivní reflexi perifernosti, na „vnímání“ reality člověkem, což lze zjišťovat např. sociologickými metodami, dotazníkovým šetřením, řízeným rozhovorem, konstrukcí mentálních map apod. Jako každý geografický fenomén je i perifernost vnímána jednotlivými osobami a skupinami odlišně. Její vnímání je jiné u toho, kdo je jí postižen a jiné u toho kdo nikoliv. Je podmíněna hodnotovou stupnicí dané osoby či skupiny, informacemi, zkušenostmi, atp. Výsledkem tohoto vnímání mohou být dva odlišné postoje. Za prvé se jedná o pozitivní postoj, který motivuje postižené skupiny k překonání bariér a k úsilí o rozvoj oblasti; za druhé negativní, který vede k deaktivaci a následně prohlubuje izolovanost a perifernost regionu. Jako třetí možný postoj ještě můžeme chápat indiferentní pozici. Z uvedeného vyplývá, že právě subjektivní vnímání vlastní perifernosti je klíčovým faktorem dalšího možného vývoje regionu a nemělo by být opomenuto při regionálním rozvoji. Vnímání perifernosti je vždy zkraslované pozicí pozorovatele, přičemž bližší vztah k objektivní realitě má pozorování z vnějšku. Také zde můžeme rozlišit dva postoje: negativní, směřující k segregaci, a pozitivní, který usiluje o integraci. Z hlediska budoucího rozvoje/vývoje periferních území a zvolení relevantních nástrojů regionálního rozvoje je vhodné určit převažující aspekt, který perifernost podmiňuje. Předpokládáme, že bez vnitřní aktivní účasti subjektů nebude vnější pomoc periferním územím dostatečně účinná.

Závěr

Předložený příspěvek je nutno označovat pouze jako nástin hodnocení polarizace prostoru, a tedy jako vstupní příspěvek do diskuse k hodnocení periferních území. Přesto je oprávněné na jeho základě formulovat následující hlavní metodologická doporučení:

- a) Studium periferie nelze izolovat, jedná se o integrální součást širšího vztahu jádra a zázemí.
- b) Polarizace území není podmíněna pouze ekonomickými aspekty, ale jedná se o podmíněnost komplexního charakteru.
- c) Kořeny perifernosti jsou v dlouhodobém a ve specifickém českém prostředí i výjimečně složitým historickým vývoji.

Prostorový fenomén jádro-periferie je klasickým tématem v geografii a jí blízkým směrům (územní plánování a regionální rozvoj atd.). Teoretické přístupy ve výzkumu periferií jsou velmi diferencované. Diskuse teorií ukázala na alternativnost přístupů (což odpovídá složitosti a obsáhlosti problematiky) a jejich neucelenosti. Tu nelze překonat spekulacemi, nýbrž jen systematickým empirickým výzkumem, zajištěním solidní datové základny a následným propojením empirie a teorie.

Obecně lze konstatovat, že v minulosti byl kladen větší důraz na ekonomické aspekty perifernosti, zatímco výzkumy v posledním desetiletí přisuzují stále větší míru aspektům sociálním a kulturním. Subjektivní atributy jsou ve většině případů zjistitelné pouze prostřednictvím různých terénních výzkumů především sociologického typu, jejichž náročnost je značná, a tudíž aplikovatelná převážně na úrovni regionů nižších řádů.

Teoretické výzkumy periferního prostoru, resp. vztahu jádra a periferie prodlávaly v posledních desetiletích velké změny. Tyto změny probíhaly kon-

tinuálně stejně jako docházelo k metamorfózním procesům v periferním prostoru. Výzkum v geografických vědách byl přitom pod vlivem ekonomických a sociálních věd. Hlavní příspěvek geografie v tomto výzkumu lze spatřit v prosazování komplexního přístupu, zohledňujícímu i fyzickogeografické vlivy a v hierarchické strukturaci problematiky (zvláště měřítkové). Především však geografie může přinést nejvíce dokladů o zákonité povaze hierarchické organizace geografických systémů prostoru.

Literatura:

- ANDREOLI, M. a kol. (1989): I sistemi agricoli in aree marginali. Aspetti socio-economici. In: ZANCHI, C. ed. Sistemi agricoli marginali. Mugello-Alta Romagna-Garfagnana-Alto Reggiano. Firenze, s. 281-474.
- BLAŽEK, J. (1996): Meziregionální rozdíly v České republice v transformačním období. In: Geografie – Sborník České geografické společnosti, 101, č. 4, s. 265-277.
- BRUNET, R. (1989): La France dans l' espace Européen. Montpellier.
- ESKELINEN, H. a F. SNICKARS, ed. (1995): Competitiv European peripheries. Berlin.
- FRIEDMANN, J. (1966): Regional Development Policy: a case study of Venezuela. Cambridge.
- FRIEDMANN, J. (1973): A theory of polarized development. In: Friedmann, J. Urbanization, planning and national development. London, s. 41-64.
- GOTTMANN, J. (1980): Confronting Centre and Periphery. In: Gottmann, J. ed. Centre and periphery. Beverly Hills, s. 11-26.
- HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Praha, 395 s.
- HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního rádu. Praha, 110 s.
- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 3, Praha, s. 241-254.
- HAMPL, M., V. GARDAVSKÝ a K. KÜHNL (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Praha, 255 s.
- HAVLÍČEK, T. (1999): Contribution to the survey of the areas along borders of the Czech Republic. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica Supplementum, č. 2/I, Bratislava, s. 205-215.
- HUNTINGTON, S. (1996): The Clash of Civilizations. New York.
- HEINTEL, M. (1998): Einmal Peripherie – immer Peripherie? Szenarien regionaler Entwicklung anhand ausgewählter Fallbeispiele. In: Abhandlungen zur Geographie und Regionalforschung, sv. 5, Wien.
- HIRSCHMAN, A. O. (1958): The Strategy of Economic Development. Yale University Press, New Haven, 217 s.
- CHRISTALLER, W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Jena.
- CHROMÝ, P. (2000): Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, Praha, s. 63-76.
- JANČÁK, V. (2001): Geografický výzkum periferních oblastí na mikroregionální úrovni. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, Praha, s. 25-35.
- JERÁBEK, M. (1998): „Geogrant pohraničí“ – společný výzkum geografických pracovišť. Geografie – Sborník ČGS, 103, č. 4, s. 458-460.
- JERÁBEK, M. ed. (1999): Geografická analýza pohraničí České republiky. Pracovní texty WP 99:11, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 180 s.
- JUSSILA, LEIMGRUBER, MAJORAL, eds. (1998): Perceptions of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space. Aldershot, 299 s.
- KORČÁK, J. (1973): Geografie obyvatelstva ve statistické syntéze. Praha.
- KUBEŠ, J. ed. (2000): Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR. Jihočeská univerzita, České Budějovice, 164 s.
- LEIMGRUBER, W. (1994): Marginality and marginal regions: Problems of definition. In: CHANG-YI David Chang, ed. (1994): Marginality and Development Issues in Marginal

- Regions. Proceedings of Study Group on Development Issues in Marginal Regions, IGU, Taipei, s. 1-18.
- LEIMGRUBER, W. (1996): Telecom and Marginality: Modern Technology to Prevent Marginalization? In: Sinhg, R. B., Majoral, R. eds. (1996): Development Issues in Marginal Regions. Oxford, New Delhi, s. 1-12.
- MARADA, M. (2001): Využití statistické analýzy k vymezení periferních oblastí Česka. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, Praha, s. 12-24.
- MARADA, M., CHROMÝ, P. (1999): Contribution to studies on peripheric regions of Czechia. In: Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica Supplementum, č. 2/I, Bratislava.
- MASSEY, D. (1979): In what sence a regional problem? In: Regional Studies 13, č. 2, s. 233-143.
- MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. In: Územní plánování a urbanismus, XV, č. 2, s. 67-72.
- MYRDAL, G. (1957): Economic Theory and Under-developed Regions. Gerald Duckwords, London, 168 s.
- PRIGGE, W. a RONNEBERGER, K. (1996): Globalisierung und Regionalisierung. Zur Auflösung Frankfurts in die Region. In: Österreichische Zeitschrift für Soziologie, č. 2, s. 129-138.
- PURŠ, J. (1973): Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce. Academia.
- REYNAUD, A. (1981): Société, espace et justice. Paris.
- ROSTOW, W. W. (1971): Die fünf Wachstumstadien. Eine Zusammenfassung. In: Schacht-schabel 1971, s. 105-120.
- SCHMIDT, M. H. (1998): An integrated systemic approach to marginal regions: from definition to development policies. In: Jussila, Leimgruber, Majoral, ed. (1998): Perceptions of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space, s. 45-66.
- SCHULER, M a NEF, R. (1983): Räumliche Typologien der schweizerischen Zentren-Peripherien-Musters. Arbeitsberichte NFP „Regionalprobleme der Schweiz“, č. 35.
- SCHWARZE, T. (1995): Die Entstehung peripherer Räume in Deutschland. In: Münsterische Geographische Arbeiten, č. 38.
- SINGH, R. B., MAJORAL, R. eds. (1996): Development Issues in Marginal Regions. Oxford, New Delhi, 320 s.
- VAISHAR, A. (1999a): Marginal regions in Moravia: trasformation of the social and economic system and its consequences. In: Špes, M. ed.: Nove možnosti za podeželje. Inštitut za geografijo, Ljubljana, s. 102-116.
- VAISHAR, A. (1999b): Region Kunštátu na Moravě – vnitřní periferie České republiky. In: Mariot, P.; Mikulík, O. eds.: Specifika transformačního procesu v zázemí velkých měst. Regiograph, Brno, s. 5-14.
- VAISHAR, A. ed. (2000): Vranov nad Dyjí – Jemnice. Mikroregion v transformaci. Ústav geoniky AV ČR, pobočka Brno, 144s.
- VAISHAR, A., ZAPLETALOVÁ, J. (1998): Jemnice : the role of a small town in the present stage of transformation. Moravian geographical reports, 6, s. 32-42.
- WEBER, P. ed. (1979): Periphäre Räume. Strukturen und Entwicklungen in europäischen Problemgebieten In: Münsterische Geographische Arbeiten, 4, Münster, 183 s.
- WIRTH, E. (1963): Zum Problem der Nord-Süd-Gegensätze in Europa. In: Festschrift für Otto Berninger 1963, s. 138-154.
- ZAPLETALOVÁ, J. (1998): Vranovsko – marginální region středního Podyjí. In: Vomáčkova, H. ed.: Revitalizace problémových regionů. Ústí nad Labem, Fakulta Sociálně ekonomická UJEP, s. 189-194.
- ZAPLETALOVÁ, J., STRACHOVÁ, A. (1999): Marginal regions and the state border. Geographica slovenica, 31, s. 117-128.
- www.oskarmobil.cz/cz/products/c218a_index.htm

CONTRIBUTION TO THE THEORY OF POLARIZED DEVELOPMENT OF A TERRITORY, WITH A SPECIAL ATTENTION PAID TO PERIPHERAL REGIONS

Theoretical research on peripheral area, or on the relation core – periphery, knew significant changes during the last decades. The research in geographical sciences was then under the impact of economic and social sciences. The main contribution of geography to this/future research consists in application of a complex approach, in a by orders hierarchized reality and in understanding the periphery as specific part of an integral system composed of mutually conditioned elements.

The existence of peripheries, or polarization of the space, is a regular consequence of a hierarchical organization of geographical systems. Polarization of a territory can be divided into four abstract development types: growing, stagnating, decreasing and levelized polarization. Spatial polarization and its impacts cannot be understood only from the economic point of view. Among other aspects of polarization can be given ecological stability, social, cultural and political environment etc.

The space phenomenon core – periphery is a classical theme in geography and of its close disciplines (territorial planning and regional development, etc.). Theoretic approaches of the research on peripheries are largely differentiated. In general, Anglo-Saxon literature stresses rather economic factors of peripherality while the research in German speaking countries is more involved in social and cultural components which are mostly accessible only on the basis of soft data (Heintel 1998). In Czechia, the economic parameters of peripherality were dominating till the first half of 1990's (Blažek 1996). They are more easily obtainable, but only for larger territorial units, differently from the subjective attributes the obtainability of which is difficult and therefore applicable only at the level of region of lower orders (Jančák 2001).

Following main methodological recommendations ensue from the discussion of theories:

The studies on peripheries cannot be isolated; they form an integral part of a larger relation core – background.

Polarization of a territory is not only conditioned by economic aspects, but it is a conditioning of a complex character.

The roots of peripherality have a long-term complicated historical development.

The discussion of theories has also shown alternative approaches (corresponding to the complexity and extensiveness of the problems) and its lack of integrity. This cannot be healed by speculations, but systematic empirical research is necessary, as well as a subsequent interconnection of empiric and theoretical aspects.

Fig. 1 – Process of progressive covering of the territory by the mobile telephone signal. a) unattractive territory (not covered by the signal by 30 June 2000; b) extremely unattractive territory (not covered by the signal by 31 December 2000. Source: www.oskarmobil.cz/cz/products/c218a_index.htm

Fig. 2 – Abstract development types of polarization of an area (core/periphery)

(Pracoviště autorů: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: tomhav@natur.cuni.cz a chromy@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 8. 1. 2001

MIROSLAV MARADA

VYMEZENÍ PERIFERNÍCH OBLASTÍ ČESKA A STUDIUM JEJICH ZNAKŮ POMOCÍ STATISTICKÉ ANALÝZY

M. Marada: *Delimitation of peripheral regions of Czechia and their features studied with the help of statistical analysis.* – Geografie – Sborník ČGS, 106, 1, pp. 12 – 24 (2001). The paper examines the possibilities of using statistical analysis when studying peripheral regions on the case of Czechia. At first, peripheral districts were delimited with the help of componential analysis on the basis of six indices. The only extracted component is interpreted and the distribution of districts component scores is depicted in a cartogram. Peripheral regions are shortly commented. Secondly, the calculated componential score was correlated to the districts location indices and to the physical geographical characteristics in view to describe the impact of natural conditions and geographic position on the current location of peripheral and core territories. The attention is also paid to the correlations of the componential score to the selected social economic indices and the established relations are commented. Finally, the author tries to formulate a definition of peripheral region under the conditions of the Czech Republic.

KEY WORDS: core – periphery – district – componential analysis – correlation.

Článek vznikl v rámci projektu „Perspektivy vývoje periferních oblastí v ČR“ Grantové agentury Univerzity Karlovy, grant č. 126/1998/M. Autor článku děkuje agentuře za podporu.

Úvod

Studiu periferních oblastí, resp. neexponovaných či problémových oblastí, se česká geografická literatura věnuje intenzivněji teprve v posledních letech. Souvisí to především s faktem, že regionální rozdíly uvnitř Česka byly centrálním plánováním v socialistickém období značně nivelizovány. Teprve společensko-politické změny po roce 1989 vedly k citelnému zvyšování regionálních disparit (zprvu patrných především v míře nezaměstnanosti), a tedy i k postupné marginalizaci některých území Česka. S tímto novým stavem přichází v 90. letech i zájem o studium periferních, venkovských (např. R. Perlín, 1998; metodika vyčleňování oblastí se stíženými podmínkami pro hospodaření MZ ČR) a příhraničních oblastí (v současnosti např. grantový úkol GA ČR; Geonika Brno aj.).

Už na konci 80. let se problematice periferních oblastí věnovalo několik autorů. Např. J. Musil (1988) a M. Illner (1988) studovali problém především ze sociálních hledisek na řádovostní úrovni regionů nižší než okresní (užili tzv. generelových jednotek). Shodně pak konstatují, že periferie často sledují polohu administrativních hranic krajů. Periferní oblasti byly často vyčleňovány jako doplněk k územím jádrovým, exponovaným (např. Hampl, Kühnl, Gardavský, 1987). Většina prací vymezovala periferie pouze na základě několika kritérií (např. z hlediska zapojení do sídelní struktury či z hledisek migračních), nikoli z pohledu komplexního. Teoretickým přístupům ke studiu pola-

rizace prostoru se blíže věnuje článek T. Havlíčka a P. Chromého v tomto čísle Geografie.

Zajímavá je absence jednotné, exaktní definice pojmu „periferní oblast.“ Tento pojem je totiž více „cítěn“, než přesně definován. V pokusech o definice se proto často objevují formulace typu „obvykle se vyznačuje..., zpravidla je charakteristické...“ apod. Zatímco někteří autoři považují za periferní oblast území hůře dostupná, vzdálená od center osídlení (někdy méně či čistě geometricky), jiní autoři zahrnují do periferních oblastí i strukturálně postižené urbanizované a průmyslové regiony. Teorie jádro – periferie vymezuje periferní území jako jednotky řízené, bez možnosti (nebo jen s malou možností) ovlivňovat své území. Z hlediska této teorie tedy stupeň perifernosti určuje míra autonomie periferního území na jádru. Často je také zaměňována příčina vzniku periferie a následek, projev perifernosti. Souhrnně lze říci, že fyzickogeografické faktory (nadmořská výška, lokalizace přírodních zdrojů aj.) byly prvotními faktory působícími na rozmístění jádrových a periferních regionů, postupně však převládly faktory sociální a ekonomické. Proto, jak uvádí Leimgruber (1993), v současnosti existuje několik typů periferních území, podle zastoupení a struktury působících faktorů či znaků. K problému vymezení periferních oblastí je proto nutné přistupovat z různých hledisek.

Autor tohoto článku se rozhodl vymežit „tradičně chápané“ periferní oblasti pomocí ukazatelů charakterizujících osídlení a sektorovou strukturu zaměstnanosti regionů s využitím komponentní analýzy. Vypočítaná komponentní skóre pak byla konfrontována s fyzickogeografickými charakteristikami a s ukazateli polohy okresních měst vůči hlavním centrům osídlení a vůči hranici s Evropskou unií a konečně s vybranými ukazateli demografickými a ekonomickými. Cílem těchto statistických analýz v úrovni okresů, jimiž se zabývají následující kapitoly, bylo: a) vymežit tradičně pojímaná periferní území ČR a b) nalézt vztahy mezi stupněm perifernosti regionu a dalšími fyzickogeografickými a socioekonomickými ukazateli. Nalezení těchto souvislostí přispěje ke (c) zpřesnění definice pojmu „periferní oblast“ v podmínkách Česka.

Statistické ukazatele

Snaha o vymezení periferních území ČR byla od počátku omezena nedostačnou datovou základnou na úrovni menších územních jednotek, které umožňují přesnější územní vymezení periferních regionů. Aktuální statistické podklady za jednotky menší než okres jsou dostupné převážně pouze z oblasti demografie a limitují tedy snahu o komplexní postižení tématu. Naopak na úrovni okresů je v tzv. databázi KROK Českého statistického úřadu relativní došatek informací ze všech oblastí hospodářství i společnosti. Použitá data z ČSÚ (většinou se vztahují k roku 1998 a jsou převzata, popř. upraveny z publikace ČSÚ Okresy 98) byla doplněna některými charakteristikami z interních materiálů ministerstev a jejich statistických ročenek.

Klíčovým problémem analýzy byl výběr použitých charakteristik. Při jejich volbě jsme vyšly z pojmu periferie definovaného jako území ležící mimo ekonomicky intenzivně využívané oblasti, vyznačující se vysokým podílem venkovského osídlení a malou hustotou zalidnění. Tyto charakteristiky jsou společné téměř všem uváděným definicím periferií (např. Dictionary of Human Geography, 1998). Zvolili jsme proto následujících 6 ukazatelů: hustota zalidnění, podíl venkovského obyvatelstva v okrese, podíl obyvatelstva okresu žijí-

cího v obcích do 499 obyvatel, podíl ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v priméru a v bankovním sektoru a průměrná výše mzdy v okrese. Tyto charakteristiky mají jednoznačné územní rozložení, řídící se pouze jedním prostorovým vzorcem. Např. míra emigrace, která je často v definicích periferních území zmiňována, se neváže pouze na proces marginalizace, ale např. i na proces suburbanizace. Znamená to, že emigrace je sice projevem periferního území, ale ne každý emigrační region je periferní. Pro vymezení periferií je proto tato charakteristika nevhodná.

Často uváděnou špatnou dostupnost periferních oblastí a jejich odlehlost od center rozvoje jsme se rozhodli nezahrnovat do komponentní analýzy a formou vzdálenosti okresního města od významných center osídlení, resp. od hraničního přechodu s Evropskou unií hodnotit její význam až následně. Jako vysvětlující charakteristiky jsme použili i fyzickogeografické ukazatele střední nadmořská výška okresu, svažitost zemědělské půdy, produkční schopnost půd nebo podíl nezemědělské půdy na rozloze okresu.

Při použití okresních jednotek si je třeba uvědomit několik nevýhod. Především poskytují značně zkrácený pohled na realitu, neboť jsou silně ovlivněny svým jádrem (popř. více jádry). Okresy s velkoměsty se pak jeví jako celek zcela „neperiferní“ (např. okres České Budějovice), perifernost okresů v zázemí velkých měst, které neobsahují větší centra osídlení ani „svá“ okresní města, se naopak zvýrazňuje (případ okresů Plzeň-jih, Plzeň-sever, Brno-venkov apod.). Čtyři městské okresy (hl. m. Praha, Plzeň – město, Brno – město a Ostrava – město) s četnými extrémními hodnotami statistických charakteristik negativně ovlivňují věrohodnost výsledků komponentní analýzy. Proto se autor rozhodl sloučit městské okresy s okresy v jejich zázemí vždy do jedné statistické jednotky (okresy Plzeň – jih, Plzeň – sever a Plzeň – město; okresy Brno – město a Brno – venkov; hl. m. Praha, Praha – východ a Praha – západ; Ostrava – město a Karviná). Úpravou se sice snížila např. perifernost okresu Plzeň – sever, ale extrémní hodnoty městských okresů (s výjimkou Ostravy) byly redukovány.

Vymezení periferních jádrových okresů ČR pomocí komponentní analýzy

Vymezení periferních okresů v ČR bylo provedeno pomocí komponentní analýzy, která umožňuje redukovat větší množství charakteristik na několik (v našem případě jeden) hlavních komponent, vysvětlujících variabilitu souboru.

Při výběru ukazatelů bylo, kromě výše uvedeného, přihlédnuto i k jejich vzájemným korelacím. Ukazatelé chovající se statisticky velmi podobně byly vyloučeny, aby „nestrhávaly“ výsledky faktorové analýzy k jednomu hledisku. Hodnoty korelačních koeficientů mezi šesti použitými ukazateli dosahují maximálně hodnoty 0,699, a to v případě proměnných DO499 a PRIMER (viz tab. 1). Proměnné byly před výpočtem v software SPSS standardizovány pomocí směrodatné odchylky a aritmetického průměru.

Pro jedinou vypočtenou Komponentu 1 (reprezentuje celkem 52,33 % variability souboru) jsou charakteristické vysoké záporné váhy u průměrné výše mezd, hustoty zalidnění a u podílů ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v bankovníctví a pojišťovnictví a kladné zátěže u podílu ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v prvovýrobě, podílu venkovského obyvatelstva a podílu obyvatel žijících v obcích o velikosti do 499 obyvatel (viz tab. 2).

Tab. 1 – Korelační matice proměnných použitých v komponentní analýze

	HUSTOTA	VENKOVANE	DO_499	PRIMER	BANKY	MZDA
HUSTOTA	1,000	-0,353	-0,376	-0,409	0,206	0,550
VENKOVANE	-0,353	1,000	0,553	0,598	-0,338	-0,480
DO_499	-0,376	0,553	1,000	0,699	-0,127	-0,306
PRIMER	-0,409	0,598	0,699	1,000	-0,287	-0,585
BANKY	0,206	-0,338	-0,127	-0,287	1,000	0,349
MZDA	0,550	-0,480	-0,306	-0,585	0,349	1,000

Zdroj: výpočet autora

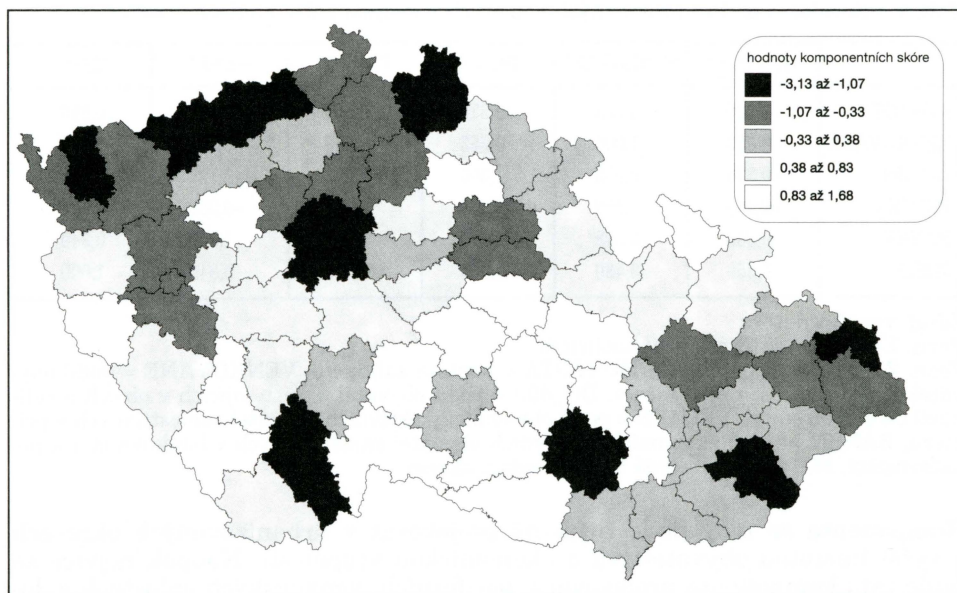
Pozn. 1 – Pearsonův korelační koeficient.

Pozn. 2 – Názvy proměnných: HUSTOTA = hustota zalidnění, VENKOVANE = podíl obyvatel okresu žijících mimo města, DO_499 = podíl obyvatel okresu žijících v obcích o velikosti do 499 obyvatel, PRIMER = podíl ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v priméru, BANKY = podíl ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v bankovníctví a pojišťovnictví, MZDA = průměrná hrubá mzda v okrese

Komponenta se tedy bude nejméně projevovat v urbanizovaných okresech s vyšší hustotou obyvatelstva a ekonomickou vyspělostí. Naopak nejvíce se bude tato komponenta projevovat v periferních, venkovských oblastech s dominantním podílem zemědělské výroby v hospodářské struktuře. Kartogram na obrázku 1 znázorňuje územní variabilitu Komponenty 1 zachycenou prostřednictvím komponentních skóre. Za hranice intervalů byly zvoleny pentily souboru 71 komponentních skóre, které dělí řadu hodnot do pěti intervalů. Barevná škála byla převrácena, aby periferní území, dosahující kladných hodnot komponentních skóre, byla znázorněna světle a jádrová území tmavě.

Komponenta 1, kterou můžeme zjednodušeně nazvat „míra perifernosti“ či „perifernost“, se podle předpokladu nejvíce negativně uplatňuje v okresech krajských měst (v jihlavském okrese však méně než v ostatních), dále na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a v pásu podkrušnohorských pánevních okresů. Do popředí vystupují i okresy ležící mezi Prahou a Libercem (Českolipsko, Mladoboleslavsko, Mělnicko), Kladensko a dále okres Tábor. Jako jádrové se jeví i okresy Plzeň – sever a Plzeň – jih, jejich komponentní skóre je však ovlivněno spojením s jednotkou Plzeň – město. Oba okresy jsou v oblastech vzdálenějších od okresního města výrazně periferními územími.

Naopak pozitivně se Komponenta 1 uplatňuje v periferních okresech Česka, jež můžeme rozčlenit do několika oblastí. Nejvýraznější perifernost vykazují okresy Českomoravské vrchoviny. V rámci regionu vystupuje do popředí okres Jihlava s okresním městem, které je jediným větším střediskem osídlení v centrální části pohoří. Popsaný stav ukazuje, že ustavení Jihlavského kraje (Vysočina) je přes problematičnost jeho vymezení přínosem pro budoucí rozvoj regionu, neboť periferní oblasti, které dosud ležely na prostorové periférii bývalých krajů, se nyní dostávají do středu kraje nového. Druhou výrazně periferní oblastí je oblast Jeseníků, tvořená okresy Jeseník, Šumperk (součást Olomouckého kraje) a Bruntál (Ostravský kraj). Jedná se o oblast postiženou poválečným odsunem německého obyvatelstva s řídkým zalidněním a málo progresivní ekonomickou strukturou. S Jesenickem sousedí další dosídlená periferní oblast, Orlické hory. Poválečný odsun zasáhl i oblast Šumavy a Českého lesa, kde navíc došlo k uzavření širokého pohraničního pásma. Pro tento region je typické řídké osídlení, zaměření na zemědělskou výrobu a lesnictví, místy na turistický ruch (hlavně okres Klatovy) a také slabě rozvinutá infra-

Obr. 1 – Územní variabilita Komponenty 1 „Perifernost“, Zdroj dat: výpočet autora

Tab. 2 – Hodnoty komponentních vah a procento celkové variability vysvětlené komponentou 1

Ukazatel	Komponentní váhy Komponenty 1
HUSTOTA	-0,664
VENKOVANE	0,785
DO 499	0,737
PRIMER	0,858
BANKY	-0,471
MZDA	-0,763
% celkové variability	52,33%

Extrakční metoda: Principal Component Analysis

Pozn.: význam názvů proměnných viz tab. 1
Zdroj: výpočet autora

Evropské Unie. V našem typu hodnocení se jako problematický tento region prozatím nejeví. Tabulka 3 podává přehled prvních a posledních dvanácti okresů ve škále komponentních skóre.

Faktory ovlivňující rozmístění periferních oblastí

V dalších odstavcích se pokusíme zhodnotit, jaký vliv má na rozložení vymezených periferních oblastí jejich geografická poloha. Poloha okresů byla hodnocena pomocí silniční vzdálenosti jejich okresního města od bývalého

struktura. Tyto „jižní“ Sudety tak kontrastují s oblastí Krušnohoří, pro kterou odsun neznamenal úpadek, byla industrializována již před válkou a nepřiléhala k západoevropské hranici. Další skupinu tvoří okresy tzv. vnitřních periferií táhnoucí se podél hranic Středočeského kraje (okres Kutná Hora, Benešov, Písek, Příbram, Beroun, Rokycany a Rakovník). Je typická především rozdrobeným osídlení. Poslední skupina periferních území je tvořena okresy Semily, Jičín a Nymburk (oblast Podkrkonoší a Českého ráje). Zajímavé bude sledovat vývoj na moravskoslovenském pomezí, které se může potenciálně stát periferií, zvláště v případě rozdílného času vstupu České republiky a Slovenské republiky do

Tab. 3 – Dvanáct okresů s minimálním a maximálním komponentním skóre. Zdroj: výpočet autora

Pořadí	Jádrové okresy	Pořadí	Periferní okresy
1	Ostrava a Karviná	59	Domažlice
2	Praha a okolí	60	Havlíčkův Brod
3	Ústí nad Labem	61	Chrudim
4	Most	62	Jičín
5	Teplice	63	Pelhřimov
6	Brno a okolí	64	Prachatice
7	Liberec	65	Rakovník
8	České Budějovice	67	Strakonice
9	Chomutov	68	Svitavy
10	Jablonec n. Nisou	69	Třebíč
11	Zlín	70	Znojmo
12	Sokolov	71	Žďár nad Sázavou

krajského města (proměnná STARKRAJ), od současného krajského města (KRAJ), Prahy jako dominantního makroregionálního centra státu (PRAHA) a od nejbližšího hraničního přechodu na česko-německé, resp. česko-rakouské hranici (proměnná EU). Tyto vzdálenosti byly srovnávány s komponentním skóre okresů (perifernost roste od záporných hodnot ke kladným).

První přehled o vztazích mezi uvedenými proměnnými poskytuje korelační analýza (tab. 4). Lze před-

pokládat, že se vzdáleností od krajského centra poroste i perifernost okresů. Korelační koeficienty sice naznačují, že hypotéza je alespoň částečně platná, i když hodnota korelačního koeficientu není příliš vysoká. Poněkud překvapuje vyšší hodnota korelačního koeficientu v případě proměnné KRAJ než STARKRAJ. Autor totiž předpokládal, že korelace v případě vztahu s bývalým krajským městem bude vyšší, než v případě se současným krajským centrem, neboť vývoj regionálních rozdílů se v uplynulém období (a setrvačností vlastně dosud) orientoval vůči sedmi bývalým krajským centrům. Zdá se, že starší administrativní členění nemělo na vývoj velkoměst bez statutu krajského města velký vliv anebo že vývojové zpoždění tato centra v transformačním období rychle dohnala.

Význam vzdálenosti k Praze by se pravděpodobně projevil výrazněji, kdybychom sledovali pouze okresy Čech. Korelační koeficient dvojice EU a PERIFERNOST naznačuje nezávislost obou proměnných, která je ovšem dána relativně velkou vzdáleností významných center (jako např. Ostrava, Olomouc či Hradec Králové) od hranice se státy EU a naproti tomu existencí řady pe-

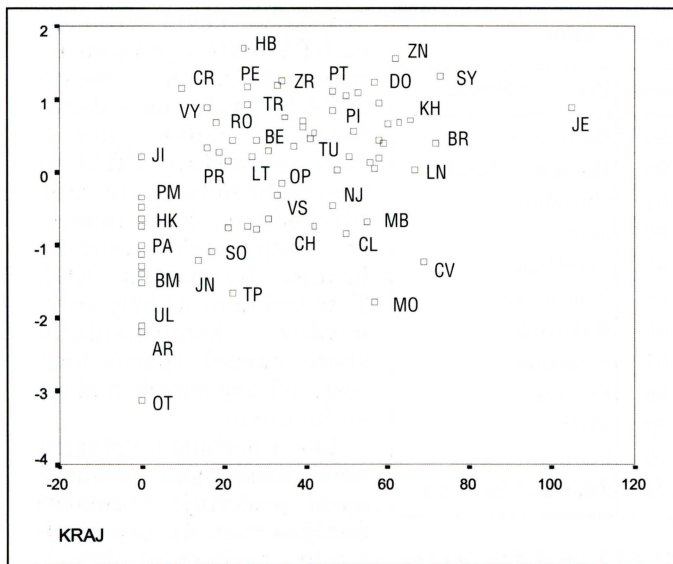
Tab. 4 – Korelační matice charakteristik polohy

Proměnná	PERIFERNOST	KRAJ	STARKRAJ	PRAHA	EU
PERIFERNOST	1,000	0,459	0,258	0,010	0,084
KRAJ	0,459	1,000	0,374	0,043	0,062
STARKRAJ	0,258	0,374	1,000	0,224	-0,048
PRAHA	0,010	0,043	0,224	1,000	0,281
EU	0,084	0,062	-0,048	0,281	1,000

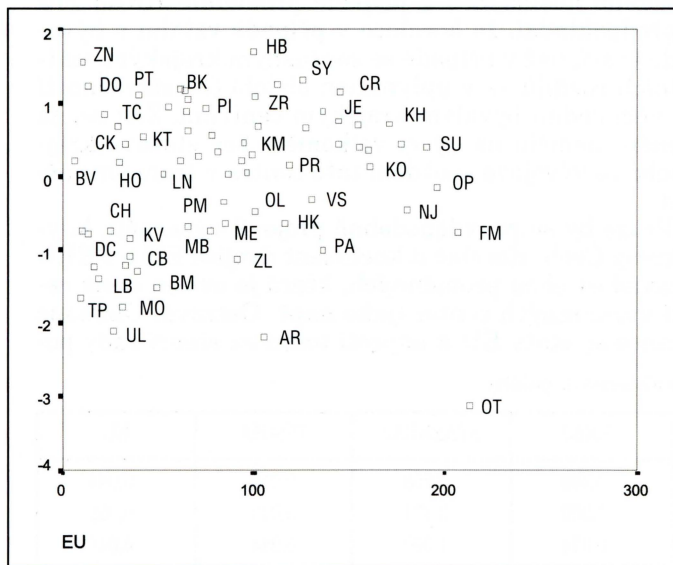
Zdroj: výpočet autora

Pozn. 1 – Pearsonův korelační koeficient

Pozn. 2 – Názvy proměnných: PERIFERNOST = komponentní skóre komponenty 1, KRAJ = kilometrická vzdálenost okresního města od příslušného krajského města (13 center), STARKRAJ = kilometrická vzdálenost okresního města od bývalého krajského města (7 center), PRAHA = kilometrická vzdálenost okresního města od Prahy, EU = kilometrická vzdálenost okresního města od nejbližšího hraničního přechodu s Německem nebo Rakouskem.

Obr. 2 – Vztah vzdálenosti okresního města od krajského města a perifernosti. Zdroj dat: výpočet autora.

Obr. 3 – Vztah vzdálenosti okresního města od hraničního přechodu EU a perifernosti. Zdroj dat: výpočet autora.

riferních území v pohraničí (např. Šumava). Lepší přehled poskytují grafy na obrázku 2 a obrázku 3 zachycující polohu jednotlivých okresů v pravouhlé soustavě souřadnic.

Z hlediska budoucího rozvoje mají problematické postavení zejména okresy ležící v pravém horním rohu grafu, tj. okresy periferní ve velké vzdálenosti od krajského města. Jedná se například o okresy Jeseník, Svitavy, Bruntál, Znojmo, Domažlice, Příbram nebo Ústí nad Orlicí. Naproti tomu existují i jádrové okresy ležící ve větší vzdálenosti od krajského města jako např. Chomutov. Kilometrická vzdálenost však nevypovídá přesně o dostupnosti oblasti. Např. spojení Příbrami s Prahou je díky existenci rychlostní silnice značně snazší než v případě spojení stejného vzdáleného Rakovníka. Zde se nabízí hodnotit polohu pomocí časové dostupnosti.

V grafu na obrázku 3 je patrný shluk okresů v malé vzdálenosti od hranice

EU a s nízkým komponentním skóre. Jedná se o jádrové okresy krajských měst a severočeské pánevní oblasti, tedy vesměs okresy ležící v pohraničí severních, severozápadních a západních Čech. Výjimku tvoří v tomto shluku pouze okresy České Budějovice a Brno. Praha a Ostrava tvoří jako obvykle odlehle hodnoty. Regionální význam Ostravy je vysoký i přes relativně nepříznivou geopolitickou polohu na ose západ – východ. Ostatní okresy tvoří vý-

Tab. 5 – Korelační matice fyzickogeografických charakteristik

	PERIFERNOST	NADMVYS	SVAZIT	PROD_SCHOP	LESY
PERIFERNOST	1,000	0,274	-0,124	-0,047	0,580
NADMVYS	0,274	1,000	0,394	-0,796	0,627
SVAZIT	-0,124	0,394	1,000	-0,547	0,387
PROD_SCHOP	-0,047	-0,796	-0,547	1,000	-0,520
LESY	0,580	0,627	0,387	-0,520	1,000

Zdroj: výpočet autora

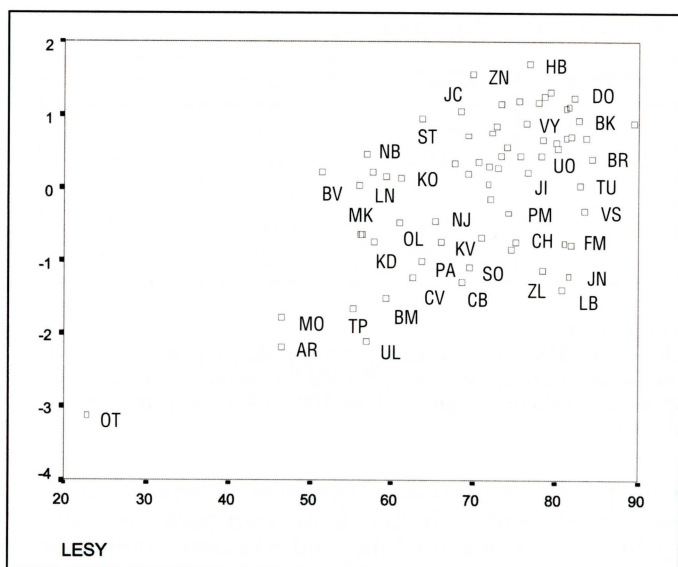
Pozn. 1 – Pearsonův korelační koeficient

Pozn. 2 – Názvy proměnných: PERIFERNOST = komponentní skóre komponenty 1, NADMVYS = střední nadmořská výška okresu (m n. m.), SVAZIT = svažitost zemědělské půdy (%), PROD_SCHOP = produkční schopnost půdy (0 až 100), LESY = podíl lesních ploch na nezemědělské půdě okresu (%)

raznější shluky. Nepříznivou polohu mají zvláště periferní okresy ležící ve větší vzdálenosti od hranic s Německem a Rakouskem (Šumperk, Jeseník, Svitavy, Ústí nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou, Žďár nad Sázavou, Havlíčkův Brod, Chrudim aj.). Zajímavé jsou okresy ležící v levém horním rohu grafu, tj. periferní okresy ve výhodné geografické poloze. Příkladem jsou okresy Znojmo, Jindřichův Hradec, Tachov a Domažlice.

Obdobným způsobem byl sledován vliv přírodních podmínek na rozmístění periferních okresů Česka. Komponentní skóre okresů (proměnná PERIFERNOST) určující jejich perifernost bylo konfrontováno s fyzickogeografickými ukazateli střední nadmořská výška okresu (proměnná NADMVYS), průměrná svažitost zemědělské půdy (SVAZIT), produkční schopnost půdy (PROD_SCHOP) a podíl lesních ploch na rozloze nezemědělské půdy okresu (LESY). Rámcový přehled o vztazích mezi proměnnými opět podává korelační matice (tab. 5). Rozbor korelačních vztahů potvrzuje hypotézu, že perifernost území souvisí s přírodními podmínkami na našem území již jen velmi volně, neboť hodnota korelací komponentního skóre PERIFERNOST a fyzickogeografických charakteristik je opět relativně nízká. Fyzickogeografické faktory působily na vytvoření jádrových a periferních oblastí především v předindustriálním období. Nejvyšší korelaci vykazuje perifernost s podílem lesů (hodnota korelačního koeficientu je v tomto případě vyšší, než v případě vztahu perifernosti a vzdálenosti od krajského města). Velikost podílu lesních ploch na nezemědělské půdě okresu je však spíše důsledkem perifernosti území než její příčinou. Ukazuje, že tlak společnosti na přírodní sféru není v periferních oblastech tak intenzivní jako v oblastech jádrových, kde se zachovaly lesní komplexy v omezeném rozsahu. Vyšší korelace nacházíme v tabulce u očekávaných vztahů nadmořské výšky a produkční schopnosti půd, nadmořské výšky a podílu lesů (viz tab. 5). Přehled regionální variability vztahu lesnatosti a perifernosti poskytuje graf na obrázku 4.

Z polohy okresů v grafu je patrná těsná závislost obou charakteristik naznačená již korelačním koeficientem. Největší nakupení okresů nacházíme v pravém horní části grafu, tj. v oblasti vysoké perifernosti a vysokého podílu lesních ploch. Městské, centrálně se projevující okresy mají často též vysoký podíl lesů. Ukazuje to opět na omezenou vypovídací schopnost dat za okresní jednotky, neboť i tyto jádrové okresy mají své lesnatější, periferní části. Indikátorem periferní oblasti by mohl být index vývoje lesních ploch vyjadřující vývoj tlaku společnosti na přírodní složky krajiny.

Obr. 4 – Vztah podílu lesních ploch a perifernosti. Zdroj dat: MZ ČR a výpočet autora.

Z předcházejících korelačních analýz vyplývá skutečnost, že na rozmístění periferních oblastí měla větší vliv spíše vzdálenost od krajského města spíše než poloha okresu vůči hranicím se státy EU. Pohraniční regiony využívají v současnosti především krátkodobých výhod plynoucích z rozdílných cenových hladin sousedících států a z předvstupní přeshraniční spolupráce s EU a v budoucnu se mohou opět vrátit na vývojovou trajektorii

směřující k úpadku. Fyzickogeografické podmínky mají na rozmístění periferních oblastí v ČR v současnosti takřka nulový vliv. Znakem periferních území je vyšší lesnatost. Tento ukazatel by tedy mohl být rovněž využíván pro účely vymezování tradičního typu periferních oblastí. Vliv vzdálenosti a fyzickogeografických podmínek na perifernost regionu se dá přesněji vyjádřit vícenásobnou regresní analýzou, která však již přesahuje možný rozsah tohoto článku.

Další znaky periferních oblastí v Česku

Po snaze o nalezení faktorů ovlivňujících rozmístění periferních oblastí se pokusíme v této kapitole ověřit některé znaky periferních oblastí. TAB 6 znázorňuje korelace perifernosti, vyjádřené opět komponentním skóre, a vybraných socioekonomických charakteristik. Druhý sloupec v tabulce 6 ukazuje korelace stejných proměnných, ale jen v zúženém souboru 31 periferních okresů, tj. těch, které dosáhly hodnoty skóre větší než 0,376 (pentil 80 %).

Korelační koeficienty v souboru 71 okresů ukazují na nejtěsnější negativní vazby mezi periferností a hustotou středních škol, počtem trestných činů na 100 obyvatel, mírou hmotných investic a indexem progresivity ekonomické struktury. Lze tedy konstatovat, že s rostoucí periferností regionu klesá vybavenost středními školami, lidé jsou zaměstnáni většinou ve výrobních odvětvích, klesá kriminalita a méně se investuje.

Zúžení souboru na 31 periferních souborů přineslo samozřejmě pokles hodnot korelačních koeficientů. Relativně významné jsou opět vztahy mezi periferností, indexem progresivity ekonomické struktury a mírou kriminality. Navíc se projevila těsnější záporná vazba mezi periferností a počtem živnostníků na 1000 obyvatel. Tento ukazatel se v celkovém souboru choval neutrálně, z čehož lze usuzovat na větší počet živnostníků ve městech a v okresech ko-

Tab. 6 – Korelace komponentního skóre Perifernost a vybraných socioekonomických charakteristik

Rozsah souboru	71 OKRESŮ ČR	31 PERIFERNÍCH OKRESŮ ČR
PROMĚNNÁ	„PERIFERNOST“	„PERIFERNOST“
„PERIFERNOST“	1,000	1,000
MIGRACE	-0,145	-0,213
INDSTAR	0,095	-0,032
INDEX_124	-0,590	-0,489
SEKUNDER	-0,207	-0,181
TERCIER	-0,409	-0,340
NEZAM	-0,108	0,070
SŠ_KM	-0,617	-0,127
CIZINCI	-0,318	-0,279
LUZKA	-0,316	-0,056
INVEST	-0,599	-0,119
BYTY	0,317	0,024
ZIVNOST	-0,068	-0,429
KRIMI	-0,615	-0,376
AUTO	0,002	-0,084

Pozn. 1 – Pearsonův korelační koeficient

Pozn. 2. – Názvy proměnných: PERIFERNOST = komponentní skóre komponenty 1, MIGRACE = migrační saldo, INDSTAR = index stáří, INDEX_124 = vážený index progresivity ekonomické struktury, SEKUNDER = podíl ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v sekundě, TERCIER = podíl ekonomicky aktivních obyvatel zaměstnaných v terciéru, NEZAM = míra registrované nezaměstnanosti, SŠ_KM = počet středních škol na km², CIZINCI = počet přenocování cizinců, LUZKA = počet nemocničních lůžek na 1000 obyv. okresu, INVEST = míra hmotných investic, BYTY = počet dokončených bytů na 1000 obyv., ZIVNOST = počet živnostníků na 1000 obyvatel, KRIMI = počet trestných činů na 1000 obyv., AUTO = počet osobních automobilů na 100 obyvatel

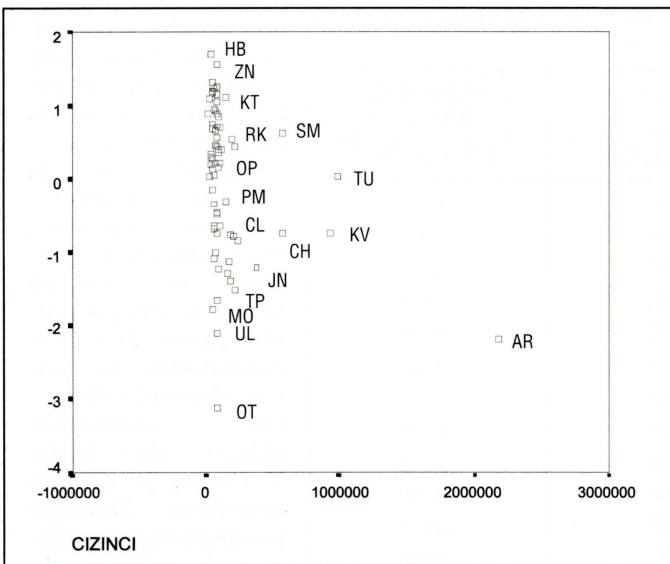
nosti projevuje i nezaměstnanost, jejíž rozmístění se řídí kombinovanými příčinami a např. míra automobilizace, která vykazuje vyšší hodnoty v městských okresech a v okresech poblíž bavorské hranice. Nezávislost na perifernosti projevuje i počet nemocničních lůžek na 100 obyvatel okresu. Síť zdravotní péče zřízená ještě před rokem 1989 a dosud příliš nezměněná tedy pravděpodobně umožňuje poměrně dobrý přístup ke zdravotnictví i v periferních oblastech.

Zajímavý pohled poskytuje regionální variabilita vztahu perifernosti a počtu přenocování cizinců v grafu na obrázku 5. Vyplývá z něj, že cizinecký ruch je významný pouze v několika turisticky atraktivních okresech, ostatní jsou navštěvovány „stejně málo“, bez souvislosti s jejich periferností či centralitou.

Lze tedy shrnout, že periferní oblast (v podmínkách Česka) je území charakteristické řidším zalidněním, menší progresivitou ekonomické struktury (spojenou s menším počtem podnikatelů), dále nižší mírou hmotných investic, menší vybaveností středními školami a menším počtem trestných činů. Tato území leží často ve větší vzdálenosti od krajských center.

lem středu škály jádro – periferie, tedy v jednotkách, jež nebyly do zúženého souboru zahrnuty.

Zajímavé je, že ukazatelé migrační saldo a index stáří nevykazují ani v jednom ze souborů vztah s komponentním skóre. Tyto charakteristiky se přitom objevují v definicích periferních oblastí velmi často. V Česku je situace specifická v důsledku poválečného dosídlení pohraničních oblastí, které vykazují mladší demografickou strukturu než jádrové městské regiony. Vliv má též stav na trhu s byty, který způsobuje dosud relativně nízkou mobilitu obyvatelstva. Výraznější migrační saldo sledujeme pouze u okresů ležících v zázemí velkoměst, jako projev suburbanizačních procesů. Neutrální vztah k míře perifer-

Obr. 5 – Vztah perifernosti a počtu přenocování cizinců. Zdroj dat: výpočet autora a ČSÚ.

Přes úvodní autorovu skepsi, že okresní jednotky umožňují pouze velmi hrubé vymezení periferních oblastí Česka, jsou výsledky provedeného statistického hodnocení podnětným příspěvkem ke studiu periferních oblastí. Statistická analýza byla v kolektivu řešitelů později korigována výsledky hodnocení areálové metody na bázi kartografických podkladů. Překrytím obou „vrstev“ řešení došlo k vyloučení

jádrových, neperiferních částí okresů. Na takto vymezených územích byly vtypovány čtyři modelové oblasti, kde bylo provedeno detailní šetření. Jedná se o mikroregiony Moravské Kopanice (Starý Hrozenkov), Jemnicko, Českokrumlovsko a Třemšínsko. Blíže o tom informuje článek V. Jančáka na jiném místě tohoto čísla Geografie.

Závěry lze shrnout do několika bodů:

1. Korelační analýzy naznačily vztahy mezi stupněm perifernosti regionu, ukazateli polohy a dalšími fyzikogeografickými a socioekonomickými ukazateli. Současné rozmístění periferních oblastí Česka souvisí s polohou vůči významným sídelním centrum (krajským městům) více než s přírodními podmínkami. Lze předpokládat, že význam polohy regionu vůči vyšším regionálním strukturám bude narůstat a bude jednou z klíčových podmínek regionálního rozvoje.
2. Pro periferní oblasti je charakteristická vyšší lesnatost, která může indikovat rekreační potenciál. Periferní oblasti ležící ve větší vzdálenosti od významných center a s nízkým rekreačním potenciálem (resp. s málo využívaným rekreačním potenciálem), budou v budoucnosti nejproblémovějšími regiony Česka. K výrazným znakům současných periferních oblastí, tj. nižší progresivita ekonomické struktury, nižší podíl podnikatelů, nižší míra investic, menší vybavenost středními školami a nižší kriminalita, mohou přibýt další znaky známé ze zahraničí. Po optimalizaci trhu s byty to bude emigrace, stárnutí populace, další úpadek veřejné hromadné dopravy apod. Vztahy naznačené korelačními koeficienty se dají přesněji kvantifikovat vícenásobnou regresní analýzou, pomocí které lze přesně kvantifikovat, která proměnná má na závislou proměnnou (v našem případě perifernost) větší či menší vliv. Regresní analýzy budou předmětem dalších zkoumání.
3. Lze shrnout, že periferní oblast (v podmínkách Česka) je území charakteristické řidším zalidněním, menší progresivitou ekonomické struktury (spojenou s menším počtem podnikatelů), dále nižší mírou hmotných in-

vestic, menší vybaveností středními školami a menší intenzitou trestných činů. Tato území leží často ve větší vzdálenosti od krajských center.

4. Uvedená studie zhodnotila pouze jeden z typů periferních oblastí, a sice tradičně chápaná periferní území s řídkým osídlením a převládající zemědělskou výrobou. V literatuře se objevují i další typy periferií, jako např. staré průmyslové oblasti, na které může být uvedená metodika aplikována.
5. Studie opět poukazuje na omezené možnosti vícerozměrných statistických metod i na vypovídací schopnost statistických dat vztažených k okresním jednotkám. Vzhledem k blížícímu se zániku stávajících okresů by měl Český statistický úřad i jiné dotčené instituce již dopředu reagovat a pozměnit styl evidence a sběru dat.

Literatura:

- Centrální registr vozidel Ministerstva vnitra ČR – webové strany
ČERVENKA, J. (1989): Vybrané aspekty územní diferenciacie necentrálních oblastí ČSR z hlediska studia problematiky zaostávání. Diplomová práce. Katedra ekonomické a regionální geografie, Přírodovědecká fakulta UK, Praha.
- HAMPL, M.; KÜHNL, K.; GARDAVSKÝ, V. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR, Univerzita Karlova, Praha, 255 s.
- HAMPL, M. a kol.(1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 395 s.
- HAMPL, M. a kol. (1999): Geography of Societal Transformation in the Czech Republic. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PěF UK, Praha, 242 s.
- HANOUSEK, J., CHARAMZA, P. (1992): Moderní metody zpracování dat – matematická statistika pro každého, nakl. Grada, Praha, 210 s.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P. (2001): Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, s. 1-11.
- HEŘMANOVÁ, E. (1991): Vybrané vícerozměrné statistické metody v geografii, Univerzita Karlova, Praha, 133 s.
- HRABÁNKOVÁ, M.; TRNKOVÁ, V. (1996): Hodnocení území z pozice agrární regionální politiky a rozvoje venkov. Výzkumná studie č. 35, VÚZE, Praha.
- ILLNER, M.(1988): Výběr území s příznivými podmínkami z hlediska sociálního, Terplán, A12-521-806/03-E1, Praha, s. L1-L27.
- Interní materiály Ministerstva dopravy a spojů ČR
JANČÁK, V. (2001): Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, s. 26-35.
- JOHNSON, R. J. (ed.; 1994): The Dictionary of Human Geography. Blackwell Publishers, Oxford, 3. vyd.
- LEIMGRUBERA, W. (1993): Marginality and marginal regions: Problems of definition. In: CHANG-YI DAVID CHANG (Ed.): Proceedings of study group on development issues in marginal regions. IGU, Taipei, s. 19
- MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na generaci našich měst a osídlení. Územní plánování a urbanismus, XV, č. 2, s. 67-72.
- Okresy ČR v roce 1998, ČSÚ, Praha 1999 (elektronická verze)
- PERLÍN, R. (1998): Jeden nebo více odlišných venkovů?. In: Baše, M. (ed.): Stavba pro venkov. Nadace ABF, ateliér Vega, Praha, s. 55-59.
- Program rozvoje venkova pro období 2000 – 20006 – strategie pro SAPARD (návrh). Materiál Ministerstva pro místní rozvoj ČR.
- RUMMEL, R. J. (1970): Applied factor analysis. Northwestern University Press, Evanston.

DELIMITATION OF PERIPHERAL REGIONS OF CZECHIA AND THEIR FEATURES
STUDIED WITH THE HELP OF STATISTICAL ANALYSIS

The paper studying using of statistical analyses aims at (a) delimitation of peripheral territories of the Czech Republic and at (b) finding relations between the degree of peripherality of the region and other physical geographical and social economical indices. Establishing of these connections will help to (c) precise the definition of the term „peripheral area“ which is up to now very different. The peripheral areas of Czechia were delimited with the help of component analysis with using the indices characterizing settlement and sector structures of the employment level of different regions. The calculated component scores were then confronted with physical geographical characteristics and with the position indices of the district cities to the main centres of settlement and to the border with the European Union and finally with selected demographic and economic indices.

The component levels for the only calculated Component 1 (explaining in total 52.33 percent of the variability of the group) are given in Table 2. The component is minimally manifested in the economically advanced urbanized districts with a higher density of population. On the contrary, this component is maximally manifested in peripheral country areas with dominant agricultural production in economic structure. Cartogram 1 depicts the territorial variability of Component 1 recorded by the component scores.

The peripheral districts (high scores) can be divided into several regions: Českomoravská vrchovina Hilly Country, Jeseníky Mountains, Orlické hory Mountains, Šumava Mountains and Český les Mountains, the so-called inner periphery stretching along the border of the Central Bohemian Region and the Podkrkonoší and Český ráj region. Table 3 gives a survey of the first and the last twelve districts on the scale of component scores.

Other paragraphs evaluate the impact of the geographical position on the distribution of the delimited peripheral areas expressed by the correlation coefficients between the component score “Peripherality” and road distances of the district cities from the former regional cities (variable STARKRAJ), from the present regional cities (KRAJ), from Prague (PRAHA variable) and the nearest border crossing with the European Union (EU variable). The correlation matrix (TAB 4) gives a survey of relations between the indicated variables. Similarly, the selected physical geographical and social economic characteristics (TAB and 5) were correlated with the component score. The given correlation analyses show that the distribution of peripheral areas is more influenced by the distance from the regional city than by the position of the district to the border with EU countries or to Prague. Physical geographical conditions have now nearly no impact on the distribution of peripheral areas in the Czech Republic. The peripheral areas are characterized by a higher part of forests.

Several points can be stressed in conclusion:

The paper again shows the limited possibilities of the multidimensional statistical methods as well as of the informative capacity of the statistical data correlated to the district units.

The correlation analyses showed the relations between the degree of peripherality of the region and other physical geographical and social economical indices. The present distribution of peripheral regions of Czechia is connected with the position to significant settlement centres (regional cities) more than to natural conditions. It can be supposed that the significance of the position of the region to higher regional structures will grow and become one of the key conditions of the regional development.

The significant characteristics of peripheral areas are at present: a smaller progressivity of the economic structure, less businessmen, a lower level of investments, a lower number of high schools and a lower criminality.

It can be summed up that a peripheral region (under the conditions of the Czech Republic) is an area characteristic by a lower density of population, by a slower progressivity of the economic structure (connected with a lower number of businessmen), by a lower level of material investments, a lower number of high school and a lower level of criminality. These areas are often situated at a greater distance from the regional centres.

This papers evaluates only one of the types of peripheral areas, and that the traditionally conceived peripheral areas with a low settlement density and prevailing agricultural production. Literature gives also other types of peripheries, as for instance old industrial regions, on which these methods can be applied.

- Fig. 1 – Territorial variability of Component 1 “Peripherality”. Source: author.
- Fig. 2 – The relation between the peripherality and the distance from the regional city. Source: author.
- Fig. 3 – The relation between the peripherality and the border with the EU. Source: author.
- Fig. 4 – The relation between the part of forest areas and the peripherality. Source: Czech Ministry of Agriculture and author.
- Fig. 5 – The relation between the peripherality and the number of foreigners staying overnight. Source: author and the Czech Statistical Office.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: marada@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 8. 1. 2001

VÍT JANČÁK

PŘÍSPĚVEK KE GEOGRAFICKÉMU VÝZKUMU PERIFERNÍCH OBLASTÍ NA MIKROREGIONÁLNÍ ÚROVNI

V. Jančák: *Contribution to the geographical research on peripheral regions at the microregional level.* – Geografie – Sborník ČGS, 106, pp.26 – 35 (2001). – The article deals with the results of research on peripheral region at the microregional level. The results of field research in four model territories selected in regions with different geographical conditions are evaluated. The resulting SWOT analysis of different model regions is given and compared. The second part of the contribution interprets the subjective perception of a selected population sample in the model territories, the results of a questionnaire inquiry done in all the model regions are evaluated and compared.

KEY WORDS: peripheral regions – microregional level – model region – SWOT analysis – questionnaire inquiry

Článek vznikl v rámci projektu „Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR“ Grantové agentury UK, grant č. 126/1998/M. Autor článku děkuje agentuře za podporu.

1. Úvod

V předchozích příspěvcích byla věnována pozornost otázkám chápání a definicím pojmu periferie, různým přístupům ke studiu dané tematiky (Havlíček, Chromý 2001) a aplikaci statistických metod na danou tematiku, resp. možnostem využití komponentní a shlukové analýzy při vymezení potenciálních periferních oblastí v Česku (Marada 2001). Autor druhého článku diskutuje soubor vstupních ukazatelů za jednotlivé okresy Česka a věnuje se výsledkům shlukové analýzy a vlastnímu vymezení periferních oblastí Česka pomocí hodnot faktorových skóre. Tímto způsobem zjišťuje problémové oblasti, resp. vymezuje potenciální periferní oblasti na mezoregionální úrovni – na bázi okresních jednotek. Protože okresy jsou však územní jednotky vnitřně silně diferencované, nestačí v dalším výzkumu periferních oblastí na této řádovostní úrovni zůstat. Je to však nezbytný první krok v tomto hodnocení. Dalším krokem studia tak měla pak být práce s územními jednotkami nižší řádovostní úrovně, tedy pokus o vymezení periferních oblastí na základě souboru reprezentativních ukazatelů. Při tomto výběru je potřeba vycházet z poznatků získaných z hodnocení na okresní úrovni. Výběr reprezentativních ukazatelů za územní jednotky nižšího řádu (obce, příp. katastry) je však velmi obtížný, při hodnocení jsme byli pochopitelně limitováni omezeným počtem relevantních ukazatelů. Kromě základních údajů (počet obyvatel, resp. hustota zalidnění), které jsou každoročně publikovány, nejsou relevantní aktuální data k dispozici. Hodnocení na základě územních jednotek nižších než jsou okresní jednotky se věnoval např. J. Musil (1988), který užívá tzv. generelové jednotky, M. Hampl, V. Gardavský a K. Kühnl (1987) se zabývají hodnocením

exponovanosti území Česka, M. Hampl (2000) se věnuje současným tendencím rozvojové diferenciaci v pohraničních regionech.

V dalším kroku výzkumu jsme zvolili metodu užívanou zejména v zahraničí, výzkum vybraných modelových území (tzv. case study). Zvolili jsme čtyři modelová území, ve kterých jsme provedli geografický výzkum včetně terénního a dotazníkového šetření. Cílem této části příspěvku je tak vyhodnotit a porovnat výsledky terénního výzkumu ze čtyř modelových území, lokalizovaných v oblastech s různými geografickými podmínkami. V rámci dalšího hodnocení jsme se zaměřili i na hledání rozvojových možností modelových území (např. v rámci provedené analýzy SWOT). V závěru je pak věnována pozornost ověření základních hypotéz: 1. Zvolená modelová území jsou lokalizována v různých geografických podmínkách, prošla rozdílným historickým vývojem, což má vliv na různé možnosti budoucího vývoje. 2. Možnosti dalšího vývoje závisí na konkrétním geografickém potenciálu daného území, klíčovou roli hraje poloha daného území.

V další části je věnována pozornost subjektivní reflexi vnímání perifernosti, tj. jak perifernost vnímají obyvatelé žijící v modelových územích; k tomu bylo využito výsledků dotazníkového šetření, které bylo v jednotlivých modelových územích provedeno.

2. Metodika mikroregionální analýzy periferních oblastí – terénní šetření

Prvním krokem byl výběr modelových území pro terénní šetření. Při výběru jsme vycházeli z analýzy okresních dat, při konkrétním ohraničení modelových území jsme využili databáze za jednotlivé obce. Základním předpokladem pro výběr modelových území bylo, aby byla jako modelová vybrána území v periferních oblastech s rozdílnými geografickými podmínkami a zároveň aby reprezentovala specifické typy periferie. Jako modelová území pro výzkum periferních oblastí jsme vymezili čtyři území s pracovními názvy Starý Hrozenkov, Jemnicko, Českokrumlovsko a Třemšínsko.

První typ periferie reprezentuje modelové území Starý Hrozenkov ležící v okrese Uherské Hradiště při státní hranici se Slovenskem. Toto modelové území tak reprezentuje periferní území při nově vytvořené hranici, kde je zajímavé sledovat projevy vlivu nové bariéry – státní hranice – do života místních obyvatel. Navíc jde o území, jehož jádro tvoří vyhraněná kulturní oblast Moravské Kopanice. Území je dále poměrně silně polarizované ve smyslu centrum (Starý Hrozenkov) a zázemí („horské kopaničářské“ obce), modelové území Starý Hrozenkov zasahuje do CHKO Bílé Karpaty. Druhým typem je modelové území ve vnější periferii, ležící při státní hranici, která byla před rokem 1989 „železnou oponou“ (Českokrumlovsko). V souvislosti s geopolitickými změnami v počátku 90. let se však změnila i podmínky pro další rozvoj modelového území. Třetí zvolené modelové území představuje oblast ležící v historicky zaostalé, nerozvinuté zemědělské oblasti v příhraničním prostoru (modelové území Jemnicko). Charakteristická je poloha tohoto modelového území kolem administrativních hranic čtyř okresů, tří krajů a při státní hranici. Jde tak o území ležící na hranici několika problémových okresů (vysoká nezaměstnanost, nízká vybavenost obcí, špatná dostupnost center apod.). Poslední vybrané modelové území Třemšínsko reprezentuje tzv. vnitřní periferii. Jde o nerozvinuté periferní území ležící na hranici tří krajských jednotek, území bez přirozeného centra, které však neleží v blízkosti státní hranice.

Při vlastním terénním šetření jsme zachovávali obecná pravidla pro výkon dotazníkových šetření (proporční zachování věkové struktury respondentů, zachování základního poměru podle pohlaví apod.). Terénní šetření i vlastní dotazníkové šetření proběhlo v modelových územích v rozmezí více než jednoho roku (Starý Hrozenkov – červen 1999 a září 2000; Českokrumlovsko – červen 1999 a červen 2000; Jemnicko – červen 1999 a červen 2000; Starý Smolivec – červen 2000). Tazatelé byli studenti geografie a demografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kteří touto formou absolvovali terénní cvičení ze socioekonomické geografie. Respondenti nebyli předem vybráni, resp. tazatelé byli poučeni o pravidlech jejich výběru přímo v terénu. Tazatelé tak prováděli náhodný výběr respondentů se zachováním výše zmíněných základních pravidel dotazníkového šetření. Součástí terénního výzkumu bylo i hodnocení dané lokality (obce) tazateli (komunikace s lidmi, vlastní postřehy o obci). Subjektivní hodnocení tazatelů byla diskutována a výsledně zohledněna v závěrečných hodnoceních. V jednotlivých modelových územích byly provedeny též řízené rozhovory s klíčovými osobnostmi daných modelových územích (starostové obcí a představitelé zainteresovaných organizací jako např. představitelé správy CHKO apod.). V modelovém území Třemšínsko jsme jako formu komunikace s obecními úřady zvolili korespondenční anketární šetření kombinované s řízenými rozhovory.

Při sestavování vlastního dotazníku pro výzkum v modelových územích jsme vycházeli ze zkušeností autorů, kteří prováděli podobně orientovaný výzkum v minulosti. Zejména jsme se inspirovali výzkumem P. Spišiaka (1999) z bratislavské univerzity, který se řadu let věnoval výzkumu česko-slovenského pomezí ze slovenské strany. Dalším inspirujícím materiálem byl výzkum prováděný geografickou sekcí Přírodovědecké fakulty UK v Praze řešící rozvojové možnosti povodí Kocáby (Bičík, Perlín, Šefrna 2001). K dispozici jsme měli i závěry výzkumu v regionu Vranov nad Dyjí – Jemnice (Vaishar 1999, Vaishar, ed. 2000) a informace o dotazníkovém šetření v oblasti Kraslice – Klingenthal (Jeřábek 2000).

Pro dotazníkové šetření ve vybraných modelových územích jsme vytvořili vlastní dotazník, který obsahoval 66 otázek. Dotazník byl strukturován tak, aby postihl základní oblasti života v modelových územích. Otázky se dají shrnout do tří základních schematizujících tematických bloků: obec (vztah k obci, vztah k širšímu zázemí, autorita v obci, zájem o dění v obci, schopnost osobní iniciativy, vnímání pocitu bezpečí v obci), osobní život respondenta (bydlení, zaměstnání, uvažuje-li tazatel o stěhování, mezilidské vztahy v obci, v případě modelového území Starý Hrozenkov pak vnímání hranice, zda jde o zásah do osobních životů obyvatel apod.). Dalším tematickým okruhem otázek byla doprava (se stěžejními otázkami týkajícími se dopravní dostupnosti, spádovosti za obslužnou sférou, způsobu dopravy apod.). Některé doplňkové otázky se týkaly i oblasti vnímání cestovního ruchu (vnímání návštěvníků a různých forem cestovního ruchu). Dotazník byl vytvořen jako univerzální pro všechna modelová území, resp. ve všech modelových územích byl aplikován stejný dotazník. Otázky, které byly v některých modelových územích irelevantní, byly vypuštěny (např. otázky týkající se hraničního efektu ve vnitřní periférii).

3. Analýza SWOT

V modelových územích bylo provedeno hodnocení silných a slabých stránek, možných ohrožení a příležitostí daného modelového území pro další rozvoj,

Obr.1 – Lokalizace modelových území

tzv. analýza SWOT. Výsledná analýza SWOT, která je v podstatě syntézou analýz dílčích složek rozvoje daných území, je založena na výsledcích terénního šetření v jednotlivých modelových oblastech, na výsledcích řízených rozhovorů a anketárním šetření se zainteresovanými osobnostmi regionu. Při jejím zpracování jsme v rámci vlastního terénního šetření využili i subjektivního vnímání jednotlivých tazatelů, kteří se terénního šetření účastnili a během týdenního pobytu v daném modelovém území se s příslušným modelovým územím poměrně dobře seznámili.

V tabulce 1 je uvedeno srovnání výsledných SWOT analýz pro jednotlivá modelová území. V podstatě všechna modelová území leží v oblastech s relativně kvalitním životním prostředím nebo s relativně vysokým přírodním potenciálem. Jsou to oblasti mimo hlavní centra osídlení a tato skutečnost je pro ně podstatná z hlediska jejich dalšího rozvoje. Z hlediska polohy je také rozhodující vzdálenost, resp. sousedství s hranicí EU. Regiony při hranici se státy EU mají podstatně větší možnosti získat finanční prostředky na různé aktivity, a to zejména prostřednictvím různých dotačních titulů v rámci přeshraniční spolupráce se sousedními zeměmi. Vliv polohy na rozvoj konkrétní lokality však nelze omezit jen na vnímání polohy modelového území vzhledem k okolí („makropoloha“), podstatná je i „mikropoloha“ dané lokality, tedy poloha na lokální úrovni uvnitř modelového území (modelové území Starý Hrozenkov – rozdíly v dopravní dostupnosti centra a okolních „horských“ obcí).

Pro rozvoj obce, resp. mikroregionu je v prvé řadě podstatné soustředění, resp. existence ekonomických aktivit. Příkladem je hraniční přechod ve Starém Hrozenkově, který jednak zabezpečuje pracovní příležitosti pro místní obyvatele, jednak přináší do obecní pokladny i finanční prostředky z pronájmů budov a pozemků, tvořících zázemí přechodu. Obecní rozpočet tak může být vysoký, což umožňuje další investice do rozvoje obce (infrastruktura apod.). Z ekonomického hlediska je pro rozvoj konkrétního mikroregionu podstatné zvýšení daňové výtěžnosti. Jak se ukazuje z mikroregionálních analýz,

Tab. 1 – Srovnání výsledné SWOT analýzy pro jednotlivá modelová území

	Starý Hrozenkov	Českokrumlovsko	Jemnicko	Třemšínsko
Silné stránky	<ul style="list-style-type: none"> ● poloha při hraničním přechodu na Slovensko na mezinárodní silnici Trenčín – Uherské Hradiště – Brno ● přeshraniční spolupráce se Slovenskem, stále živé kontakty ● zachovalost přírodních hodnot krajiny, příklad udržitelného způsobu soužití člověka s přírodou, specifická krása karpatské „kopaničářské“ krajiny, propagace regionu – biosferická rezervace UNESCO ● relativně vysoký rozpočet obce Starý Hrozenkov (zejména díky hraničnímu přechodu) ● relativní bezpečnost související se zvýšenou ochranou státní hranice ● silná lokální identifikace obyvatel s regionem „Moravských Kopanic“, kulturní život obce (festival, folklorní soubor Kopaničář) 	<ul style="list-style-type: none"> ● poloha při vnější hranici Evropské unie ● poměrně hustá silniční síť, poloha při hlavní silnici a železničním tahu České Budějovice – Linz ● relativně vysoký přírodní i kulturní potenciál ● relativně vysoká kvalita životního prostředí ● imigrační území, oblast s nárůstem počtu obyvatel ● pozitivní věková struktura obyvatel – vysoký podíl obyvatelstva v předproduktivním věku 	<ul style="list-style-type: none"> ● poloha při vnější hranici Evropské unie, blízkost Rakouska ● přeshraniční spolupráce Jemnice s Rakouskem ● relativně kvalitní životní prostředí ● vysoké citové pouto místních obyvatel k regionu a k místu, kde žijí ● Barchan, nejstarší historická slavnost v Evropě 	<ul style="list-style-type: none"> ● relativně kvalitní přírodní potenciál, přírodní hodnoty krajiny (klid na odpočinek, dostatek lesů), spolu s kvalitou životního prostředí má oblast potenciál pro rozvoj některých forem cestovního ruchu) ● kvalitní životní prostředí (čistota ovzduší, charakter krajiny) ● relativně málo konkurenční prostředí pro rozvoj malého a středního podnikání
Slabé stránky	<ul style="list-style-type: none"> ● izolovaná poloha vzhledem k vnitrozemí a okredemému městu daná reliéfem Bílých Karpat; odlehlost (potíže s přivedením sítí) ● nízký podíl obyvatelstva s vyšším vzděláním, migrace obyvatel z horských obcí do Starého Hrozenkova ● nedostatek pracovních příležitostí v místě ● roztroušený typ osídlení (zástavby) v kopaničářských obcích ● špatná dopravní dostupnost horských obcí, klesající frekvence veřejné autobusové dopravy ● nedostatek zařízení cestovního ruchu a služeb pro cestovní ruch ● zátěž životního prostředí tranzitní kamionovou dopravou 	<ul style="list-style-type: none"> ● stále příliš vysoká zaměstnanost v priméru ● nízká hustota zalidnění ● podprůměrný podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním ● podprůměrný rozvinutý průmysl ● nedostatečná dostupnost území veřejnou dopravou ● nedostatečně rozvinutý sektor služeb (infrastruktura versus rekreační atraktivita území) ● pomalé železniční spojení s krajským městem České Budějovice 	<ul style="list-style-type: none"> ● území leží na rozhraní tří okresů, resp. krajů (Brněnský, Jihlavský, Českobudějovický), z čehož vyplývá periferní poloha – investice, infrastruktura, špatná dostupnost center, úřadů, možnosti zaměstnání ● poloha mimo hlavní dopravní tahy – nedostatečné dopravní spojení do krajských a okresních měst a do Rakouska, špatná kvalita silnic ● nízká vybavenost obcí technickou infrastrukturou ● vysoká míra nezaměstnanosti, nízká míra podnikatelské aktivity ● vesnice dosídlovány po válce – vliv na „kvalitu“ obyvatelstva, vysoký podíl staršího obyvatelstva ● nízký zájem místního obyvatelstva o rozvoj v regionu a přeshraniční spolupráci, špatná informovanost, slabá propagace celého regionu 	<ul style="list-style-type: none"> ● území leží na rozhraní tří okresů a krajů (Středočeský, Českobudějovický a Plzeňský) a z toho vyplývající periferní poloha – investice, infrastruktura, špatná dostupnost center, úřadů, možnosti zaměstnání ● nízká vybavenost obcí obslužnou sférou, relativně nízká kvalita nabízených základních služeb (potraviny, restaurace) a z toho vyplývající omezení pro rozvoj cestovního ruchu ● nízká vybavenost obcí technickou infrastrukturou ● špatné dopravní spojení, klesající frekvence veřejné autobusové dopravy, špatná kvalita silnic v okrese Plzeň-jih ● poloha mimo hlavní dopravní tahy (železniční i silniční)

Tab. 1 – pokračování

	Starý Hrozenkov	Českokrumlovsko	Jemnicko	Třemšínsko
Možnosti	<ul style="list-style-type: none"> ● dostatek volných ploch pro bytovou výstavbu ● rozvoj služeb orientovaných na hraniční přechod a cestovní ruch ● rozvoj letního i zimního cestovního ruchu, využívající folklorních tradic, specifík místního života (agroturistika, ubytování v soukromí) a krás krajiny ● rozvoj výroby šetrné k životnímu prostředí (dřevopracující průmysl, větrné elektrárny, drobná výroba) ● rozvoj aktivit spojených s biosferickou rezervací UNESCO 	<ul style="list-style-type: none"> ● větší možnosti získání dotací od EU (poloha na vnější EU-hranici) ● velmi výhodné podmínky pro rozvoj cestovního ruchu ● možnost využít spolupráci s ekonomicky silnějším zahraničním partnerem ● poměrně nízká úroveň mezd jako „pull-efekt“ pro investory ● na komunální ale i podnikatelské úrovni navázat intenzivnější vztahy s Rakouskem ● rozvoj spojený s výstavbou dálnice D3 a rekonstrukcí železničního koridoru 	<ul style="list-style-type: none"> ● rozvoj cestovního ruchu (údržba památek, větší propagace Barchanu, cyklostezky, podpora podnikatelů v tomto odvětví) ● přeshraniční spolupráce s Rakouskem ● tvorba pracovních míst v Jemnici ● rozšíření spolupráce s okolními centry (Slavonice, Dačice, Moravské Budějovice) ● snížení nezaměstnanosti lokalizací k životnímu prostředí šetrných výrobo ● zlepšením dopravního spojení na investičně zajímavé oblasti v okolí Jihlavy (vývoj v souvislosti s plánovanou rychlostní silnicí Znojmo – Jihlava) ● příležitost začlenění jižní části Jemnicka do Jihlavského kraje, „posun“ na hranici EU 	<ul style="list-style-type: none"> ● potenciál pro rozvoj cestovního ruchu vázaného na přírodní potenciál území (cyklostezky, trasy pro pěší turistiku, cyklostezky, podpora podnikatelů v tomto odvětví) ● větší participace na rozvojových programech a dotačních titulech státních institucí (např. jednotlivá ministerstva) a fondů ● skloubení zemědělské prvovýroby a cestovního ruchu s využitím přírodního potenciálu a charakteru krajiny (agroturistika) ● lokalizace sociálních a zdravotnických zařízení (i komerčních) využívajících přírodní potenciál a polohu v relativní blízkosti hlavního města (sanatoria, léčebny, sportovní tréninkové areály, golfové hřiště, agroturistika – koně)
Ohrožení	<ul style="list-style-type: none"> ● emigrace mladé populace do větších center ● prohloubení izolace v důsledku změny postavení hraničního přechodu (předpokládaný časový posun vstupu Česka a Slovenska do EU) nebo pokračujícím úpadkem veřejné dopravy ● ústup od zemědělského hospodaření v „horských“ partiích, které je podmínkou udržení stávajících ekosystémů (sečení luk) ● úpadek dopravní obslužnosti „horských“ obcí 	<ul style="list-style-type: none"> ● v budoucnu další nárůst tranzitní silniční dopravy ● nárůst disparit mezi úspěšnými a méně úspěšnými regiony ● při dalším nárůstu nezaměstnanosti emigrace obyvatelstva do vnitrozemí ● negativní dopady blokad a „ochlazení“ přeshraničních aktivit v souvislosti s jadernou elektrárnou Temelín 	<ul style="list-style-type: none"> ● administrativní roztržitost, nemožnost získání dotací na rozvoj regionu díky neatraktivní poloze na hranici tří krajů ● růst nezaměstnanosti ● stárnutí obyvatelstva, nízká vzdělanost, špatná kvalifikace, odchod mladých lidí do větších center s více možnostmi uplatnění, kulturních příležitostí atd., což vede k vyliďování vesnic, nižší rozpočty obcí ● zrušení místní železniční trati Moravské Budějovice – Jemnice 	<ul style="list-style-type: none"> ● administrativní roztržitost, nemožnost získání dotací na rozvoj celého regionu díky neatraktivní poloze na hranici tří krajů ● růst nezaměstnanosti, odchod mladých lidí do center, postupné vyliďování ● větší izolovanost v důsledku omezení (pro provozovatele) nerentabilní veřejné autobusové dopravy do malých obcí regionu, prohloubení izolace v souvislosti s úpadkem dopravní obslužnosti

vede cesta zejména přes rozvoj malého podnikání s využitím specifických předpokladů jednotlivých modelových území. Na druhé straně hrozí z tohoto pohledu nebezpečí, a to při nevhodné, resp. nerovnoměrné lokalizaci investic, kdy je většina obyvatel závislá na pracovních příležitostech v jednom relativně velkém podniku. Případné ekonomické potíže podniku pak mají přímý vliv na život mikroregionu. Jako pozitivní pro nastartování možného vývoje se jeví i poměrně nízká úroveň mezd, kdy se region stává atraktivní pro investory (tzv. „pull“ efekt). Nezbytným předpokladem je však atraktivní poloha území (blízkost hranic EU v případě zahraničních investorů, existence dopravní sítě a infrastruktury).

Velký význam pro možný rozvoj mikroregionu má lidský potenciál. Periferní oblasti mají většinou nepříznivou věkovou strukturu s vysokým podílem obyvatelstva vyšších věkových skupin (výjimkou ze zkoumaných modelových území je Českokrumlovsko), a menší podíl vysokoškolsky vzdělaných obyvatel. V rámci hodnocení lidského rozvojového potenciálu území je nutné sledovat – jak je již výše uvedeno – i existenci klíčových individualit, schopných a ochotných pracovat na rozvoji oblasti, lidí schopných vytvořit nebo zabezpečit strategii regionálního rozvoje, zjistit možnosti a zabezpečit finanční zdroje pro rozvoj (Starý Hrozenkov). Podstatné je i převládající charakter subjektivního vnímání regionu obyvatelstvem (odevzdanost, či snaha podílet se na rozvoji regionu).

Při hledání konkrétních možností a perspektiv vývoje jednotlivých modelových území je třeba vždy vycházet z konkrétních podmínek a možností daného území (přírodních i sociálních). I když je např. ve většině studovaných modelových územích jednou z hlavních ekonomických aktivit zemědělství, ve všech oblastech není možné doporučovat zavedení, resp. rozšíření tzv. agroturistiky, dnes v zemědělské literatuře tolik „moderní“ formy zemědělského hospodaření v oblastech s horšími podmínkami. Tuto formu zemědělského hospodaření je možné doporučit zejména v modelovém území Třemšínsko, ve Starém Hrozenkově farma zaměřená na agroturistiku úspěšně existuje. Pro rozvoj různých forem cestovního ruchu v modelových územích je nezbytná vazba na infrastrukturu (ve většině modelových územích je nedostatečná) a občanskou vybavenost. Ta je např. v modelovém území Třemšínsko jedním z limitujících faktorů doporučeného rozvoje možných forem cestovního ruchu (agroturistika, cykloturistika, pěší turistika). Otevírací doba zdejších provozoven je soustředěna do ranních, příp. večerních hodin (orientace na trvale bydlící obyvatelstvo), což neumožňuje projíždějícím nebo případným rekreantům v průběhu dne těchto služeb využít. Nezbytným předpokladem pro nastartování rozvoje konkrétního mikroregionu je pak propagace regionu.

4. Závěry z dotazníkového šetření

Následující část studie je založena na vyhodnocení a komparaci dotazníkového šetření, které jsme ve vybraných modelových územích provedli. Jedná se o vyhodnocení odpovědí na otázky připraveného dotazníku od vybraného vzorku respondentů a o vyvození závěrů. Jde tedy o zpracování, o jistou relativní „objektivizaci“ subjektivního hodnocení jednotlivých respondentů. Vyhodnoceny byly odpovědi na vybrané stěžejní otázky dotazníkového šetření, přičemž v centru našeho zájmu byly trendy a zásadní rozdíl vyplývající z rozdílných odpovědí v jednotlivých modelových územích. Cílem dotazníkového šetření bylo především zmapovat lidský potenciál území, spokojenost obyvatel s životem v daném regionu a v neposlední řadě i jejich ochotu zapojit se na daném území do aktivit, resp. se podílet na rozvoji tohoto území.

Jak je výše uvedeno, otázky v aplikovaném dotazníku se týkaly tří základních tematických bloků. První blok otázek můžeme tematicky shrnout pod označení „obec“. Sledovali jsme vztah respondentů, resp. jejich pouto k obci, v níž žijí, a to z hlediska rodiny, citu k místu, bydlení, práce, vztahů s přáteli a daného způsobu života. Respondenti ohodnotili svůj vztah k obci podle pětistupňové škály. Ve všech modelových územích uvádějí respondenti jako nejsilnější pouto k obci rodinu, cit k místu a bydlení. Naopak nejméně obyvatel poutá k jejich obci práce, i když se mezi jednotlivými modelovými územími ob-

jevují i z tohoto hlediska určité diskrepance; zejména jde o případy, kdy jsou odpovědi soustředěny do opačných pólů hodnotící škály (zřejmě na jedné straně jsou obyvatelé zaměstnaní, relativně spokojení se svou prací, na druhé straně pak většinou nezaměstnaní). Poměrně vysoká je vazba na zaměstnání u modelového území Starý Hrozenkov (patrně dostatek pracovních příležitostí v jádrové obci v souvislosti s hraničním přechodem mezi Českem a Slovenskem), naopak více než 40 % dotazovaných nejsou k obci vůbec vázáni svou prací v modelovém území Třemšínsko a v oblasti Jemnicka. V obou těchto modelových územích, i když na Třemšínsku ve větší míře, jsou problémy s nezaměstnaností, resp. s nedostatkem pracovních příležitostí. Ve třech modelových územích jsou obyvatelé rozhodně nebo spíše spokojeni s činností obecního úřadu (více než 80 %). Jen na Českokrumlovsku je spokojenost nižší (necelých 50 % dotazovaných). Dále hodnotili respondenti obec z hlediska infrastruktury. Odpovědi jsou v podstatě v souladu s očekáváním, resp. reflektují úroveň reálné vybavenosti (výrazná spokojenost se způsobem zásobování vodou a kanalizací ve východním pohraničí). Zajímavé je, že i obyvatelé Třemšínka jsou většinou spíše spokojeni s obchody, službami a místními komunikacemi (horší vybavenost z hlediska občanské vybavenosti). V podstatě ve všech modelových územích převažuje nespokojenost respondentů s možnostmi kulturního využití.

V otázce bydlení jsou respondenti všech modelových území většinou „zcela“ nebo „spíše“ spokojeni s většinou sledovaných parametrů, a to zpravidla ze 70 – 90 %. Spokojenost s bydlením jsme sledovali z hlediska velikosti bytu, příslušenství, okolí, polohy domu v rámci obce a možnosti mít zahradu. V otázce stěhování jsou stabilnější obyvatelé vnitřní periferie (Třemšínsko) a modelového území Starý Hrozenkov, kde více než 70 % obyvatel uvedlo, že neuvažuje o stěhování v žádném případě. Poněkud méně spokojeni jsou obyvatelé Českokrumlovska, kde více než 30 % obyvatel připustilo v budoucnu možnost přestěhovat se. Rozdíly však nejsou nijak výrazné. Z hlediska dojížděky za prací nebo za studiem vykazuje nejmenší počet vyjíždějících oblast Starého Hrozenkova, kde v obci zůstává 87 % dotazovaných, naopak největší počet vyjíždějících vykazuje modelové území vnitřní periferie (v obci pracuje jen 56 % dotazovaných). Pokud jde o zaměstnání, vykazují větší stabilitu obyvatelé vnitřní periferie, a to i podle odpovědí na otázku týkající se fluktuace v zaměstnání po roce 1989. Pouze necelých 30 % respondentů na Třemšínsku změnilo po roce 1989 zaměstnání (na rozdíl od 56 % dotazovaných v modelovém území Českokrumlovsko a více než 40 % respondentů východního pohraničí). Tento stav je patrně dán i nedostatkem nových pracovních příležitostí v daných modelových územích. Jako nejvíce konzervativní se projevují obyvatelé vnitřní periferie, a to jak podle podílu podnikatelů a živnostníků, tak podle otázky, zda v budoucnu uvažují o podnikání (na Třemšínsku více než 80 % respondentů nikdy nehodlá podnikat).

Zajímavé jsou výsledky odpovědí na otázku týkající se spokojenosti obyvatel s dopravním spojením. Nejvíce jsou spokojeni obyvatelé vnitřní periferie (přes 80 %) a nejméně obyvatelé Českokrumlovska (jen 50 % respondentů).

5. Závěr

Každé území je specifické svou geografickou polohou, rozdílnými fyzickogeografickými podmínkami, či historickým vývojem osídlování krajiny. Má své přednosti i specifické problémy, proto je při hledání rozvojových možností nut-

né z těchto konkrétních geografických podmínek jednotlivých mikroregionů vycházet.

Modelová území byla vybrána s cílem, aby reprezentovala různé geografické podmínky (vnější periferie při bývalé „železné oponě“, vnější periferie při nově vytvořené hranici se Slovenskem, vnitřní periferie na styku několika administrativních hranic). Jednotlivá modelová území prošla rozdílným historickým vývojem, což má také vliv na různé možnosti budoucího vývoje. Konkrétní možnosti dalšího vývoje modelových územích závisí na geografickém potenciálu daného území, přičemž klíčovou roli hraje poloha dané lokality.

Z provedeného terénního výzkumu vyplývá, že z vybraných modelových územích se jako nejvíce periferní jeví modelové území vnitřní periferie Třemšínsko (modelové území v našem vymezení bez přirozeného centra na styku tří administrativních jednotek – krajů). Velkou míru perifernosti prokazuje na druhém místě Jemnicko. Na druhé straně zbývající dvě modelová území mají relativně větší potenciál pro další rozvoj – na Českokrumlovsku je potenciál pro rekreaci a využití blízkosti hranic EU, resp. hranice s Rakouskem, další modelové území, Starý Hrozenkov, těží z lokalizace hraničního přechodu, který spolu s navazujícími službami přináší obyvatelům možnost zaměstnání a do obecní pokladny přináší peníze (daně, pronájem). I když zároveň může toto modelové území sloužit jako příklad území vnitřně silně polarizovaného (centrum – zázemí).

Jedním z nezanedbatelných faktorů, který ovlivňuje (resp. umožňuje nastartovat) další rozvoj v periferních oblastech, je i lidský faktor, resp. přítomnost klíčových osobností (starosta, obecní zastupitelé, místní podnikatelé), kteří jsou schopni, a především ochotni na rozvoji obce participovat, či jej dokonce iniciovat. Geografické výzkumy mohou být pro ně vodítkem, mohou doporučit další nasměrování budoucího vývoje těchto oblastí. Závěry z terénních šetření přispívají k přehodnocení teoretických přístupů ke studiu fenomenu periferie, zejména ve smyslu odklonu od převažující aplikace ekonomických hledisek jejich vymezení.

Literatura:

- BIČÍK, I., PERLÍN R., ŠEFRNA, L. (2001): Rozvoj povodí Kocáby. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 85 s.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. UK, Praha, 255 s.
- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 3, Praha, s. 241-254.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P. (2001): Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, s. 1-11.
- JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2001): Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR. Výzkumná zpráva GP GAUK 126/1998/M, Praha, 46 s.
- JERÁBEK, M. ed. (1999): Geografická analýza pohraničí České republiky. Pracovní texty WP 99:11, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 180 s.
- JERÁBEK, M., KUČERA, K., MÜLLER, B. (2000): Vnímání socioekonomického vývoje v česko-saském pohraničí – případová studie na lokální úrovni měst Kraslice – Klingenthal. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 19-33.
- MARADA, M. (2001): Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, s. 12-24.
- MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. In: Územní plánování a urbanismus, XV, č. 2, s. 67-72.
- VAISHAR, A. (1999): Region Kunštátu na Moravě – vnitřní periferie České republiky. In: Mariot, P.; Mikulík, O. eds.: Specifika transformačního procesu v zázemí velkých měst. Geograph, Brno, s. 5-14.

VAISHAR, A. ed. (2000): Vranov nad Dyjí/Jemnice: region v transformaci. Ústav geoniky AV ČR, pobočka Brno, 144 s.

SPIŠIAK, P. (1994): Niektoré problémy pohraničných obcí (Rusovce, Jarovce, Čunovo – časť Bratislavy a obcí v Bielych Karpatoch). Geogr. informácie č. 3, katedra geografie Pedag. fakulty UKF, Nitra, s. 30-35.

Summary

CONTRIBUTION TO THE GEOGRAPHICAL RESEARCH ON PERIPHERAL REGIONS AT THE MICROREGIONAL LEVEL

The article deals with studying of peripheral regions at the microregional level. Its aim is to analyse and to compare the results of the field research done in four selected model regions localized in regions with different geographical conditions within Czechia. The further evaluation was aimed at determination of evolution possibilities of the model territories (for instance with the help of the SWOT analysis).

Each territory is specific by its geographic location, by diverse physical geographical conditions or by the historic evolution of the landscape settlement. It has its advantages and specific problems; therefore it is necessary to consider these given geographical conditions of individual microregions when looking for possibilities for their development.

Model territories were selected with the view to represent diverse geographic conditions (outer peripheries at the former „iron curtain“, outer peripheries at the newly formed border with Slovakia, inner peripheries at the contact of several administrative units). The individual model regions knew a different historical development, which also influence their different possibilities of further development. Concrete possibilities of a further development of the model regions depend on the geographical potential of the given territory, the main factor being the location of the given territory. An important part is played also by the human factor – local government, mayor and local council, as well as other important persons, especially their capacities and preparedness to take an active part in the development of the given territory. An attention is also paid to the subjective reflection of the model territory's population as to their perception of the peripherality.

The field research shows that out of the selected models regions, the most peripheral appears to be the Třemšínsko model region of the inner periphery (model region in our delimitation without any natural centre at the contact of three administrative units – regions). A great degree of periphericity is manifested also by the Jemnicko model region. On the other hand, the two remaining model territories manifest a relatively greater potential of further development – the Českokrumlovsko model region is good for recreation and can profit from the proximity of the border with the European Union and the border with Austria. The other model region – Starý Hrozenkov – profits from its border crossing which, together with the corresponding services bring jobs to the local population and money to the local budget (taxes, leases). However, this model territory can serve as an example of an internally strongly polarized territory (centre – background).

The field research shows that one of the significative factors influencing or enabling to start a further development in peripheral region is the human factor or the presence of key personalities (mayor, local councillors, local businessmen) which are able and above all willing to participate in the development of the municipality or even to initiate it. The geographic research may be for them a guideline; it can recommend the further orientation of the future development of these regions. The conclusions of the field research contribute to a re-evaluation of the theoretic approaches to the studies of the phenomenon of periphery, especially in the sense of a departure from the prevailing application of the economic viewpoints for their delimitation.

Fig. 1 – Map of the Czech Republic with localization of the model territories.

(Pracoviště autora: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: jancak@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 25. 3. 2001

DANA FIALOVÁ

DRUHÉ BYDLENÍ A JEHO VZTAH K PERIFERNÍM OBLASTEM

D. Fialová: *Second Housing and Its Relations to Peripheral Regions*. – Geografie – Sborník ČGS, 106, 1, pp. 36 – 47 (2001). The article aims to define the role of second housing on the Czech territory with regards to the current settlement structure and its history. The emergence of second houses that came to existence through functional conversion of formerly permanently inhabited houses can serve as one of indicators for delimitation of peripheral regions. Such peripheral regions, however, have specific characteristics as the use of these regions varies greatly during the year and even during one week.

KEY WORDS: second housing – recreational house – settlement system – peripheral region.

Príspevek byl zpracován v rámci grantového projektu GA UK č. 126/1998/M s názvem „Perspektivy vývoje periferních oblastí ČR“ na pracovišti LABGIS PřF UK v Praze.

1. Úvod

Pokud za periferní považujeme takové oblasti, které jsou v daném území a čase nedostatečně integrované do dominujících sociálně geografických struktur, procesů a systémů, můžeme k jejich vymezení využít také data charakterizující strukturu osídlení. V našem případě data získaná sčítáním lidu, domů a bytů týkající se využívání staveb k trvalému a rekreačnímu tzv. druhému bydlení. Objekty druhého bydlení vznikaly „uměle“ v prostředí s vhodnými přírodními podmínkami pro rekreaci, ale také na základě možností využívat původní bytový fond, který přestal sloužit k trvalému bydlení, tedy přirozeným procesem změny jeho funkce.

2. Pojem druhé bydlení v literatuře

Pojem druhé bydlení bývá v první řadě chápán jako synonymum pro pojem rekreační objekt, s jehož řadou více či méně obdobných vymezení se setkáváme v zahraniční i domácí literatuře. Přesný překlad termínů a definic je vždy značně obtížný, neboť definice často operují s pojmy, které v různých jazycích mohou mít odlišný obsah či rozsah. Diskusi těchto pojmů se podrobně věnuje polský autor A. Kowalczyk (1994), v naší literatuře pak J. Vágner (1999).

Uvedeme několik příkladů. Francouzská definice uvažuje za „residence secondaire“:

a) dům, umístěný ve venkovském sídle, využívaný rodinou, která disponuje v jiném místě jiným bydlením, a toto místo je pro ni trvalým místem pobytu

b) obydlí, využívané rodinou s cílem trávit zde volný čas o víkendu a dovolené, které je ve vlastnictví člena rodiny, jeho příbuzných či známých a není místem trvalého pobytu.

Existují však i náznaky, že objekt nemusí být využíván jen ve volném čase (Soulier 1967). Belgická definice dodává ještě, že objekt je využíván v určitou část roku (Albarre 1977). Britská literatura uvádí: „second home“ – objekt, který je přechodným bydlištěm vlastníka či uživatele, který má trvalé bydliště v jiném místě a využívá objekt k rekreačním účelům (Davies, O'Farell 1981). Někteří autoři zahrnují pod tento pojem i mobilní a skládací rekreační objekty (Crofts 1977), většina však uvažuje o objektech stálých, se stabilní konstrukcí. K posledně jmenované podmínce se přiklání i američtí autoři (Tombaugh 1970) a austrálští (Robertson 1977). Slovník sociální geografie (Johnston 1997) uvádí „second home“ jako majetek, který je vlastněn nebo dlouhodobě pronajat domácností, jež má trvalé bydliště jinde. Dále je zdůrazněno obvyklé situování objektu do venkovského prostředí a využívání k rekreačním účelům. V německy mluvících zemích se setkáváme s pojmem „Freizeitwohnsitze“, který můžeme volně přeložit jako obydlí pro volný čas (Ruppert 1973), významově je pojem chápán v širším slova smyslu a zahrnuje i kempingové přívěsy. Mobilní objekty jsou zařazovány i pod pojem „tweede woningen“ užívaný v Nizozemí (Thissen 1978). V definici tohoto pojmu je zdůrazněno, že se může jednat o objekt či pouze o jeho část, který je využíván během víkendů a dovolených. V polské literatuře je našemu pojmu rekreační objekt nejbližší termín „dom wypoczynkowy“, který však zahrnuje veškeré objekty, které slouží k rekreaci, tedy i podnikové chaty a penziony. Dále se můžeme setkat s pojmem „dom letniskowy“ (Wilus 1988), ale toto označení vystihuje nadměrné využívání v letním období, i když řada objektů je uzpůsobena využívání celoročnímu. Polští autoři pracují také s pojmy „drugie mieszkania“ a „drugie domy“ (Kowalczyk 1994). V ruské literatuře bylo užíváno pojmu „dača“, nyní se objevuje pojem „vtoroje žilišče“ (Bočanov, Ziatdinov 1991).

V domácí literatuře je nejběžněji užívána definice slovenského autora P. Mariota: „Objekty individuální rekreace jsou specifickým druhem ubytovacích zařízení sloužících k rekreačním účelům. Je pro ně charakteristická poměrně nízká ubytovací kapacita s omezeným okruhem uživatelů, jejich různorodost, častá vysoká koncentrace na malém území (Mariot 1983).

My však nechápeme druhé bydlení pouze jako objekt, ale také jako jev spojený s mnoha procesy a činnostmi vyvolanými potřebou člověka, ovlivněného danými životními podmínkami v rámci společnosti, ve které žije, a jako jev ovlivňující vlastní život jedince i celou společnost a v neposlední řadě mající vliv na charakter krajiny. Obecná definice druhého bydlení v našem pojetí zní: „Druhé bydlení je označení pro objekt (či část objektu), který je přechodným místem pobytu vlastníka(ů) či uživatele(ů), využívajícího(ch) tento objekt převážně k rekreačním účelům, a pro jevy a procesy s ním spojené.“ (Vágner 1999). Jsme toho názoru, že touto definicí vystihujeme i rychle se rozšiřující nabídku druhého bydlení v nejvyspělejších státech v posledních 2 – 3 desetiletích (vlastnické podíly na rekreačních novostavbách ve Středomoří, dlouhodobé formy pronájmu, zahrádkářské chatky aj.)

3. Druhé bydlení jako součást sídelního systému

Jedním z možných přístupů ke sledování problematiky druhého bydlení je jeho chápání jako součásti sídelního systému. K dalším přístupům patří za-

řazení druhého bydlení mezi formy cestovního ruchu. Bývá označován za cestovní ruch mimo veřejné formy a je součástí tzv. venkovského (rurálního) cestovního ruchu (Fialová 2000). Dále k druhému bydlení můžeme přistupovat z hlediska jeho vlivu na životní prostředí, tedy jako ke krajinnotvornému prvku. Vzhledem k významnosti role, kterou hrají jevy a procesy spojené s druhým bydlením v naší společnosti, přistupujeme k jeho studiu i ve spojitosti se zkoumáním životního stylu obyvatelstva.

Práce, které přistupují k druhému bydlení, jakožto k součásti sídelního systému, jsou několika kategorií. Jedná se o práce, které řeší obecně problematiku osídlení, a druhého bydlení se dotýkají jen okrajově, sem zařazujeme i studie soustředěné na problematiku suburbanizace a bytové problematiky. Do další kategorie spadají práce zabývající se přímo rekreačním osídlením, které mívají velmi často charakter empirických studií zaměřených na jedno teritorium. Pro naše podmínky jsou z prací obecného charakteru stěžejní práce autorů zachycujících především osídlení českého prostoru (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987, Ryšavý 1989, Hampl 1996, Librová 1996, 1997), migrační problematiku (Čermák 1996), zaměřené na venkovské osídlení (Lázníčka 1974, Kučera 1987, Kubeš 1990, 2000), na problematiku urbanizačních a suburbanizačních procesů (Sýkora 1996, Ptáček 1997, Hružba 1997) a vlastního bydlení (Kostelecký 1998). Spojitost druhého bydlení a problematiky osídlení, procesu urbanizace potvrzuje S. Liszewski (1991), který užívá termínu „turistická urbanizace“. Druhé bydlení má svou fyzickou přítomností především dopad na venkovský prostor, kde dochází k proměnám osídlení (Dzigiec 1987), objevují se studie posuzující vliv druhého bydlení na finanční výsledky hospodaření obcí (Schnieders 1974) a požadující regulaci výstavby objektů druhého bydlení místními orgány (De Hond 1970), či posuzující a rozdělující objekty druhého bydlení na dva typy podle vhodnosti pro bydlení trvalé (Thissen 1978). Problematika druhého bydlení nezůstává opomíjena ani v plánovací praxi, jak v zahraničí (Shucksmith 1983), tak u nás (Körner 1994). První hlubší studie o rekreačním osídlení, spadající do poslední jmenované kategorie, se objevují již ve 30. letech, práce J. Miegheho (1934) je z oblasti Savojských Alp, S. Ljungdahla (1938) ze zázemí Stockholmu, v našich podmínkách, z oblasti Krkonoš, je studie H. Posera (1939). Problematice územní organizace krátkodobé rekreace, pod kterou zařazujeme problematiku druhého bydlení, je věnovaná řada prací, jejich podrobná analýza je uvedena v kandidátské disertační práci J. Vystoupila (1981), v tabulce 1: „Přehled výzkumu vybraných charakteristik krátkodobé (víkendové) rekreace“. V těchto pracích je provedeno systematické hodnocení účasti obyvatelstva na krátkodobé rekreaci, hodnocena časová dostupnost a jsou vypracovávány modely prostorového šíření příměstské rekreace. Z nejnovějších prací si dovolueme připomenout práce věnující se hodnocení morfologické struktury sídel v zázemí Varšavy z hlediska rekreačního využití (Kowalczyk 1993, 1994).

Objekty druhého bydlení představují na území Česka cca 20 % z úhrnu všech obytných staveb (Statistický lexikon 1992). Polovina připadá na rekreační chalupy, tedy objekty původně sloužící k trvalému bydlení, u nichž došlo k přeměně funkce z obytné na rekreační. Druhou polovinu tvoří chaty a rekreační domky, stavěné již primárně pro plnění funkce rekreační. Již ze samotného podílu těchto objektů vyplývá významná úloha druhého bydlení jak v současné struktuře osídlení, tak i v jejím vývoji.

Sídelní síť vznikla a přetvářela se v průběhu historického vývoje podle potřeb společnosti a její ekonomiky (Votrubec 1980). Základní tendence vývoje osídlení Česka je možné vysledovat na základě dat o rozmístění obyvatelstva,

kteřá jsou k dispozici od roku 1869, neboť obyvatelstvo představuje v období uplynulých cca 150 let reprezentativní charakteristiku pro vyjádření velikosti a významnosti sídel (Hampl 1996). Počty objektů druhého bydlení, a s tím i spojené potenciální počty rekreatantů umožňují zohlednit, která sídla a v jaké míře plní funkci rekreační.

Od druhé poloviny 19. století docházelo k výrazným změnám v systému osídlení. Dynamický průběh procesu urbanizace a v období mezi světovými válkami (především v Praze a Brně) a v blízkém zázemí i proces suburbanizace, který byl však v poválečném období násilně zbrzděn. Důsledkem toho dochází k vyliďňování venkova a k následnému zvyšování koncentrace obyvatel ve městech, která přináší řadu ekologických problémů. Sílí potřeba pobytu v mimopracovní dobu mimo město. Tento dřívější přepych, umožněný pouze nejmajetnějším, se stává rozšířeným jevem zasahujícím všechny vrstvy obyvatelstva, ve formách pro ně přijatelných, ať se již jedná o jevanské vilky státních úředníků z Královských Vinohrad, či vznikající trampské osady dělnické mládeže, které se tak stávají zárodkem nového typu sídel, sídel víkendových a rekreačních (Votrubec 1980). Tato potřeba nedosahuje v meziválečném období takové masovosti jako po druhé světové válce. Nejlépe si tuto problematiku přiblížíme na příkladu Prahy. Meziválečná výstavba Prahy má obdobný ráz jako v jiných evropských metropolích – vznikají nové residenční čtvrtě tvořené především rodinnými domky a nízkopodlažní zástavbou, v několika územích byla realizována idea zahradních měst. Za klasickou fází suburbanizačního procesu v českých podmínkách jsou označována 20. léta, kdy je zaznamenán ojedinělý nárůst výstavby v obcích v širším zázemí Prahy. Pražská suburbanizační zóna představuje kombinaci dvou typů – koncentrického (prstenec tvořený všemi Praze blízkými sídly s dobrým dopravním spojením) a sektorového (patrná závislost suburbanizačního procesu na železničních tratích, především Praha – Beroun, Praha – Benešov) (Ptáček 1997). Podle Musila, Ryšavého a Velíškové (Ptáček 1997) byly hlavní příčinou pro růst pražské suburbánní zóny rozdílné náklady na bydlení a bytovou výstavbu v jádru aglomerace a na jejich okrajích nebo za nimi. Tyto rozdíly byly způsobeny jednak výraznými rozdíly v cenách půdy, v poplatcích a daních z nemovitostí.

Blíže se pozastavíme u poválečného vývoje našeho systému osídlení, který byl poznamenán socialistickým plánováním. Za jeden z jeho důsledků můžeme považovat právě masové rozšíření jevu nazývaného druhé bydlení. Bezprostředně po válce dochází k mimořádným přesunům obyvatelstva v pohraničních oblastech. Obyvatelstvo německé národnosti je odsunuto a probíhá následné znovuosídlování českým a slovenským obyvatelstvem z vnitrozemí, které je ovšem pouze částečné. To má za následek opuštění bytového fondu – venkovských usedlostí a chalup, především v pohraničí, ale i ve vnitrozemí postiženém vystěhováním Němců (Jihlavsko, Mělnicko, severní Morava) a území za 2. světové války zabraných okupační armádou (SS cvičiště Neveklovsko – po válce plně nedosídlené). Tyto objekty poslouží v pozdějším období jako velice lukrativní nabídka pro rekreační využití, chalupaření, které v 60. letech započnou zejména příslušníci uměleckých kruhů. Stejný osud připadne i objektům ve vnitrozemí, jejichž obyvatelé v období realizace tzv. socialistické industrializace v padesátých a částečně i v šedesátých letech se stěhují do měst. Jedná se o obyvatele mladšího produktivního věku, jejichž rodiče v objektech na venkově dožívají a děti tyto objekty využívají k rekreaci. Zde je na místě podotknout, že právě chalupářské hnutí se ve značné míře zasloužilo o zachování původního stavu, nejen řady objektů, ale i celistvosti a existence drobných sídel (Librová 1988).

Pokud hovoříme o nabídce, je podstatné zmínit se také o poptávce a jejich příčinách. Za jeden z důvodů, proč vznikala poptávka po objektech druhého bydlení můžeme považovat charakter bytové výstavby a bytové politiky vůbec. Po roce 1948 došlo ke značnému omezení a pokřivení tržních vztahů. Navíc měnová reforma v roce 1953 ožebračila velké množství obyvatelstva. Individuální bytová výstavba byla omezena na řadu let a samotný suburbanizační proces byl zcela utlumen (na rozdíl od severoamerických a západoevropských zemí). Vedly k tomu jak společensko-ekonomické, tak legislativně-direktivní důvody (Ptáček 1997). Rozhodující část bytové výstavby je realizována formou výstavby panelových sídlišť. Za příklad zvolíme výstavbu v Praze, jakožto relativně i absolutně největší zdroj vlastníků a uživatelů objektů druhého bydlení. Po poválečné stagnaci bytové výstavby se v polovině 50. let stává bytová otázka politickým tématem. Je plánováno vyřešení bytové tísně v horizontu 10 – 15 let. První rozsáhlejší sídliště ze 60. let tzv. první generace se budují na okrajích starší zástavby a využívají již existující infrastruktury. Řada obyvatel, často původně pocházejících z venkova, žijících v těchto malometrážních bytech, postrádá kontakt s přírodním prostředím, a proto se snaží o zbudování chaty v zámečí města, nebo, což je pro mnohé finančně přijatelnější, se stává uživatelem pozemku v zahrádkové kolonii, které nově vybudovaná sídliště lemují. Nastupuje výstavba sídlišť druhé generace, která byla projektována jako nové autonomní sektory s vyšším plánovaným standardem služeb, což však nebylo splněno. Administrativním rozšířením Prahy dochází k pohlcení obcí, u nichž v meziválečném období probíhal proces suburbanizace nejintenzivněji (včetně poválečné výstavby rekreačních objektů a zahrádkových osad). Nově připojené plochy však nebyly určeny pro výstavbu rodinných domků, jak by odpovídalo trendu ve světě, ale na výstavbu obrovských komplexů sídlišť tzv. třetí generace. Ty většinou přímo fyzicky nenavazovaly na stávající zástavbu, jejich dopravní napojení na centrum bylo umožněno teprve pozdější výstavbou metra, ale jejich funkce zůstala ryze obytná bez patričního vybavení službami, natož pracovními příležitostmi. Nastal tedy tlak na venkovský prostor, a to především za hranicemi města v atraktivním přírodním prostředí, s možnou výstavbou rekreačních objektů, který můžeme označit za částečnou náhradu znemožněného suburbanizačního procesu (Ptáček 1997). O tom svědčí především rekreační objekty zbudované, nebo přestavěné v 80. letech, kdy řada obyvatel měla takové finanční a materiální prostředky, které ji umožňovaly vlastnit objekt druhého bydlení. Ten byl po právní stránce veden jako objekt rekreační, ale často se jednalo o objekt vhodný pro trvalé bydlení, a to v mnohem lepším standardu i životním prostředí než poskytoval byt v centru Prahy, natož na přelidněném sídlišti (Fialová 2000). Tyto objekty představovaly pro majetnější obyvatele možnost zhodnotit své finanční prostředky v prostředí s velmi nereálnou cenovou strukturou.

Vliv na deformaci přirozeného vývoje systému osídlení měly v prvé řadě dvě legislativní normy. Byl to především Zákon č. 53 Sb. z roku 1966 o ochraně zemědělského půdního fondu (i jeho novela č. 75 Sb. z roku 1976) a Usnesení vlády č. 283 z roku 1971, zavádějící do praxe střediskovou sídelní soustavu. Zákon o ochraně zemědělského půdního fondu umožňoval např. pro rozvoj města využít pouze plochy, které se nalézaly uvnitř administrativní hranice. (Hlavní důvod pro dvojí rozsáhlé administrativní rozšíření Prahy v roce 1968 a v roce 1974.) Přesto však docházelo i tak k problémům s vynětím ploch ze zemědělského půdního fondu a k neodůvodněné ochraně zemědělské půdy. Rozvoj rozptýleného bydlení v soukromých rodinných domcích, kde je nutný

větší zábor půdy než při výstavbě v intravilánu obcí či v kompaktní části města, neměl taktó možnost se prosadit. Obdobně tomu bylo i s uvolňováním plochy pro výstavbu objektů druhého bydlení. Důrazná ochrana zemědělského půdního fondu umožnila na přelomu 60. a 70. let vznik lokalitám objektů druhého bydlení umístěných buď v návaznosti na intravilán obce, nebo v místech obtížně dostupných, která nebyla vhodná pro obdělávání půdy těžkou mechanizací využívanou v zemědělských velkopodnicích.

Cílem střediskové soustavy osídlení bylo přímo regulovat rozvoj, resp. stagnaci jednotlivých sídel. Sídla byla rozlišena do čtyř kategorií: Investice byly soustředovány do střediskových obcí obvodního a místního významu, ostatní sídla byla rozdělena na nestředisková trvalého významu a nestředisková ostatní. Právě sídla spadající do poslední kategorie byla de facto odsouzena k zániku, neboť postupné rušení aktivit jako jsou školy, obchody, zdravotní střediska přiměla mladší část populace k odchodu. K depopulaci paradoxně docházelo i v sídlech ležících v metropolitních územích. Došlo tak k vytvoření „vnitřních periferií“ zvláště kolem hranic krajů (Ryšavý 1989) čímž se rozšířil prostor pro nabídku objektů k rekreačnímu využití. A jak již bylo řečeno, právě chalupářské hnutí zachránilo část sídel v periferních oblastech vhodných pro rekreaci.

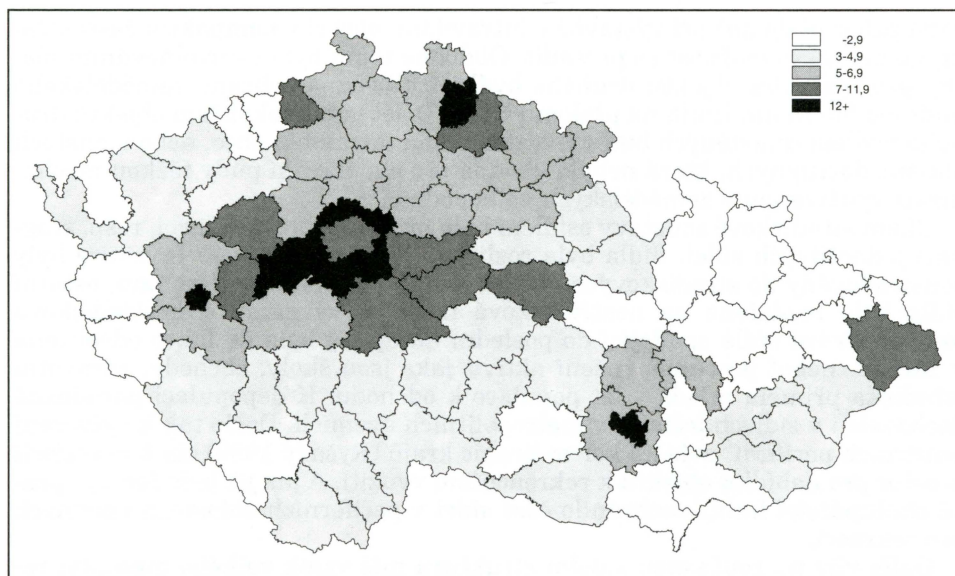
Další vliv na současnou sídelní strukturu měl vznik velkého množství rekreačních sídel (lépe používat termín rekreačních lokalit), která vznikala především v druhé polovině 20. století a zahušťovala tak síť stávající. Často vznikala na místech, kde nikdy v minulosti trvalé osídlení nevzniklo (strže, příkré svahy v údolí řek a potoků), neboť taková místa neodpovídala dominantní funkci venkovských sídel, totiž zajištění zemědělské výroby. Rekreační funkce tedy vedla k formování nových lokalit, sídel a měnila zásadním způsobem strukturu venkovského osídlení v řadě oblastí.

4. Vymezení periferních oblastí na základě ukazatelů souvisejících s druhým bydlením

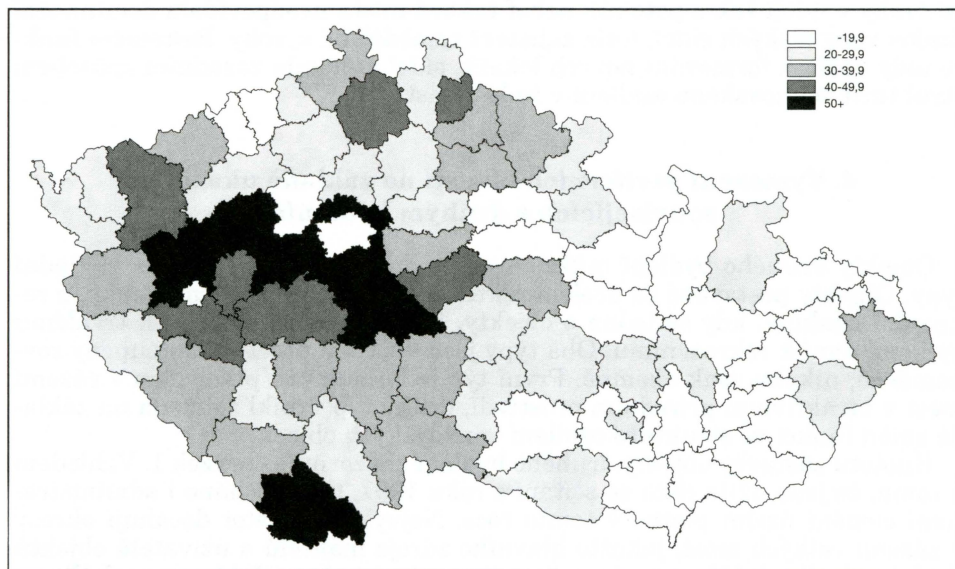
Objekty druhého bydlení můžeme zjednodušeně rozdělit na dva základní typy. Objekty postavené za účelem rekreace – chaty a rekreační domky, a rekreační chalupy, kdy se jedná o objekty, které původně sloužily k trvalému bydlení, nyní k rekreačnímu. Oba typy jsou v Česku početně zastoupeny rovnoměrně, nikoliv však územně. První typ je kumulován především v zázemí měst v atraktivním přírodním prostředí, druhý typ vznikl zejména na základě změn funkcí ve struktuře osídlení venkovských oblastí.

Hustotu zástavby objekty druhého bydlení znázorňuje obrázek 1. Vzhledem k tomu, že jsou užita data ze sčítání z roku 1991, je ponecháno i administrativní členění území platné v tomto roce. Nejvyšších hustot dosahují okresy v zázemí velkých měst, jakožto hlavního zdroje majitelů a uživatelů objektů druhého bydlení. Významné postavení zaujímá i okres Jablonec nad Nisou, kde se kumuluje několik faktorů: zázemí Liberecko – Jablonecké aglomerace, velmi atraktivní přírodní prostředí a především uvolnění původního bytového fondu po druhé světové válce odsunem obyvatelstva německé národnosti.

Výraznějším ukazatelem pro podchycení výskytu objektů druhého bydlení je jejich počet připadající na 100 trvale obydlených domů. (obr. 2). Tento ukazatel nám dokumentuje jakou měrou zde převládá obytná či rekreační funkce území. Pokud uplatníme tento ukazatel na menších územních jednotkách, dostaneme reálnou představu o struktuře staveb v daném území vzhledem k da-

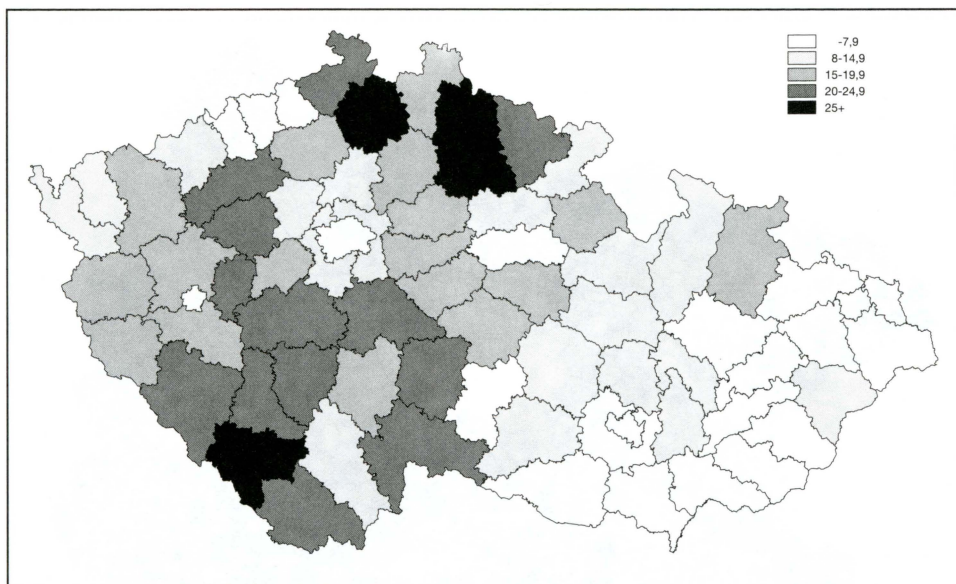

Obr. 1 – Hustota zástavby objekty druhého bydlení v okresech Česka k roku 1991. Počet objektů na km². Zdroj : D. Fialová (2000).

Obr. 2 – Počet objektů druhého bydlení připadajících na 100 trvale obydlených objektů v okresech Česka k roku 1991. Zdroj: D. Fialová (2000).

ňové výtěžnosti: ta je u objektů druhého bydlení podle základní zákonné sazby (Zákon č.65/2000 Sb.) třikrát vyšší než u trvale obydlených objektů. Dále je pro území s vyšším zastoupením objektů druhého bydlení charakteristický jiný „rytmus života“ především v letní sezóně a o víkendech od jara do podzimu. Jedná se o nárůst počtu obyvatel, změnu jeho skladby, větší tlak na stá-

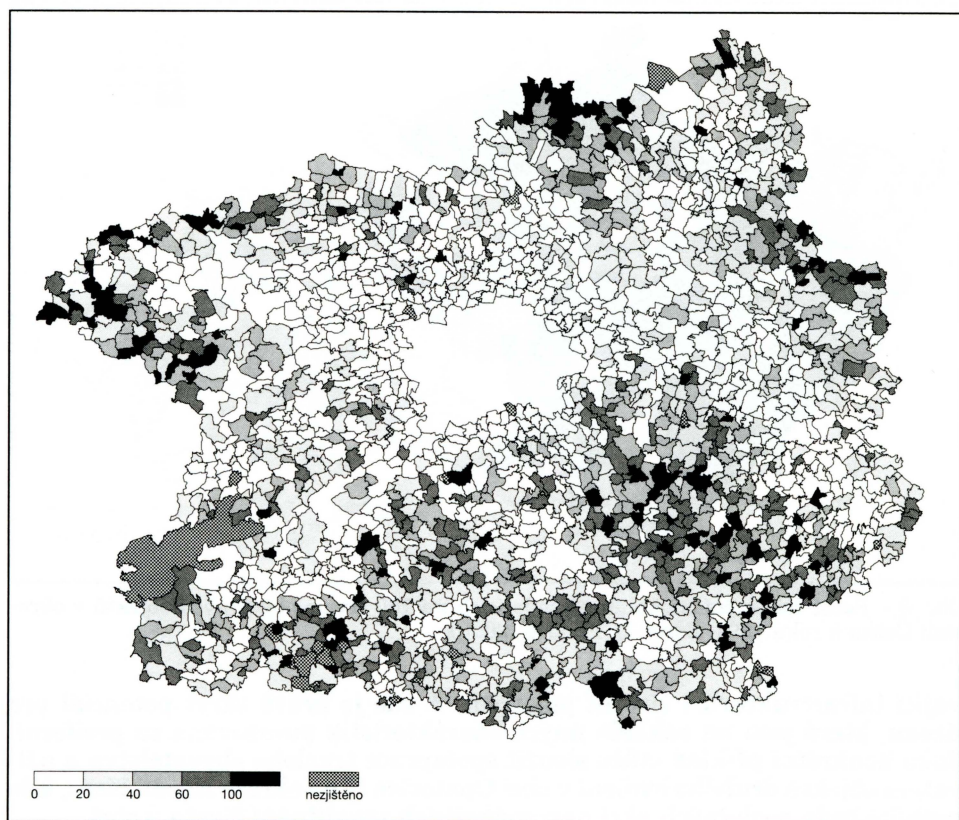

Obr. 3 – Počet rekreačních chalup připadajících na 100 trvale obydlených objektů v okresech Česka k roku 1991. Zdroj: D. Fialová (2000).

vající infrastrukturu i životní prostředí. A zde je právě skryt potenciál pro území, která jsou na základě jiných charakteristik považována za periferní. Jako konkrétní příklad může sloužit spolupráce trvalého obyvatelstva a uživatelů objektů druhého bydlení v obci Opatovice II na okrese Kutná Hora, kde probíhá řada společných akcí napomáhajících zkvalitnění života v obci.

Pokud souhlasíme s tvrzením, že za periferní oblasti považujeme ta území, u nichž došlo k výraznému odlivu trvale bydlícího obyvatelstva, poslouží nám pro vymezení periferních oblastí ukazatel: počet rekreačních chalup připadajících na 100 trvale obydlených domů. Pod pojmem rekreační chalupy máme na mysli jak chalupy vyčleněné, tak nevyčleněné z bytového fondu sloužící k individuální rekreaci. Velmi hrubý nástin dostaneme v okresním měřítku (obr. 3). Mnohem vyšší vypovídací schopnost má však tento ukazatel na nižší možné úrovni, kterou jsme schopni vypočítat a zároveň graficky znázornit. Tu představují katastrální území. Je nutno zdůraznit, že se však jedná o velmi pracnou záležitost, při které vstupují do hry datové zdroje, které jsou nesourodé a je nutné je upravovat. Výsledné využití má však široké uplatnění a umožňuje dále pracovat s různě vymezenými územími (část obce, obec, pověřená obec apod.)

Prozatím je tento ukazatel využit pro bývalý Středočeský kraj s daty k roku 1991. Potvrzuje se myšlenka o výskytu tzv. „vnitřní periferie“ na hranicích krajů, ale i okresů (obr. 4). Svou nezanedbatelnou roli zde sehrává samozřejmě též atraktivita přírodního prostředí, které poskytuje možnosti pro rekreační využití. Příkladem je část oblasti Kokořínsko zasahující do okresu Mělník, či střední Posázaví na styku okresu Benešov a Kutná Hora. Jedná se o území, ve kterých je počet rekreačních chalup shodný s počtem trvale obydlených objektů, či je dokonce vyšší. V rámci Středočeského kraje se toto týká více jak 6 % katastrálních území, přičemž jejich největší zastoupení je v okresech Kutná Hora a Rakovník.

Obr. 4. – Počet rekreačních chalup připadajících na 100 trvale obydlených objektů v katastrálních územích Středočeského kraje k roku 1991. Zdroj: D. Fialová (2000).

Porovnáme-li námi zvolený ukazatel s dalšími, které bývají používány při vymezování periferních území dospějeme k následujícím závěrům (pohybujeme se ve Středočeském kraji na úrovni katastrálních území, jako statistický ukazatel je použito korelace pořadí). Téměř ve všech jednotkách platí ekvivalentní vztah mezi vysokým podílem zemědělského půdního fondu na celkové ploše katastrálního území a nízkým podílem rekreačních chalup (velikost korelačního koeficientu $-0,812$), což je logické vzhledem k nevyužitelnosti zemědělské půdy k rekreačním účelům. K nejčastějším ukazatelům vysvětlujících příslušnost daného území k jádru, či periférii je hustota zalidnění. V našem případě platí, že tam, kde je nižší hustota zalidnění, tam je více rekreačních chalup, tedy území periferní. Tento vztah však neplatí pro všechny sledované jednotky (korelační koeficient dosahuje velikosti $-0,614$). Jako doplňující charakteristiky, avšak méně relevantní, můžeme použít podíl ekonomicky aktivních v priméru a podíl ekonomicky aktivních na počtu trvale žijících obyvatel. Platí, čím je větší podíl ekonomicky aktivních v priméru, tím se nachází v území větší počet rekreačních chalup připadajících na trvale obydlené objekty ($+0,455$) a kde je menší podíl ekonomicky aktivních ($-0,368$). Území vymezená na základě počtu rekreačních chalup připadajících na trvale obydlené objekty jako periferní, charakterizujeme dále jako území většinou s nižší hustotou zalidnění, s vyšším podílem osob v před a popro-

duktivním věku s nízkým podílem zemědělského půdního fondu a přesto s obyvatelstvem spíše ekonomicky aktivním v průměru.

5. Závěr

Druhé bydlení se významnou měrou podílí na charakteru našeho sídelního systému. V mnoha případech objekty druhého bydlení vznikaly jako reakce na jeho vývoj. V současné době proto mohou ukazatele spojené s objekty druhého bydlení posloužit jako identifikátor oblastí označovaných jako periferní z hlediska struktury osídlení. Jedná se především o ukazatel počtu rekreačních chalup, tady rekreačních objektů, které vznikly změnou funkce původně trvale obydlených objektů, na počtu v současnosti trvale obydlených domů. Změna funkce souvisí s vývojem sídelního systému (poválečný odsun německého obyvatelstva, nedosídlení vojenských prostorů z období protektorátu, migrace do měst). Využití tohoto ukazatele nabývá opodstatnění na nejnižší řádovostní úrovni, kterou představují katastrální území. Ukazatel byl použit modelově na území Středočeského kraje, kde vymezuje periferní oblasti především na hranici okresu Benešov a Kutná Hora ve středním Posázaví a na hranicích kraje v okrese Mělník (Kokořínsko) a Rakovník.

Takto vyčleněné oblasti však mají velmi specifický ráz daný charakterem druhého bydlení, které se v nich ve větší míře vyskytuje. Neboť v průběhu roku, ale od jara do podzimu i v průběhu týdne se v těchto oblastech výrazně mění hustota zalidnění, věková i sociální skladba obyvatelstva, zatížení infrastruktury i životního prostředí. Některé oblasti vykazující charakteristiky perifernosti v době víkendů a letní sezóny pulzují téměř životem rozvinutého jádra, a je třeba aby tyto skutečnosti dokázaly využít ve svůj prospěch a své celoroční oživení.

Literatura:

- ALBARRE, G. (1977): Second Homes and Conservation in Southern Belgium. In: Coppock, J. T. (ed.): Second Homes: Curse or Blessing? Pergamon Press, s. 139-146.
- BOČANOV, J. P., ZIATDINOV, Z. N. (1991): Tendencija rozvitija vtorogo žilišča v SSSR. In: Žiliščnoje strojitelstvo, 3, s. 6-8.
- CROFTS, R. S. (1977): Self-catering holiday accomodation: the Role of Substitution. In: Coppock, J. T. (ed.): Second Homes: Curse or Blessing? Pergamon Press, s. 103-118.
- ČERMÁK, Z. (1996): Transformační procesy a migrační vývoj v České republice. In: Hampl, M. a kol. Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, PpF UK Praha, s. 179-189.
- DAVIES, R. B., O'FERELL, P. N. (1981): A Spatial and Temporal Analysis of Second Home Ownership in West Wales. In: Geoforum, 12, č. 2, s. 161-78.
- DZEGIEC, E. (1987): Przemiany osadnictwa wiejskiego pod wplywem turystyki i wypoczynku w swietle literatury. In: Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, 14, s. 121-34.
- FIALOVÁ, D. (2000): Transformace druhého bydlení (v zázemí Prahy). Disertační práce. KSGRR, PpF UK, Praha. Rukopis.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČR, PpF UK Praha, 253 s.
- HAMPL, M. (1996a): Vývoj systému osídlení v České republice. In: Hampl, M. a kol. Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. PpF UK Praha, s. 35-52.
- HAMPL, M. (1996b): Transformační procesy a předpoklady dalšího vývoje systému osídlení. In: Hampl, M. a kol. Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. PpF UK Praha, s. 91-118.

- HOND, M. de, KOETSIER, J. A. (1970): De tweede woning in Nederland. Den Haag.
- JOHNSTON, R. J. (1997): The Dictionary of Human Geography, Blackwell Press, Oxford, 724 s.
- HRŮZA, J. (1997): Suburbanizace. In: Územní plánování a urbanismus, 14, č. 1-2, s 2-3.
- KOSTELECKÝ, T., NEDOMOVÁ, A., VAJDOVA, Z. (1998): Trh s bydlením a jeho sociální souvislosti – situace v Praze a Brně. Working Papers, 98, č. 1, Sociologický ústav AV ČR, 45 s.
- KÖRNER, J. (1994): Územní prognóza pražského regionu., ILF, Consulting Engineers Atelier, Praha, 89 s.
- KOWALCZYK, A. (1993): Modele lokalizacji wypoczynku podmiejskiego i proba ich zastosowania dla Warszawy. In: Studia z historii i metodologii geografii ekonomicznej, Uniwersytet Warszawski, s. 87-109.
- KOWALCZYK, A. (1994): Geographiczno-spoleczne zjawiska “drugich domow”, Uniwersytet Warszawski, 179 s.
- KOWALCZYK, A.: (1995): Perspektywy rozwoju agroturystyki v Polsce. In: Zmiany w przestrzeni geograficznej w warunkach transformacji społeczno-ekonomicznej (na przykładzie obszarów wiejskich). Uniwersytet Warszawski, s. 60-66.
- KUBEŠ, J. (2000): Problémy stabilizace venkovského osídlení ČR. JU v Č. Budějovicích, PF, katedra geografie, 163 s.
- KUBEŠ, J. (1990): Metodika expertního hodnocení venkovské urbanizované obytné krajiny. Disertační práce. ČSAV, Ústav krajinné ekologie, České Budějovice, 194 s.
- KUCERA, B. (1987): Typologie venkovských sídelních útvarů se zřetelem k přestavbě. VÚVA, Brno, 84 s.
- LÁZNÍČKA, Z. (1974): Funkční klasifikace obcí České socialistické republiky. Academia, Praha, 88 s.
- LIBROVÁ, H. (1996): Decentralizace osídlení – vize a realita. Část první: vize, postoje k venkovu a potenciální migrace v ČR. In: Sociologický časopis, 32, č. 3, Sociologický ústav AV ČR, Praha, s. 285-296.
- LIBROVÁ, H. (1996): Decentralizace osídlení – vize a realita. Část druhá: decentralizace v realitě České republiky. In: Sociologický časopis, 33, č. 1, Sociologický ústav AV ČR, Praha, s. 27-40.
- LIBROVÁ, H. (1988): Láska ke krajině? BLOK, Brno, 168 s.
- LISZEWSKI, S. (1991): Przemiany przestrzeni wiejskiej w Polsce w ostatnim czterdziestoleciu. In: Przemiany przestrzeni wiejskiej w Polsce i we Francji pod wpływem urbanizacji turystycznej. Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica, 14, s. 7-19.
- LJUNGDAHL, S. G. (1938): Sommar-Stockholm, Ymer, 58, s. 218-41.
- MARIOT, P. (1983): Geografia cestovného ruchu, Veda, Bratislava, 252 s.
- MIEGE, J. (1934): La vie touristique en Savoie. Revue de Geographie Alpine, 22, č. 1, 213 s.
- POSER, H. (1939): Geographische Studien ber den Fremdenverkehr im Riesengebirge. In: Abhandlungen der Gessellschaft der Wissenschaften zu Gtingen, Math.-Phys., 3, 20.
- PTÁČEK, P. (1997): Suburbanizační proces v zázemí Prahy v 1. polovině 90. let. In: Územní plánování a urbanismus, 14, č. 1-2, s. 13-14.
- ROBERTSON, R. W. (1977): Second Home Decision: The Australian context. In: Coppock, J. T. (ed.): Second Homes: Curse or Blessing? Pergamon Press, s. 119-38.
- RUPPERT, K. (1973): Geographische Aspekte der Freizeitwohnsitze, WGI Berichte zur Regionalforschung, 11, Mnchen, s. 8-19.
- RYŠAVÝ, Z. (1989): Dlouhodobé tendence vývoje osídlení v Československu. Teze strategického zaměření urbanistického rozvoje českých měst. VÚVA, Praha, 37 s.
- SCHNIEDERS, C. (1974): Einfluss von Zweitwohnungen auf die Finanz- und Wirtschaftsstruktur eine Gemeinde. In: Nordrhein-Westphalen Landes-entwicklung, Band 1.004.
- SHUCKSMITH, D.M. (1983): Second Homes: A Framework for Policy. In: Town Planning Revue, 54, č. 2, s. 174-193.
- SOULIER, A.: (1967): Definition et Typologie des Residences Secondaires. In: Economie Meridionale, 53, s. 1-11.
- Statistický lexikon obcí České republiky 1992. SEVT Praha, 1994, 895 s.
- SÝKORA, L. (1996): Transformace fyzického a sociálního prostředí Prahy. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, PřF UK Praha, s. 361-394.
- THISSEN, F. (1978): Second Homes in Netherlands. In: Tijdschrift Economische und Sociale Geografie, 69, č. 6, s. 322-332.
- VÁGNER, J. (1999): Geografické aspekty druhého bydlení v České republice, disertační práce, KSGRR PřF UK, Praha, 201 s.

- VOTRUBEC, C. (1980): Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě. Academia, Praha, 396 s.
- VYSTOUPIL, J. (1981): Geografické problémy (krátkodobé) rekreace v ČSR. Kandidátská disertační práce, GÚ ČSAV Brno, 146 s.
- WILUS, R. (1988): Rozwoj przestrzenny, morfologia i fizjonomia osiedla letniskowego Jaszczubia Gora. In: Acta Universitatis Lodziensis, Turyzm, 4, s. 97-125.

S u m m a r y

SECOND HOUSING AND ITS RELATIONS TO PERIPHERAL REGIONS

The article discusses the concept of second housing and its relation to degree of peripherality. The importance of second housing for the Czech settlement structure (at present and in past) is explained. The territorial distribution of second houses is shown on maps, as is the structure of different regions based on residential and recreational functions by districts and cadastral areas in Středočeský kraj (Central Bohemia). Figures related to second housing can also serve as indicators for identification of peripheral regions (peripheral in the sense of the current settlement structure). One of these indicators is the number of second houses that came to existence through conversion from formerly permanently inhabited houses divided by the number of permanently inhabited houses. This indicator usually marks regions with serious past out-migration of permanent inhabitants; these regions are often labelled as peripheral. Out-migration was usually caused by the post-war expulsion of Germans or by migration for better jobs to urban areas. The indicator is shown by districts and cadastral areas in Středočeský kraj (Central Bohemia). It proves the existence of „internal periphery“ along provincial and district boundaries.

Regions that seem to be peripheral and that have a high portion of second houses are often very specific areas. Basic geographical indicators like population density, population structure by age and social status and corresponding phenomena vary greatly during the year and also during weeks (working days and weekends) spring through autumn.

- Fig. 1 – The density of second housing in Czechia by districts (1991, number of second houses per 1 km²).
- Fig. 2 – The number of second houses per 100 of permanently inhabited houses in Czechia by districts (1991). Source: D. Fialová (2000).
- Fig. 3 – The number of second houses that came to existence through conversion from formerly permanently inhabited houses divided by the number of permanently inhabited houses (in Czechia by districts, 1991). Source: D. Fialová (2000).
- Fig. 4 – The number of second houses that came to existence through conversion from formerly permanently inhabited houses divided by the number of permanently inhabited houses (in Central Bohemia, 1991). Source: D. Fialová (2000).

(Pracoviště autorky: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, e-mail: danafi@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 8. 1. 2001

Poznámky k článku Tomáše Ondřeje „Morfostrukturní analýza georeliéfu Valašskobystřické vrchoviny a jejího severního předpolí“. Ve třetím čísle Geografie v roce 1999 vyšel článek zaměřený na morfostrukturní poměry západní části Vsetínských vrchů. Poněvadž se v této práci nachází několik nesrovnalostí, považují za užitečné připojit k tomuto problému několik poznámek.

Na jedné straně lze s potěšením přijmout, že pozornost geomorfologů se začíná pomalu obracet také do karpatské části České republiky (což potvrzuje i článek M. Křížka ve stejném čísle časopisu). Na straně druhé musím s politováním konstatovat fakt, že od posledních studií z počátku 70. let, které se týkaly geomorfologie „severomoravských“ flyšových Karpat, nejen že nedošlo k názorovému posunu na reliéf tohoto morfogeneticky značně komplikovaného celku, ale i metody morfostrukturní analýzy značně zaostávají za běžně používanými a velmi efektivními pracovními postupy aplikovanými v ostatních zemích karpatského horského systému (viz Zuchiewicz 1981 a Lacika 1986, 1993).

V úvodu své práce autor charakterizuje obecnou náplň a cíle morfostrukturní analýzy reliéfu. Chybí zde však definice dvou významných aspektů morfostrukturní analýzy, kterými jsou typ morfostruktury a její poloha vůči okolním celkům. Bez těchto základních charakteristik ztrácí morfostrukturní analýza své opodstatnění. Za nedostačující považuji rovněž tvrzení, že pasivní morfostruktura zahrnuje vlivy geomorfologické hodnoty hornin v georeliéfu. Na tomto místě je třeba doplnit, že projevy pasivní morfostruktury obsahují mnohem širší spektrum projevů horninového prostředí v reliéfu, jakými jsou například úložné poměry hornin a vlivy starší tektoniky (viz. např. Demek 1987). Zřejmě také proto autor chybně zařadí stať o jednotlivých antiklinálních a synklinálních pásmech do kapitoly o aktivní morfostrukturaře. Tyto jsou typickými projevy pasivní morfostruktury (starší tektonika), což dokládají časté projevy inverze reliéfu.

Za nejproblematictější považuji tu část kapitoly o aktivní morfostrukturaře, která se zabývá zarovnanými povrchy. Velmi odvážené je tvrzení, že zarovnané povrchy mají klíčový význam při morfostrukturní analýze zájmové oblasti. Bylo by tomu tak pouze v případě, kdyby tyto povrchy byly podrobněji prozkoumány, a to hlavně z hlediska geneze a bližšího chronologického určení. Toto nelze o oblasti Západních Beskyd v žádném případě prohlásit. Dřívější vymezení a datování zarovnaných povrchů (Stehlík 1964, Buzek 1969, 1972), které autor zcela přejímá, bylo v širším zázemí Valašskobystřické vrchoviny provedeno pouze na základě extrapolace výsledků podrobnějších výzkumů na Slovensku a v Polsku (Mazúr 1963, Lukniš 1964, Starker 1965, Baumgart-Kotarba 1968). V článku zcela chybí citace těchto základních studií. V kontextu dnešních geologických a geomorfologických výzkumů Západních Karpat je zřejmé, že tyto extrapolace na značnou vzdálenost nepřicházejí v úvahu pro značnou individuálnost a specifický vývoj jednotlivých morfostruktur. Význam zarovnaných povrchů jakožto morfostratigrafických úrovní je v podmínkách flyšových Karpat ztížen také značným snížením jejich povrchu v důsledku periglaciálních procesů v pleistocénu a intenzivní destrukci svahovými pohyby blokového typu. Častým znakem gravitačních pohybů jsou morfologicky nápadné plošiny na svazích, které se projevují jako nižší denudační úrovně, zatímco se jedná pouze o pokleslé části vyšších úrovní.

Za velkou chybu považuji, že datování jednotlivých úrovní přejímá autor článku z dnes již historických prací O. Stehlíka (1963, 1964). Například nejnižší zarovnaný povrch klade svým vznikem do období svrchní pliocén-nejspodnější kvartér, přesto že byl prokázán jeho kontinuální vývoj až do mindelu (Činčura, 1967, Lukniš, 1972, Mazúr, Činčura 1975, Mazúr 1979, Stankoviánsky 1980 atd.). Za problematickou považuji rovněž chronologickou konkretizaci obou starších úrovní zarovnaných povrchů. Tvrzení, že nejvyšší úroveň vznikla v období sarmat – spodní pliocén a střední úroveň ve svrchním pliocénu, není podepřeno důkazy a v zásadě se neshoduje ani s nejnovějšími poznatky o stratigrafii karpatského neogénu (Samuel 1985). Například datování vzniku střední úrovně do svrchního pliocénu není podpořeno vlastními důkazy a neshoduje se ani s výzkumy v jiných oblastech Západních Karpat, jejíž vznik je zde poměrně přesně datován do období panonu (svrchní miocén) a tektonické rozčlenění attickou fází pohybů proběhlo dle nejnovějších výzkumů (Samuel 1985, Bizubová, Minár 1992) na rozhraní miocénu a pliocénu. Nutno podotknout, že nová stratigrafie neogénu je podpořena přesnými biostratigrafickými, radiometrickými a sedimentologickými údaji. V případě nejvyšší úrovně byla předložena řada důkazů, že vznikala již v období synorogenní denudace (Ivan 1983), což se neshoduje s autorem důkazy nepodpořeným tvrzením, že

její vznik probíhal v období sarmat-spodní pliocén. Systém zarovnaných povrchů (lépe řečeno jejich erozně denudačních fragmentů) autor doplňuje v kapitole o pasivní morfostruktúře o plošiny strukturního původu, které lze však při terénním mapování jen velmi těžko odlišit od klasických zarovnaných povrchů. Navíc termín „strukturní plošiny“ není příliš vhodný, poněvadž ten se správně vztahuje na plošiny predisponované vrstevními plochami, zatímco ve flyšových Karpatech se takto obvykle nesprávně označují povrchy stínající mnohdy značně zvrásněné málo odolné komplexy. Vhodnější by bylo rovněž nahrazení morfografického pojmu „plošina“ za pojem „terasa“, protože je nacházíme většinou nikoliv ve vrcholové, ale svahové poloze. Strukturně podmíněné povrchy tak značně komplikují situaci a jejich chybné vymezení může vnést značnou chybu do denudační chronologie území.

Toto jen potvrzuje, že zarovnané povrchy ve flyšových Karpatech nelze použít jako dominantní prvek pro morfostrukturní analýzy. Ve studii tak zcela chybí utříděná a systematická charakteristika typu, vnitřní diferenciace a polohy morfostruktury Valašskobystrické vrchoviny. Pro zájmové území navrhuji proto věnovat větší pozornost věrohodnějším morfostrukturním indikátorům jako jsou textura údolní sítě, lineární rysy v reliéfu, vybrané morfometrické parametry reliéfu (např. metody izobazit, izohypsobazit atd.) a projevy některých erozně denudačních procesů (například srovnání rozsáhlých sesuvných území s průběhem tektonických linií atd.). Analýza zarovnaných povrchů by tak měla mít spíše doplňující charakter. Jen na základě většího množství dílčích analýz tak lze charakterizovat podrobněji morfostrukturní poměry jakéhokoliv území. Na závěr ještě podotýkám, že k práci o geomorfologii dosud tak málo poznaném území jakým je Valašskobystrická vrchovina by měla být přiložena geomorfologická nebo morfostrukturní mapa (respektive její fragment), která by nastíněné problémy lépe dokumentovala. Řada tvrzení tak vyznívá naprázdno.

Literatura:

- BAUMGART-KOTARBA, M. (1971): Analiza monoklinalnego grzbietu górskiego w Beskidzie Śląskim. *Geomorphologica Carpatho Balcanica*, 5, Kraków, s. 199 – 211.
- BIZUBOVÁ, M., MINÁR, J. (1992): Some new aspects of denudation chronology of West Carpathians. In Stankoviansky, M. ed. Abstracts of papers. International symposium „Time, frequency and dating in geomorphology“. Tatranská Lomnica-Stará Lesná, June 16-21, 1992. Bratislava, 10 s.
- BUZEK, L. (1969): Geomorfologie Štramberké vrchoviny. *Spisy PF v Ostravě*, 11, Ostrava, 90 s.
- BUZEK, L. (1972): Zarovnané povrchy Radhošských Beskyd. *Sborník prací PF v Ostravě*, ř. E-2, 28, SPN, Praha, s. 23-43.
- ČINČURA, J. (1967): Príspevok k veku poriečnej rovne v Západných Karpatoch. *Geografický časopis*, 19, 4, Bratislava, s. 316-326.
- IVÁN, A. (1983): Nástin terciérneho geomorfologického vývoje Vizovické vrchoviny a moravské části Bílých Karpat. *Zprávy GÚ ČSAV*, 18, 2, Brno, s. 126-132.
- LACIKA, J. (1993): Morfoštruktúrna analýza Pol'any. *Geografický časopis*, 45, č. 2-3, s. 234 – 250, Bratislava.
- LUKNIŠ, M. (1964): Pozostatky starších povrchov zarovnávaní v československých karpatoch. *Geografický časopis*, 16, č. 3, s. 289-298.
- LUKNIŠ, M. (1972): Reliéf, in *Slovensko 2, Příroda, Obzor*, Bratislava, s. 124-202.
- MAZÚR, E. (1963): Žilinská kotlina a pril'ahlé pohoria. *Vyd. SAV*, Bratislava, 188 s.
- MAZÚR, E. (1979): Morfoštruktúry Západných Karpát a ich vývoj. *AFRNUC, Geographica*, 17, s. 21 – 34.
- MAZÚR, E., ČINČURA, J. (1975): Poverchnosti vyravnívanija Zapadnych Karpát. *Studia Geomorphologica Carpatho Balcanica*, 9, Kraków, s. 27-36.
- SAMUEL, O. a kol. (1985): Chronostratigrafická a synoptická tabuľka, GÚDŠ, Bratislava.
- STARKEL, L. (1965): Evolution of the Upper San basin during Neogene. *Geomorphological problems of Carpathians*, 1, s. 127-180.
- STARKEL, L. (1969): The age of the stages of development of the relief of the polish Carpathians in the light of the most recent geological investigations. *Studia Geomorphologica Carpatho-Balcanica*, 3, Kraków, s. 33-44.
- STEHLÍK, O. (1963): Stopy mladotřetihorního zarovnáání v okolí Rožnovské brázd. *Zprávy o geologických výzkumech*, Praha, s. 285-287.
- STEHLÍK, O. (1964): Příspěvek k poznání tektoniky beskydského horského oblouku. *Geografický časopis*, 16, Bratislava, s. 271-280.
- ZUCHIEWICZ, W. (1981): Morphometric methods applied to the morphostructural analysis of mountaineous topography (Polish Western carpathians). *Annales Societatis Geologorum poloniae*, 51, s. 99-116.

Tomáš Pánek

Geografické vzdělávání v Lotyšsku. Lotyšsko jako jeden ze tří baltických států získalo dne 18. listopadu 1918 nezávislost, která byla poté celosvětově uznána. Roku 1940 byla ale zrušena na základě smlouvy mezi Molotovem a Ribbentropem a Lotyšsko se tím dostalo pod silný vliv Ruska. Po druhé světové válce se stalo jednou z 15 republik Sovětského svazu a zcela ztratilo svoji dříve nabytou nezávislost. V současné době probíhá v Lotyšsku přechod od padesát let trvající socialistické tradice k svobodnému a otevřenému přístupu ke vzdělání. Dříve začínalo vyučování geografie vyměřováním území, ve středověku se stále více rozšiřovaly vědomosti obyvatel Lotyšska a velkou roli přitom hrálo zakládání univerzit ve 12. a 13. století v Evropě, které navštěvovali také studenti z Lotyšska. Další význam pro geografické vzdělávání měl velký rozmach řemesel a obchodu. V 15. století se Lotyšsko účastní velkých geografických objevů a v období vlády vévody Jacoba vlastnilo Lotyšsko dokonce dvě kolonie (Gambii v Africe a Tobago v Americe). Později se zde začalo utvářet sdružení zájemců, kteří z praktických i ekonomických pohnutek podporovali vytvoření základů moderního geografického vzdělávání. Patrný je zde také vliv i J. A. Komenského.

Během výuky není možné přesně zjistit, které vědomosti jsou pro žáky nejpodstatnější. Někdy je výhodné začít výuku všeobecně platnými pravdami o nejbližším okolí (region, stát, domov), které jsou poměrně dobře zapamatovatelné. Padesát let bylo nejprve žákům vštěpováno, co se všechno děje v Rusku resp. v Sovětském svazu a jen několik vyučovacích hodin bylo věnováno samotnému Lotyšsku. V transformačním období od roku 1990 byl tento trend nadále zachován. Nejprve jsou žáci informováni, co se děje ve světě a pak se teprve dozví něco o Lotyšsku (9. třída). Zeměpis se zde vyučuje dvakrát týdně v 6. až 10. třídě. Poměrně mnohostranné jsou nastíněny problémy fyzické geografie (6. až 9. třída) a ekonomické geografie světa (9. a 10. třída). V posledních letech nabývá stále více na významu otázka životního prostředí. Na geografické fakultě Lotyšské univerzity je vypracován program na výuku odborníků v otázkách životního prostředí. Vyučování zeměpisu zde probíhá vedle běžných státních škol také na různých křesťanských vzdělávacích zařízeních. Některé školy mají mnohostranné metody vyučování ovlivněné E. Sprangerem. Jisté největší význam vykazují ruské a německé školy. Velkou měrou ke geografickému vzdělávání přispěl K. Baron první lotyšskou geografickou knihou z roku 1859 pod názvem „Popis naší vlasti“. Dále lze ještě uvést příspěvek K. Dekense, který vypracoval pedagogickou příručku s doporučením výuky zeměpisu: při zkoumání se má vycházet od věci, které jsou viditelné a přitom srovnávat cizí jevy se známými. Doporučuje učitelům zeměpisu pracovat analyticky i synteticky, stále měnit pracovní metody a použít často vyprávění příběhů.

J. Greste míní, že ve školních kabinetech a pracovnách mají být uloženy názorné předměty, které motivují žáky k poznání vlasti. Všechny složité věci je nutno vyučovat jednoduše a velká pozornost se má věnovat praktickým schopnostem žáků. E. Peterson uvádí, že geografie se rádi k exaktním oborům, rozvíjí logické myšlení a pomáhá rozumět prostorovému souvislostem.

I. Saule-Sleinis (1888 – 1953) byl prvním, který připravoval mladé pedagogy na Lotyšské univerzitě. Ta tvoří základnu pro vzdělávání učitelů zeměpisu. Po roce 1990 byly pod vedením N. Buileho vypracovány programy resp. standardy, podle kterých probíhá výuka geografie. V současné době jsou také využívány netradiční vyučovací metody jako např. puzzle mapy Lotyšska a jiné. Stále větší vliv na výuku geografie má např. model J. Fienu. Přitom vynikají individuální schopnosti žáků ve třídě, při kontaktu mezi sebou a s nejbližším okolím. To zvětšuje zorné pole pohledu a zároveň to podporuje vzdělávací programy a metody výzkumu. Rozvíjí se také dovednosti, které jsou v současné době aktuální (např. test).

Závěrem lze shrnout: 1. Výuka zeměpisu na školách v Lotyšsku se stala plnohodnotnou. 2. Je důležité převzít pracovní metody, které jsou přizpůsobeny dnešním podmínkám a doplňovat je stále novějšími informacemi. 3. Žáky motivovat k samostatnému a tvořivému učení.

Osobně zkoumám vývoj výzkumné práce žáků při vyučování. Základ výzkumné práce žáků ve vyučovacím procesu je studijní obor geografie, historické hledisko, vnitřní a vnější aktivita, analýza a osobnost žáka. Konečným výsledkem jsou žáky vypracované výzkumy a se-

bevdělávání při různých typech poznání. Výzkumná práce může mít písemný, praktický, vizuální a slovní charakter. Zvláštnost tohoto výzkumu je ve skutečnosti, že se všichni současně účastní bádání a ve stejnou dobu ho může každý provést na úrovni svých schopností. Tím lze pracovat ve třídě společně i individuálně. Metodikou výzkumné práce je pak shrnutí, klasifikace, popsání, interpretace a analýza skutečnosti a také ukázat, použít, předpovědět a identifikovat aktuality. Výzkum se přitom orientuje na analýzu, hypotézy a vysvětlení geografických jevů. Dále také obsahuje interpretaci hypotéz žáků i učitelů v písemné i grafické podobě. Studie může mít např. formu zprávy v novinách, popisu skutečnosti či eseje. Domnívám se, že práce žáků geografie se bude nadále úspěšně vyvíjet, když bude podporována činnost k sebevzdělávání žáků. Žáci získají dovednosti ve výzkumu a tato činnost rozvíjí kritické myšlení. Celkově tím vzniká obraz, jak důležitý je výzkum při geografickém vzdělávání.

Teiksmas Kalniņa

V. sjezd polských geomorfologů „Výstupy a pozice polské geomorfologie na začátku XXI. století“. Ve dnech 10. 9. až 15. 9. 2000 proběhl v areálu Univerzity M. Koperníka v Toruni jubilejní V. sjezd polských geomorfologů. Tento mezinárodní sjezd byl organizován Asociací polských geomorfologů (Association of Polish Geomorphologists) a Ústavem geografie Univerzity M. Koperníka v Toruni. Základní heslo sjezdu „Výstupy a pozice polské geomorfologie na začátku XXI. století“ (Output and Position of Polish Geomorphology at the Turn of the XXI Century) vyjadřovalo hlavní sjezdový cíl, tj. představit aktuální výsledky polské geomorfologie a vytyčit nové směry bádání v kontextu obecných trendů evropské a světové geomorfologie na prahu XXI. století. K dílčím diskutovaným tématům patřily: historie, stav a perspektivy geomorfologických výzkumů, geomorfologické a sedimentologické rysy vývoje reliéfu a změn přírodního prostředí v kvartéru, procesy, tvary a sedimenty pleistocenních a současných zalednění v Polsku a ve světě, současný vývoj a dynamika reliéfu, antropogenní transformace reliéfu. Sjezdová jednání probíhala ve dnech 10.–12. září, ve dvou dalších dnech se uskutečnily velmi instruktivní geomorfologické exkurze do oblasti Toruně a severního Polska.

Sjezdu se zúčastnilo více jak 170 odborníků (většina z Polska, menší účast z SRN, Slovenska, Běloruska), z České republiky byli přítomni 4 geomorfologové a geologové z Ústavu geoniky AV ČR, pobočky Brno a Českého geologického ústavu, pobočky Brno. Účast geomorfologů z Ústavu geoniky AV ČR umožnila podpora z grantových projektů č. A3086903 GA AV ČR a č. 205/99/0329 GA ČR. Organizačně bylo jednání sjezdu rozděleno do sekcí plenárních, tematických a posterové (prezentováno 26 posterů). Tematické sekce prezentovaly i hlavní přednášená témata: strukturní geomorfologie, paleogeografie kvartéru, metody výzkumu v geomorfologii, současné geomorfologické procesy, glaciální geomorfologie. Účastníci sjezdu měli možnost vyslechnout přibližně 100 referátů. Součástí sjezdu byla i výstava jedinečných fotografií tvarů reliéfu z celého světa od Zdislawa Preisnera s názvem *Struktura – Proces – Čas*.

V úvodní plenární sekci zazněly jak přednášky o pozici geomorfologie, zejména historické geomorfologie vzhledem k paleogeografii (L. Starkel – Ústav geografie a PZ PAN Krakow), tak hodnotící přednášky o výzkumech současných geomorfologických procesů v Polsku (A. Kostrzewski – Ústav výzkumu kvartéru a geoekologie Univerzity A. Mickiewiczze Poznan), o polské účasti na geomorfologických výzkumech polárních a subpolárních oblastí (K. Pekala – Ústav věd o Zemi Univerzita M. Curie-Sklodowské Lublin), stavu geomorfologických výzkumů v Ústavu geografie Univerzity M. Koperníka v Toruni (W. Niewiarowski ze stejnojmenného ústavu). *Struktura* a názvy jednotlivých sekcí sjezdu ukazují na základní zaměření polské geomorfologie. Jednání sjezdových sekcí probíhala souběžně, charakterizujeme proto problematiku, na kterou jsme se více zaměřili.

V sekci *Strukturní geomorfologie* byly diskutovány problémy morfolotektoniky v oblasti Rudé řeky ve Vietnamu (W. Zuchiewicz, Ústav geologických věd Univerzity Jagellonské Krakow), úloha neotektoniky při vývoji reliéfu Nízkých Beskyd na Slovensku (J. Harčár, Univerzita Prešov), přednesena metoda identifikace projevů tektoniky na základě studia změn šířky údolí (M. Bíl, ČGÚ, pobočka Brno) i morfolotické změny reliéfu podmíněné se-souváním v Západních Karpatech na Moravě (O. Krejčí – ČGÚ pobočka Brno, K. Kirchner – ÚGN AV ČR, pobočka Brno).

Při studiu současných geomorfologických procesů kladou polští geomorfologové důraz především na procesy fluviaální, kterým byla věnována většina příspěvků v příslušných sek-

cích. Z našeho pohledu byly zajímavé výzkumy prováděné v polské části Vnějších Západních Karpat. B. Wyzga z Ústavu ochrany přírody PAN v Krakově hodnotil účinky regulace vodních toků na změny v chodu splavenin a jejich energie u přítoků Wisly. A. Witt z Ústavu kvartérních výzkumů Univerzity v Poznani se zabýval vlivem bobřích staveb na změnu režimu vodních toků. Tato problematika je v geomorfologické literatuře zmiňována v souvislosti s možností záplav vlivem protržení bobřích hrází. K. Krziemien z Ústavu geografie Univerzity Jagellonské v Krakově je autorem podrobného manuálu pro popis a třídění koryt vodních toků, který aplikoval na povodí Dunajce. Komplexní typizaci říčních koryt v Magurském národním parku se zabýval K. Sobiecki rovněž z Ústavu geografie Univerzity Jagellonské v Krakově. Velmi podrobně informovala o vývoji sesuvů, charakteru odpovídajících skalních tvarů i typech sesuvů v Polských Beskydech M. Bajgier-Kowalska z Ústavu geografie Pedagogického Akademie v Krakově. O geomorfologických aspektech lokální katastrofální povodně, která vznikla protržením přehradu na říčce Mlynovka, informoval D. Brykala z Ústavu geografie a PZ PAN v Toruni. Došlo k rozsáhlému přemodelování údolního dna (akumulace, větvení, boční eroze) a značným škodám na majetku i lidským obětem. Rada příspěvků byla věnována antropogennímu ovlivnění geomorfologických procesů a antropogenním tvarům (např. klasifikaci komunikačních tvarů ve sprašových terénech, rozvoji úvozů, míře antropogenní denudace, ovlivnění říčního režimu).

Příspěvky z glaciální a periglaciální geomorfologie byly rovněž značně zastoupeny. Přítomnost kontinentálního ledovce v jednotlivých glaciálech na polském území je předmětem intenzivních výzkumů. Zkoumány jsou glaciální a glaci-fluviální akumulární a erozní tvary (drumliny, kamy, eskery, morény, praudolí aj.). Existence velkého počtu drumlinů v této části Polska vedla k propracování detailní klasifikace těchto tvarů (M. Pasierbski, Ústav geografie Univerzity M. Kopernika v Toruni). Klasifikace je založena jednak na morfologii, jednak na sedimentárním složení drumlinů. Zájmy polské glaciální geomorfologie se neomezují pouze na vlastní území, ale v zájmu pochopení glaciálních procesů jsou prováděny výzkumy v Antarktidě, na Špicberkách a na Islandu.

V posterové sekci byla většina příspěvků zaměřena opět na glaciální a fluviální procesy. Čeští účastníci představili postery s problematikou změn říční sítě v Litovelském Pomoraví (Z. Máčka a kol. – Ústav geoniky AV ČR, pobočka Brno) a s vahových pohybů aktivizovaných extrémními srážkami v roce 1997 (O. Krejčí a kol.). Velmi zajímavé geomorfologické mapy byly prezentovány polskými specialisty z periglaciálního a glaciálního reliéfu Špicberků (např. předpolí ledovce Werenskiöld, okraje ledovce Hansa).

Součástí sjezdu byly rovněž čtyři exkurze, dvě dvoudenní a dvě jednodenní, po významných geomorfologických lokalitách střední části severního Polska. Účastníci dvoudenních exkurzí měli možnost seznámit se především s glaciálním vývojem, tvary a sedimenty oblastí jezer mezi Toruní a Gdaňskem. Jednodenní exkurze byly zaměřeny více na problematiku vývoje krajiny v holocénu, fluviální sedimenty a archeologii.

Organizace sjezdu i následných exkurzí byla na velmi dobré úrovni, je zapotřebí ocenit i skutečnost, že všichni účastníci obdrželi při prezentaci sborník se všemi příspěvky i podrobného a instruktivního exkurzního průvodce. Závěrem je možno konstatovat, že v současné době se polská geomorfologie soustřeďuje na problematiku glaciální a periglaciální geomorfologie, paleogeografii kvartéru, strukturální geomorfologii, současné geomorfologické procesy, antropogenní ovlivnění reliéfu a modelačních procesů. Jsou rozvíjeny i výzkumné metody v geomorfologii. Polští geomorfologové se zabývají nejen územím Polska, ale i zahraničím (Špicberky, Antarktida, Vietnam apod.). Geomorfologie je rozvíjena jak na akademických geografických pracovištích, geografických ústavech a katedrách vysokých škol i v geologických institucích. Geomorfologickou problematikou se zabývá velké množství specialistů, vysoký podíl zaujímají mladí odborníci, kteří se na sjezdu prezentovali. Polská geomorfologie zaujímá bez nadsázky přední pozici v Evropě, proto poznání současného stavu výzkumu, setkání a diskuse s polskými odborníky přináší nové inspirace a regionální i metodické poznatky. Příští sjezd polských geomorfologů bude v roce 2002 ve Wroclawi.

Karel Kirchner, Zdeněk Máčka

Krajinně ekologický výzkum v chráněných územích. Ve dnech 8. – 11. listopadu 2000 proběhlo v Kongresovém středisku Slovenské akademie věd ve Staré Lesné již 12. mezinárodní symposium o problémech krajinně ekologického výzkumu. Vzhledem k místu konání ve Vysokých Tatrách se hlavním mottem symposia stal krajinný výzkum v chráněných územích, což se odrazilo i v jeho oficiálním názvu („Protected areas and landscape

ecological research“). Během tří denního jednání symposia zaznělo na 40 referátů a bylo prezentováno asi 40 posterů. Symposia se zúčastnilo cca 80 vědců z 8 zemí, kromě domácích Slováků byla daleko nejpočetnější a nejviditelnější skupina více než 20 účastníků z Polska. Z České republiky nás bylo 5. Referáty a postery slovenských a polských účastníků skutečně z velké části respektovaly zaměření symposia a prezentovaly výsledky výzkumů na slovenské i polské straně Tatranského národního parku. Do tohoto prostředí je v 90. letech orientována řada výzkumných projektů Ústavu krajinné ekologie SAV zaměřených na sledování biotických i geodynamických procesů ve vysokohorském prostředí, hodnocení rizik, zranitelnosti a únosnosti krajiny Vysokých Tater. Kromě toho ale zazněly i referáty z jiných tematických oblastí reprezentujících široké zaměření současné krajinné ekologie. Vesměs plenární jednání bylo rozděleno do následujících sekcí: Teoretické problémy v krajinné ekologii, Biosférické rezervace jako předmět ekologické a environmentálního vzdělávání, Využívání přírodních zdrojů a trvale udržitelný rozvoj, Vývoj krajinné struktury a její změny, Problémy biodiverzity v krajinné ekologii, Ekologické a environmentální problémy v chráněných územích a Socioekonomické problémy v chráněných územích. Na sympoziu byl znovu iniciován vznik slovenské regionální organizace IALE (slovenská krajinná ekologie vlastně stála u zrodu celé IALE v roce 1982 na sympoziu v Piešťanech zásluhou Prof. Milana Ružičky). V kuloárních rozpravách padl také návrh na pravidelný cyklus konferencí pořádaných v Polsku, na Slovensku a v České republice (v každé zemi vždy po 3 letech). Vzhledem k nabitě termínové listině, mj. evropská konference IALE v roce 2001, se ale pravidelné pořádání mezinárodních konferencí v ČR nezdá reálné. Nelze totiž nevidět, že i tradiční polské a slovenské konference pořádané v tříletých intervalech a zaštitěné význačnými osobnostmi světové krajinné ekologie mají v posledních letech problémy s reprezentativní zahraniční účastí. K nesporným kladům těchto konferencí patří naopak přátelská neformální atmosféra s množstvím zajímavých rozhovorů bez jazykových bariér.

12. symposium o problémech krajinné ekologické výzkumu proběhlo v příjemném prostředí hotelu Academia, pod kulisou převážně zamlžených, ve vzácných chvílích však nádherně ozářených zasněžených štítů Vysokých Tater. V sobotu 11. listopadu se konala závěrečná exkurze po přírodních i kulturně historických zajímavostech regionu Spiše. Zlatým hřebem se stala návštěva Spišského hradu, kdy v pozdním odpolední po celodenní mlze se až z ochozu nejvyšší věže otevřel nádherný kruhový pohled na panorama sluncem prozářených slovenských hor, které se zvedaly z inverzní nízké oblačnosti vyplňující Hornádskou kotlinu.

Zdeněk Lipský

GIS day – mezinárodní den geografických informačních systémů. Jeden z předních světových producentů GIS, kalifornská firma ESRI, Inc., vyhlásil na 15. listopad 2000 mezinárodní den geografických informačních systémů – „GIS day“. K této celosvětové akci se přidala i olomoucká univerzita organizací osvětově informačního dne. Byl pořádán ve spolupráci katedry geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci s Kartografickou sekcí ČGS a Kartografickou společností ČR.

Olomoucký „GIS day“ byl koncipován jako osvětově informační den pro základní a střední školy. Ve 40minutových pásmech byly představeny základní pojmy z GIS, demonstrovány vybrané úlohy a charakterizováno studium GIS na univerzitě. Již v prvních oznámeních o pořádání akce byl pořadník návštěv ze strany škol naplněn. Do laboratoře GIS katedry zamířily třídy z několika gymnázií z Olomouce, Rožnova pod Radhoštěm a Frýdku-Místku i z jedné olomoucké základní školy. Zájemci byli i z řad studentů a pracovníků fakulty.

Program připravili a vedli doc. V. Voženilek a Mgr. P. Sedlák z katedry geografie a R. Palmer, americký lektor GIS. Všechny počítače i počítačové periférie na učebně byly připojeny na internet a byly na nich připraveny vybrané GIS programy. Prezentační bloky probíhaly podle jednotného schématu:

1. Co je to GIS? Srozumitelně, jednoduše a názorně bylo vysvětleno, co znamenají geografické informační systémy, co je tvoří a jaké jsou možnosti jejich uplatnění.
2. Softwarové GIS produkty. Přehled nejvýznamnějších softwarových GIS produktů ujistil návštěvníky, že GIS není jediný program, že producentů jsou desítky a že všechny jsou snadno ovladatelné.
3. Digitalizace map. Práce na digitizéru a vstup digitálních dat do GIS byly demonstrovány na příkladu digitalizace mapy České republiky v prostředí produktu PC Arc/Info.

4. Digitální model reliéfu centra Olomouce. Jak vznikají digitální modely reliéfu pro grafické úlohy i pro počítačové hry a výcvikové simulátory poznali účastníci na příkladu digitálního modelu reliéfu centra Olomouce včetně jeho animace.
5. Tisk počítačových map. Počítačovou mapu sestavenou v GIS a vytištěnou přímo v učebně během prezentace si odnesla každá skupina, která se „GIS day“ účastnila.
6. Geografie na internetu. S využitím on-line spojení na stránku USGS se studenti na vlastní oči přesvědčili, jak snadno lze získat velké množství geografických informací z internetu.
7. Vyzkoušej si GIS. Na všech počítačích v učebně byly připraveny jednoduché GIS úlohy v prostředí ArcView GIS a studenti si sami vyzkoušeli práci s GIS.
8. Studium GIS. Účastníci měli možnost shlédnout diplomové práce, počítačové mapy a učební texty pro výuku geoinformatiky.
9. Bakalářské studium Geografie a geoinformatika na UP v Olomouci. Organizátor akce bylo představeno studium GIS na olomoucké univerzitě a přiblíženo uplatnění jeho absolventů.

Po skončení prezentace odpovídali průvodci na desítky dotazů týkající se geografie, geoinformatiky a především studia GIS na olomoucké univerzitě. Podle množství i obsahu otázek lze jednoznačně prohlásit, že nové geoinformační technologie zaujaly nejenom studenty maturitních ročníků, ale i jejich středoškolské pedagogy. Někteří si zamluvili návštěvu „GIS day 2001“.

Je třeba poznamenat, že náklady na pořádání nesla zcela katedra a školní skupiny měly celou prezentaci zdarma. Kromě nových poznatků si účastníci odnesly informace o pracovišti GIS, plakát vysvětlující podstatu GIS, plakát o povodních z roku 1997 vytvořený na olomoucké univerzitě, sylabus předmětů studia geografie a geoinformatiky na UP, výběr internetových adres pro výuku geografie na internetu a CD s upravenou verzí ArcView GIS včetně dat a řady souborů s GIS aplikacemi.

Vít Voženílek, Pavel Sedlák, Roger Palmer

Integrace GPS/GIS při geomorfologickém výzkumu. Dne 1. prosince 2000 se v laboratorii GIS katedry geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci konal jedno denní odborný seminář na téma „Integrace GPS/GIS při geomorfologickém výzkumu“. Pořadatelem byla Středomoravská pobočka ČGS a Kartografická sekce ČGS. Seminář probíhal jako součást řešení grantu GA ČR č. 205/99/0329 „Propojení a aplikace technologií GIS a GPS při tematickém mapování krajiny“. Za přítomnosti 35 účastníků z vysokých škol a Akademie věd seminář řídil řešitel grantu doc. RNDr. Vít Voženílek, CSc. z hostitelské katedry.

Výhody navigačních systémů, a to především schopnost určovat přesně libovolnou pozici na Zemi v reálném čase, způsobilý intenzivní využívání GPS v geomorfologickém mapování. To bylo ještě donedávna prováděno tradičním způsobem. Propojení geoinformačních technologií, především GPS a GIS, posunuje nyní geomorfologické mapování o výrazný vývojový krok dopředu.

Seminář byl zahájen příspěvkem „Mapování antropogenních transformací reliéfu“ autorů K. Kirchnera, A. Petrové, S. Hofírkové a Z. Máčky z Ústavu geoniky AV ČR v Brně. Autoři se soustředili na zpracování dílčí geomorfologické problematiky v modelové oblasti NP Podyjí, která navazuje na již zpracovanou podrobnou geomorfologickou mapu. Velmi zajímavým problémem se stalo zpracování antropogenních tvarů reliéfu NP Podyjí k současné době, neboť tyto antropogenní tvary se postupně začleňují a splývají s přírodním prostředím. Pro modelové území byla vyhotovena dílčí podrobná geomorfologická mapa antropogenních tvarů reliéfu (1:25 000). Metodicky vycházeli z podrobného geomorfologického mapování při zvýraznění antropogenních tvarů reliéfu. Při terénních průzkumech byly pro zpřesnění lokalizace antropogenních tvarů použity výškoměr WindWatch Silva-ALBA, výškoměr Paulin, dálkoměr Bushnell Yardage. Ke zpracování mapy a mapové legendy byl použit program CorelDraw 8. Použité přístroje umožňují při klasickém geomorfologickém mapování dosáhnout poměrně dobré přesnosti zákresu tvarů. Bude provedeno srovnání při využití GPS. Byly vytvořeny základní kategorie antropogenních tvarů (podle druhu hospodářské činnosti – geneze), v rámci nich pak morfologie jednotlivé tvary. Celkem bylo rozlišeno 7 základních kategorií: tvary reliéfu vytvořené těžbou, zemědělstvím, vodohospodářskou činností, při výstavbě sídel, při výstavbě komunikací, vojenskou činností a rekreační činností. V osmé kategorii jsou zařazeny tvary vyjadřující působení současných geomorfologických procesů antropogenně podmíněných (např. eroze půdy).

Príspevek P. Sedláka z UP Olomouc „Možnosti využití GPS pro přípravu dat k tvorbě DMR“ poukázal na možnosti využití technologie GPS pro přípravu dat ke generování digitálního modelu reliéfu jako například doměřování nadmořských výšek v problematických místech nebo vyhledávání a zaměřování dokumentačních bodů.

A. Létal z UP Olomouc se ve svém příspěvku „Možnosti využití GPS při mapování skalních tvarů“ zaměřil na zapojení GPS měření při konkrétním mapování skalních tvarů v Ruskavské hornatině. Upozornil na limitující skutečnosti při práci v zalesněném a členitém terénu.

V příspěvku P. Kubíčka a H. Rothové z MU Brno „Digitální mapování v terénu“ se autoři zaměřili na současné možnosti využití HW a SW prostředků pro přímý sběr geomorfologických dat v terénu a jejich přímé zaznamenání do digitální formy. Na příkladu konkrétního HW (Compaq iPaq Pocket) a SW (ArcPad) byly dokumentovány přístupy pro tvorbu formulářů a sběr terénních dat při mapování erozních tvarů v oblasti brněnské přehrady. Výsledkem terénního šetření jsou v takovém případě přímé digitální výstupy v souřadnicích odpovídajících podkladovým digitálním topografickým datům v měřítku 1:10 000.

Kroky geomorfologického GPS mapování byly představeny v příspěvku V. Voženilka „GPS při geomorfologickém mapování“. Jedná se o studium zájmového území, přípravu prostorových databází, přípravné analýzy, nastavení GPS parametrů, kalibraci a plánování GPS měření, vlastní geomorfologické mapování s GPS, převod GPS dat do formátu prostorových databází, navazující analýzy a na závěr tvorbu počítačové geomorfologické mapy. Všechny kroky byly v příspěvku podrobněji charakterizovány a diskutovány.

Seminář vyústil plenární diskusí na téma „Integrace a zpracování GPS měření v prostředí GIS“, kterou řídil V. Voženilek. Účastníci prodiskutovali vzájemně postavení GPS a GIS, dvou geoinformačních technologií, které výrazně ovlivňují současný vývoj přírodních oborů včetně fyzické geografie. Shodli se v názoru, že metody GPS hrají významnou úlohu při sběru dat pro jejich zpracování v GIS a že jejich podíl na GIS projektech bude v nejbližším období velmi rychle narůstat.

Technologie GPS umožňuje podstatné vylepšení jak vlastního procesu geomorfologického mapování, tak i zpřesnění výsledné geomorfologické mapy a navazujících prostorových analýz. Bezprostřední přínos technologie GPS pro geomorfologické mapování se projevuje především v:

1. Přesnosti: Polohy mapovaných objektů jsou zaznamenávány s přesností větší než při tradičním způsobu (kresba do topografické mapy). Lokalizace známých objektů potřebných při mapování (vrty, zlomové linie aj.) je snadno a rychle dostupná přímo v terénu.

2. Rychlosti sběru dat. Zrychlení vlastního mapování vychází z okamžitého interaktivního záznamu polohy objektů namísto vyhledávání jeho pozice v topografické mapě při tradičním geomorfologickém mapování.

3. Bezprostřednosti použití dat při tvorbě mapy. Celý mapovací proces probíhá v digitálním prostředí GIS. Odpadá tím mnohdy komplikované převody analogových výstupů geomorfologického mapování do digitálních datových struktur, při kterých často dochází ke ztrátě přesnosti, informací a času.

Geomorfologické mapování je pouze jedním z mnoha druhů tematického mapování krajiny či její části. Zkušenosti z použití GPS technologie budou využity i pro jiná mapování krajiny jako jsou například geobotanická mapování, mapování využití země nebo výskytu vybraných živočišných druhů.

Seminář byl vyústěním dvouleté práce na řešení grantu. Řešitelé grantu a organizátoři semináře přislíbili nejenom připravit podobný seminář na závěr řešení tříletého grantu opět v Olomouci (na konci roku 2001), ale také publikaci shrnující základy GPS, metodiku GPS mapování a další získané poznatky z řešení grantu, která by byla prvním českým titulem využití GPS ve fyzické geografii.

Vít Voženilek, Petr Kubíček, Karel Kirchner

Tvář naší země. Krajina domova. Ve dnech 21. – 23. února 2001 se konala velkoryse pojatá konference o české kulturní krajině, kterou z podnětu prezidenta České republiky uspořádala Česká komora architektů. Záměrem konference, podle slov předsedy organizačního výboru Ivana Dejmalu, bylo provést rekapitulaci vztahu ke krajině a konstatovat příčinné souvislosti jejího stavu, meze a možnosti jejího využívání i předpoklady a podmínky snah o její ochranu a obnovu. K účasti byli přizváni přírodovědci, ochranáři, urbanisté, ar-

chitekti, lesníci, zemědělci, vodohospodáři, ale i sociologové, filosofové a bohoslovci, vědečtí pracovníci, ministerští úředníci i nevládní organizace.

Reprezentativně obsazená a bohatě navštívená konference byla slavnostně zahájena ve Španělském sále Pražského hradu. Čestný předseda konference, ekologicky orientovaný filozof Erazim Kohák, se v úvodním projevu zamýšlel nad vztahem člověka ke krajině. Spolu s Ivanem Dejmallem v roli moderátora formulovali hlavní cíl této akce: setkání a tříbení názorů urbanistů a krajinných architektů, inženýrů i přírodovědců, kteří by měli pojmenovat hlavní problémy současné české krajiny a společně hledat východiska k jejich řešení. Váhu a aktuálnost této problematiky podtrhla osobní účast a úvodní proslovy českého a slovenského ministra životního prostředí Miloše Kužvarta a László Miklóse, ministra zemědělství Jana Fencla či velvyslance Evropské komise Ramíreze Cibriana. Z předtočeného videozáznamu přednesl svůj pozdrav britský následník trůnu princ Charles, který je známý svým zájmem o přírodu a životní prostředí. Prezident Václav Havel, jemuž nemoc zabránila v osobní účasti, pozdravil shromáždění alespoň po telefonu z nemocnice. V krátkém sympatickém vystoupení zařadil starost a péči o naši krajinu mezi české národní zájmy. Předseda Senátu Petr Pithart, člověk bytostně humanitního zaměření, promluvil jako rozený krajinný ekolog, když velmi výstižně charakterizoval podstatu paměti krajiny a odraz společenských procesů a změn v kulturní krajině. Petr Pithart slavnostně prohlásil konferenci za zahájenou.

Na další dva dny se jednání přenesla do kongresového střediska Výzkumného ústavu Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví v Průhonicích. Konference zde získala výrazně pracovní charakter. Téměř 60 ústních referátů bylo rozděleno do 6 tematických bloků (panelů), jež dohromady charakterizují ohromnou šíři záběru, který si konference předsevzala.

V panelu 1: „Krajina jako přírodní prostor“ se referující zabývali přírodní podstatou krajiny, jejími přírodními složkami a přírodními procesy, které zůstávají všudypřítomnými i v dnešní kulturní krajině.

Druhý panel nazvaný obdobně „Krajina jako kulturní prostor“ reflektoval neodmyslitelnou, nesmazatelnou a po dlouhou dobu již zcela nezbytnou účast člověka a jeho výtvorů na utváření kulturní krajiny. Jde o to, aby přítomnost a činnost člověka v krajině nebyla jenom nutným či trpěným zlem, ale aby krajinu obohacovala a vedla k harmonii mezi člověkem a přírodou. Přiznám se, že podobná vzletná slova nemám příliš rád, poněvadž sama o sobě nemohou nabídnout řešení a nadužíváním se z nich stává klišé. Aby tomu tak nebylo, je třeba trpělivě hledat a nabízet konkrétní řešení, jak zlepšit vzhled, stav i kvalitu naší krajiny. Proto v tomto bloku zazněly i referáty z oboru pozemkových úprav, územního a krajinného plánování.

Třetí panel „Duchovní rozměr krajiny“ poskytl prostor k vyjádření nejenom osobnostem filozofického, duchovního či teologického zaměření.

Čtvrtý panel „Umělecká reflexe krajiny“ se věnoval „krajině čtené a krajině literární, krajině viděné, zobrazené a dotvořené“, čili reflexi a vyjádření krajiny v próze, poezii i výtvarném umění.

Naopak přízemněji nazvaný panel 5 „Krajina z pohledu dnešních uživatelů“ byl vlastně profilem konkrétních, často protichůdných resortních zájmů v krajině a přístupů k jejímu užívání a utváření.

Na něj navazoval šestý a poslední panel „Krajina v ohrožení“, který se snažil uvést a pojmenovat všechny myslitelné negativní jevy a ohrožení současné české krajiny (vzhledem k jejich množství a rozmanitosti se to zdá být nadlidským úkolem).

V porovnání s řadou standardních, někdy pochvalných, někdy sebestředných referátů kontrastoval až příliš kritický projev Josefa Fanty, emeritního profesora univerzity v Amsterdamu, který u části zúčastněných vyvolal skandovaný potlesk vstojie. V následujícím bloku na něj musel reagovat Ivan Dejmál poukazem na množství práce i dílčí úspěchy, jichž se v uplynulém desetiletí podařilo dosáhnout v péči o českou kulturní krajinu. Podobných jiskření a polemik však bylo poskrovnu, protože na skutečnou a neformální diskusi nezbylo v nabitém programu dost prostoru. Na tak velké konferenci však kromě oficiálního programu mívají pro zúčastněné nemenší význam i kuloární rozhovory a setkání, jichž bylo opravdu nespočetně.

Důležitou, trvalou a cennou součástí konference je soubor 7 sborníků (celkem 1186 stran). První a nejrozsáhlejší sborník (368 stran) má stejný název jako celá konference (Tvář naší země. Krajina domova). Obsahuje tři oficiální projevy ze zahájení ve Španělském sále a 50 vybraných referátů, které zazněly v Průhonicích. Ve sborníku je dále uveřejněn důležitý dokument, dlouho připravovaná a v roce 2000 přijatá Úmluva o evropské krajině

(nebo Evropská úmluva o krajině?). Dalších 6 sborníků odpovídá šesti výše uvedeným tematickým panelům a obsahuje celkem 120 odevzdaných příspěvků, na které se nedostalo při ústní prezentaci. Příspěvky mají rozdílnou délku a kolísavou úroveň, sebestřednost některých autorů se projevuje i v tom, že citují především sami sebe. Jako celek však soubor 7 svazků představuje úctyhodné dílo, jímž je třeba se prokousat a které jistě ocení každý, kdo se v problematice krajiny profesionálně pohybuje. Sborníky byly vydány v nákladu 1000 výtisků. Zbývající výtisky lze až do rozebření objednat na České komoře architektů, Josefská 34/6, Praha 1 (cena 700,- Kč za celý soubor).

S konferencí souvisela stejnojmenná výstava, otevřená od ledna do března v Tereziánském křídle Starého královského paláce na Pražském hradě. Výstava přibližně 45 obrazů a 50 fotografií prezentovala odraz české krajiny ve výtvarném umění a fotografii v uplynulých dvou stoletích. K výstavě a konferenci vyšla do třetice reprezentativní obrazová publikace téhož názvu (*Tvář naší země. Krajina domova*), jejímž záměrem je ukázat proměny krajiny na našem území i to, jak krajinu reflektují a jak se k ní citově vztahují ti, kdo ji obývají. Kniha je koncipovaná jako obsáhlý soubor ukázek literárních textů (mj. Kosmas, Balbín, Halas, Skácel, Němcová, Klostermann, Neruda, Zahradníček, Čapkové, Reynek, Mácha, Sova, Hrubín, Nezval, Seifert, Čep, Bondy, Tomeček a další) a výtvarných děl (100 reprodukcí obrazů a fotografií).

Zdeněk Lipský

Pracovní skupina IALE „Analýza krajinného systému a environmentální management“. V rámci Mezinárodní společnosti pro krajinnou ekologii (IALE) působí již 10 let pracovní skupina tohoto názvu (Landscape system analysis in environmental management), která navazuje na podobnou pracovní skupinu organizovanou v předchozím období pod hlavičkou Mezinárodní geografické unie (IGU). Také skutečnost, že v současné pracovní skupině působí řada erudovaných geografů, ukazuje na tematickou spřízněnost a personální propojenost IALE a IGU. Zmíněná pracovní skupina IALE (IALE Working Group) byla založena z iniciativy účastníků konference o krajinných syntézách, která se konala v Bratislavě v květnu 1991, a do značné míry byla inspirována tradičním zaměřením (zejména v 80. letech) slovenské fyzické geografie a krajinné ekologie na krajinné syntézy.

V roce 1993 byl vedoucím pracovní skupiny zvolen prof. Moss z University of Guelph v Kanadě. Od roku 1996, kdy se Michael Moss stal generálním sekretářem IALE, stojí v čele skupiny prof. Andrzej Richling z Geografické fakulty Varšavské univerzity.

Setkání členů pracovní skupiny se uskutečňují obvykle u příležitosti konferencí a kongresů IALE. Tak tomu bylo v roce 1993 ve Varšavě, 1995 v Toulouse, 1996 ve Varšavě, 1997 v Nitře, 1998 v Praze, 1999 v Pultusku a Varšavě a naposledy v listopadu 2000 ve Staré Lesné ve Vysokých Tatrách. V rámci pracovní skupiny bylo ustaveno původně 5, později dokonce 7 podskupin s různým tematickým zaměřením. Ukázalo se však, že bez zajištění finanční podpory pro společné projekty je velmi obtížné udržet aktivní činnost členů.

Vzhledem k pasivitě některých členů i koordinátorů jednotlivých témat bylo proto rozhodnuto v roce 2000 zredukovat dosavadní počet 7 tematických podskupin na 3 následující: 1. Landscape development and evolution from an historical perspective and its relevance to understanding of current conditions (koordinátor dr. Zdeněk Lipský, e-mail: lipsky@kostelec.czu.cz. 2. The significance of ideas of landscape stability, integrity and health (koordinátor dr. Jerzy Solon, e-mail: j.solon@tvarda.pan.pl. 3. Landscape synthesis in environmental planning and management (koordinátor doc. dr. Mária Kozová, e-mail: kozova@fms.uniba.sk).

Činnost pracovní skupiny i tematických podskupin je otevřená všem zájemcům bez jakýchkoliv formalit a organizačních povinností. Těžiště práce by mělo spočívat ve výměně informací, pořádání workshopů a konferencí a publikaci monografií či tematicky zaměřených sborníků. Zásadou vedoucího pracovní skupiny prof. Richlinga a předchozího vedoucího (v letech 1993-96) prof. Mosse z Kanady byly dosud vydány 4 kolektivní publikace:

„Landscape Research and its Applications in Environmental Management“, A. Richling, E. Malinowska, J. Lechnio (eds), Faculty of Geography and Regional Studies Warsaw University and Polish Association for Landscape Ecology, Warsaw 1994, prezentující výsledky stejnojmenné konference konané ve Varšavě v roce 1993.

„Landscape Transformation in Europe – Practical and Theoretical Aspects“, A. Richling, J. Lechnio, E. Malinowska (eds), Polish Association for Landscape Ecology, Faculty of Geography and Regional Studies Warsaw University, Warsaw 1998 (sborník konference konané ve Varšavě v roce 1996).

„Landscape Synthesis – Concepts and Applications“, M.R. Moss, R.J. Milne (eds), Faculty of Environmental Sciences, University of Guelph, Canada, Faculty of Geography and Regional Studies, University of Warsaw, Poland, 1999, (publikováno v Kanadě, prezentuje aktualizované příspěvky členů pracovní skupiny na konferenci v Bratislavě, 1991).

„Landscape Ecology – Theory and Applications for Practical Purposes“, A. Richling, J. Lechnio, E. Malinowska (eds), Pultusk School of Humanities, International Association for Landscape Ecology, Polish Association for Landscape Ecology, Warsaw 2000, (sborník příspěvků z konference v Pultusku, 1999).

Dvě poslední uvedené publikace byly odborné veřejnosti poprvé představeny na mítinku pracovní skupiny u příležitosti konference IALE ve Staré Lesné v listopadu 2000. Zájemci je mohou obdržet od prof. A. Richlinga (polský sborník bezplatně, kanadský za symbolickou cenu 5 USD).

V rámci pracovní skupiny byly připraveny a prezentovány dvě výběrové tematické bibliografie:

„Bibliography on landscape perception“ (koordinátor prof. Snacken z Belgie, 1997) a

„Bibliography on landscape changes and developments“ (koordinátor dr. Lipský); tato bibliografie je v elektronické podobě průběžně stále doplňována. Zájemci do ní mohou přispívat (a příspěvovatelé ji také získat) na elektronické adrese: lipsky@kostelec.czu.cz

Zdeněk Lipský

Diplomové práce na katedře geografie FPE ZČU v Plzni. Realizace i těch nejzákladnějších geografických výzkumů, vyžaduje práci s velkým množstvím zdrojů informací. Zejména u regionální geografie, kde se zabýváme konkrétním územím nebo objektem (např. průmyslový závod) mohou být důležité informace poměrně těžko dostupné. Snad právě proto je na katedře geografie Pedagogické fakulty ZČU v Plzni věnována vlastním zde zpracováním informačním zdrojům zvýšená pozornost.

V geografii, kde je předmětem výzkumu krajinná sféra se velice úzce projevuje interakce mezi polohou školy a odbornou činností jak učitelů – členů katedry, tak studentů, kteří se zabývají okolním prostředím ve svých pracích, jejichž vyvrcholením jsou práce diplomové, ke kterým přibýly po zavedení oboru Ekonomická a regionální geografie na ZČU v Plzni roce 1995 i práce bakalářské a práce zpracováváné na postupovou zkoušku. Celkem se nashromáždilo (stav k září 2000) 966 prací. Převážnou většinou jde o práce diplomové (650), které jsou archivovány od roku 1962.

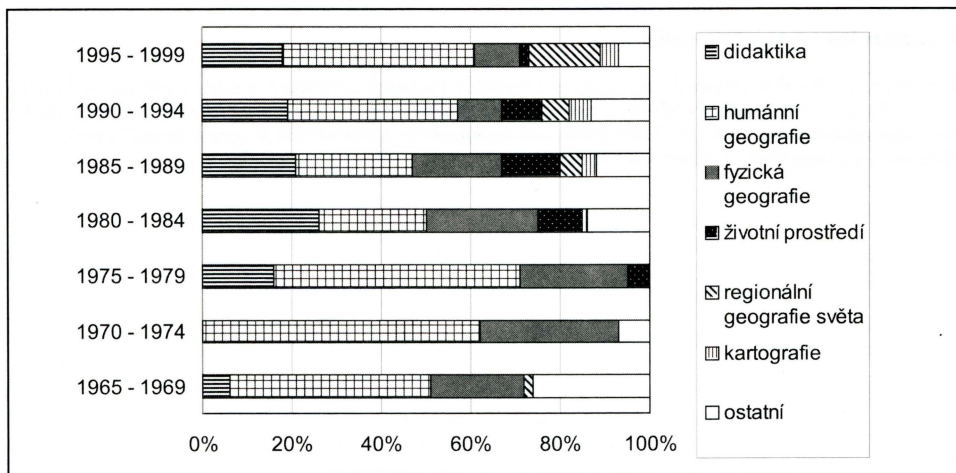
Z celkového počtu diplomových prací deponovaných na katedře geografie v Plzni se jich 73 % zabývá Českou republikou. Z tohoto podílu 63 % prací řeší problémy regionu vymezeného bývalým Západočeským krajem. Dále jsou významněji zastoupeny kraje Jihočeský (10 %) a Středočeský (9 %).

Základní představu o charakteru deponovaných prací, nám dává jejich rozčlenění podle jednotlivých geografických oborů. Výrazně převládají práce z oboru humánní geografie 38 %. Druhý největší podíl z celkového počtu diplomových prací mají práce zaměřené na didaktiku geografie – 21 %. Práce z fyzické geografie tvoří třetí nejpočetnější skupinu, 18 % z celkového počtu diplomových prací.

Sledování diplomových prací za delší časový úsek, nám umožňuje zaznamenat změny v jejich odvětvové struktuře v čase. Zadávání témat v geografii je jistě ovlivňováno mnohými faktory. Volba témat, by však měla bezprostředně reagovat na poptávku společnosti při řešení konkrétních socioekonomických nebo fyzikogeografických problémů, případně na potřeby výuky (např. zpracování geografie problematické oblasti světa atd.).

Z obrázku 1 je patrná diferenciace témat podle jednotlivých geografických oborů za časové období 1965 – 1999. Vidíme, že k výraznějšímu rozčlenění témat došlo v období 1980 – 1984. Etablovaly se práce z kartografie a problematiky životního prostředí, dále vzrostl podíl prací zabývajících se regionální geografii světa.

Stabilní je podíl základních geografických disciplín fyzické a humánní geografie. Zatímco u fyzické geografie zaznamenáváme poměrně vyrovnaný podíl na celkovém počtu, u humánní geografie sledujeme nárůst řešených prací v tomto oboru. Tento nárůst se nezastavil ani po roce 1995, kdy byl v Plzni otevřen nový obor bakalářského studia, zaměřený na regionální a ekonomickou geografii. Svůj nezastupitelný podíl mají práce z oblasti didaktiky geografie. Řešeny jsou problémy týkající se všech stupňů škol. Největší podíl však zaujímají práce řešící výuku na prvním stupni ZŠ a didaktické transformace regionálních pro-

Obr. 1 – Diferenciace témat diplomových prací na katedře geografie PFE ZČU v Plzni za časové období 1965 – 1999

blémů do učiva vlastivědy. Pokles prací, které se zabývají problematikou životního prostředí, lze přičíst odlivu těchto témat do oblasti prací bakalářských.

Struktura bakalářských prací podle jednotlivých odvětví je dosti odlišná od výše popisovaných prací diplomových. V tématech bakalářských prací převládají náměty z humánní geografie (73 %), což plně odpovídá tematickému zaměření oboru. Dále jsou zastoupeny práce z fyzické geografie a problematiky životního prostředí (obě skupiny mají shodně po 5 %).

Oblast humánní geografie řeší problémy většiny složek národohospodářského komplexu. Převládají témata řešící problematiku cestovního ruchu. Tento fakt odpovídá stále dominantnějšímu postavení tohoto národohospodářského odvětví. Pro řešitele je nesporně zajímavý, ve srovnání s ostatními národohospodářskými odvětvími, jeho větší ekonomický efekt. Druhou nejčastěji řešenou problematikou u bakalářských prací zabývajících se humánní geografii je oblast průmyslu (17 %). Jedná se většinou o zpracování geografie konkrétních závodů, nebo zhodnocení vlivu provozovny na konkrétní region. Třetí největší podíl (14 %) mají pak práce zabývající se problematikou trhu práce. Tyto práce se většinou věnují geografické analýze trhu práce prováděné u konkrétních regionů většinou na úrovni okresů.

Regionální geografii se zabývají práce vypracovávané v rámci postupové zkoušky, ty vždy řeší regionálně geografické problémy konkrétního sídla. V současné době je jich deponováno 200 kusů. Sídla, která jsou v těchto pracích sledována se nachází ze 44 % v oblasti bývalého Západočeského kraje.

Aby bylo možné využít rozsáhlý informační potenciál, shromážděný ve všech třech výše popsavých skupinách jak během výuky, tak při dalších odborných činnostech, bylo nutné vytvořit prostředek pro rychlé a pokud možno spolehlivé vyhledávání podle jednotlivých oborů nebo regionálních oblastí. Byla proto vypracována databáze všech deponovaných prací. K jednotlivým titulům byla přiřazena příslušná klíčová slova. Ta umožňují hledání podle jednotlivých oborů a regionů. Možné je i vyhledat přímo příslušnou obec nebo oblast.

Pro studenty geografie bude databáze přístupna v počítačové učebně katedry, kde bude v průběhu zimního semestru testována. Předpokládá se využití v rámci zpracovávání diplomových a seminářních prací. Po zkušebním provozu bude databáze přesunuta na internet a veřejně přístupná. Vybrané práce budou zájemcům zapůjčeny k prezenčnímu studiu v prostorách katedry geografie.

Většina prací uložených na katedře geografie, je vypracována na žádost různých institucí, podniků, nebo obcí, které je využívají v plánovacím nebo rozhodovacím procesu. Předkládaný systém zaručí jejich vyhledání a využití i po delším časovém období, umožní tak zajištění kontinuity výzkumů a usnadní kooperaci mezi jednotlivými geografickými obory.

Pavel Mentlík

Poznámka redakční rady

U článku L. Buzka: Eroze lesní půdy při vyšších vodních srážkách a tání sněhové pokrývky (na příkladu střední části Moravskoslezských Beskyd), který vyšel ve čtvrtém čísle loňského ročníku našeho časopisu (s. 328) došlo při technickém zpracování k „převrácení“ grafu. Autorovi i čtenářům se tímto omlouváme.

Š. Buday a kol.: Cena poľnohospodárskej pôdy. Vydavateľstvo CROCUS, Nové Zámky 2000, 208 s.

Proces transformácie centrálne riadenej na trhovú ekonomiku na Slovensku, ale aj v ostatných bývalých socialistických krajinách strednej a východnej Európy prebieha v rozličných sférach hospodárstva rôznou intenzitou a v mnohých z nich nebol doposiaľ ukončený. Patrí medzi ne aj trh s poľnohospodárskou pôdou, ktorého súčasná štruktúra efektívnej ponuky a dopytu je ešte stále výrazne ovplyvnená minulým režimom. Jedným z nevyhnutných predpokladov rozvoja trhových vzťahov v tejto oblasti je stanovenie základných úradných cien pôdy. Tieto by mali v súčasnom prechodnom období plniť jednak záväznú funkciu pri úradnom vysporadúvaní majetkových vzťahov k pôde, a na druhej strane orientačnú funkciu pri poskytovaní informácie na voľnom trhu s pôdou. Postupne by sa úradné ceny mali meniť na tzv. smerné ceny, ktoré budú tvoriť východiskový základ pre stanovenie predajnej ceny poľnohospodárskej pôdy.

Podrobný prehľad o aktuálnych priemerných úradných cenách poľnohospodárskej pôdy v teritoriálnom členení podľa katastrálnych území, okresov a krajov Slovenskej republiky podáva 208 stranová publikácia formátu A4 vydavateľstva CROCUS „Cena poľnohospodárskej pôdy“ od kolektívu autorov z Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva a katedry ľudskej geografie a demografie na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského: ing. Štefan Buday, PhD., Mgr. Katarína Bradáčová, Mgr. Milan Švoňavec a doc. RNDr. Peter Spišiak, CSc.

V desaťstranovej textovej časti práca stručne rozoberá metodiku oceňovania poľnohospodárskej pôdy a tiež štruktúru bonitačného informačného systému (BIS), prostredníctvom ktorého sa bonitácia a vlastné oceňovanie pôd realizuje. Z troch subsystémov BIS, ktoré tvoria fyzický súbor máp bonitovaných pôdno-ekologických jednotiek (BPEJ), digitálny súbor máp BPEJ a bonitačná banka dát, najviac priestoru venovali autori poslednému z nich a jeho nasledovným častiam: register organizácií, register katastrálnych území, agroekologický blok, blok ekonomických informácií a blok informácií o špeciálnych kultúrach a o pôdach ovplyvnených antropogénnou činnosťou. Nosnou časťou práce sú tabuľkové prílohy s priemernými cenami poľnohospodárskej pôdy, ornej pôdy a trvalých trávnych porastov, vypočítanými podľa 5-znakového kódu BPEJ s využitím cenníka ornej pôdy ministerstva financií SR, a podľa 7znakového kódu s využitím cenníka ornej pôdy, ktorý vypracoval Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva. 73 plošných farebných grafov zobrazuje priestorovú diferenciaciu aktualizovaných priemerných cien ornej pôdy v jednotlivých katastrálnych územiach a okresoch podľa upresneného 7znakového kódu BPEJ.

Táto publikácia naplnila svoj cieľ zrozumiteľnej a prístupnej interpretácie uvedenej problematiky širokej vrstve pracovníkov zo štátnej a podnikateľskej sféry. Veľmi dobre pritom môže poslúžiť i ako základná informačná databáza pre odbornú verejnosť. Avšak to, do akej miery prispeje k rozvoju trhových cien poľnohospodárskej pôdy, ukáže budúcnosť.

Pavol Hurbánek

K. Ivanička: Prognostika. Univerzita M. Bela, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov. Banská Bystrica, 2000, 151 s.

Nielen spoločenské, ale aj ostatné vedné disciplíny (prírodné, technické) majú ambície nielen analyzovať a poznávať minulosť a súčasnosť, ale i prispieť k riešeniu vývoja budúcich trajektórií. Budúcnosť nemôžeme zbaviť *neurčitosti*. Môžeme však identifikovať potenciálne vývojové alternatívy. Tieto alternatívy väčšinou vyhádzajú zo štatistickej pravdepodobnosti. Niekedy sa to porovnáva so štatistickou pravdepodobnosťou výsledkov volieb. Nevieme, ako budú hlasovať státisíce voličov, ale máme k dispozícii dostatočne početnú a reprezentatívnu vzorku voličov, môžeme vytvoriť štatistiku odpovedí a predpovedať víťaza volieb i pomer hlasov odovzdaných jednotlivým politickým stranám a politickým zoskupením.

Práve v súčasnosti sa dostáva na knižný trh zaujímavá práca prof. RNDr. Kolamana Ivaničku, DrSc., „Prognostika“, ktorá pomerne pútavo a zrozumiteľným vedeckým jazykom po-

dáva prehľad základných atribútov prognostiky. Autor je dlhoročný bádateľ v tejto problematike. Tento predmet sa prvýkrát v ucelenej podobe začal prednášať na univerzitnej pôde (UK Bratislava) už v polovici sedemdesiatych rokov 20. stor. Práce je určitým pokračovaním už existujúcich prác z oblasti prognostiky a prognózovania, ktoré autor postupne rozpracoval do podrobnej metodologicko-aplikačnej roviny.

Najnovšiu prácu autor rozdelil do 6 kapitol. V prvej kapitole charakterizuje smerovanie našej civilizácie z rôznych uhlov pohľadu (demografické aspekty, globalizácia). Druhá kapitola je venovaná spoločenskej potrebe predikcie, variantnosti prognóz a odveký záujem spoločnosti o poznanie budúcnosti. Tretia kapitola je jednou z jadrových. Je zameraná na vízie a stratégiu vývoja. Predovšetkým sa zameriava na proces tvorby vízie, strategické plánovanie a v aplikačnej rovine sa dotýka plánovitého usporiadania Európy a Slovenska. Pre potreby edukácie je veľmi vítaná štvrtá kapitola, ktorá je zameraná na metódy prognózovania. V nej sú zhrnuté všetky základné metódy prognózovania a ich niektoré aplikácie, predovšetkým extrapoláčne postupy, metódy expertizných hodnotení, štúdium dlhých vývojových vln. Piata kapitola je zameraná na postavenie prognózy, vízie a rozvoja územných priestorových štruktúr. V kapitole sú konkrétne príklady z strategických vízií Japonska, Svajčiarska a Slovenska. V záverečnej kapitole sa autor zamýšľa nad teóriou chaosu a futurologickými scenármi. V závere práce autor podáva bohatú bibliografiu v dynamickom slede.

Transformácia spoločnosti je závislá na zmene myslenia a pochopení zmyslu premeny. Predpoveď a predvídanie zmeny myslenia a ťažkosti tohto procesu, môže v podstate ovplyvniť a pomôcť úspešnosti tohto procesu. Predložená práca prof. Ivaničku dáva pomerne dobrý odrazový mostík pre skúmanie budúcich trejektórií či už vo vedecko-výskumných sférach alebo v radiacej praxi v štátnych a samosprávnych jednotkách. Taktiež práca má dobré uplatnenie ako učebná pomôcka pre univerzitné zameranie spoločenského a prírodného charakteru.

Peter Spišiak

Politika, stav a vývoj životného prostredia : Česká republika. OECD Publications, Paris 1999, 200 s. (český preklad – ISBN: 80-7212-080-8).

Zásluhou Ministerstva životného prostredia ČR vyšla v českém preklade publikace podávající pohled na situaci u nás očima zahraničních expertů. Zpráva vychází z informací a údajů dostupných do července 1998. Vedle úvodní části, která charakterizuje mj. také „Geografické souvislosti“, je její obsah rozdělen do čtyř částí : Regulace znečištění a ochrana přírody, Integrace sektorových politik, Spolupráce s mezinárodním společenstvím, Závěry a doporučení.

Největší pozornost je věnována části Regulace znečištění a ochrana přírody členěné tradičně na: Ochrana ovzduší, Vodní hospodářství, Odpadové hospodářství a Ochrana přírody, lesy a biodiverzita a zpracované v souladu s pojetím SRA (State – Response – Assessment). Tady i v dalších částech najdeme řadu velmi cenných údajů o současném stavu a vývoji v předcházejícím období, ale i o realizovaných nebo připravovaných programech a opatřeních včetně finančního vyjádření. Uvádí se, že výdaje na investice do životního prostředí v ČR postupně vzrostly z 1 % HDP v roce 1990 na 2,4 % v roce 1996, což je přibližně 37 miliard Kč. V roce 1996 to bylo téměř 7 % z celkových investic (ve srovnání s 1 – 3 % v ostatních zemích OECD).

I když publikace dokumentuje a hodnotí pozitivní vývoj po roce 1989, a k tomu je zde uvedena celá řada grafů a tabulek, nevyhne se konstatování, že „vedle těchto úspěchů ovšem přetrvává znečištění nahromaděné v minulosti a současné hodnoty emisí a vypouštění škodlivin zůstávají vysoké ve srovnání s průměrnými hodnotami zemí OECD“ a „cesta přibližování země k ostatním evropským státům OECD bude v oblasti životního prostředí dlouhá“. Tato zpráva tak vytváří „základ pro hodnocení budoucího pokroku, ale předkládá i řadu doporučení, která mohou přispět ke zlepšení výsledků země v oblasti životního prostředí“.

V tomto kontextu je proto zvláštním paradoxem, že se v jejím obsahu nesetkáme s problematikou tzv. postižených oblastí a míst s evidentně vyšším stupněm a rizikem starých ekologických zátěží. Přitom právě také prostřednictvím závažných problémů některých našich oblastí a míst označovaných za nejvíce znečištěné oblasti (black spots) v Evropě, zejména tzv. Černého trojúhelníku, jsme vstupovali začátkem transformačního období do vědomí ostatního světa. Možná, že publikace v tomto směru je i odrazem naší vlastní státní politiky, z níž se pojem „postižených oblastí“ také překvapivě již vytratil.

A tak jen roztroušeně v textu nacházíme konstatování, která jsou dokladem stále existujících, ale jakoby maskovaných rozdílů a problémů úrovně životního prostředí. Např. na s. 32 stojí věta, že „ačkoliv byla přijata a realizována již řada nápravných opatření, jsou některé oblasti tzv. Černého trojúhelníku stále silně znečištěné“. Podle tvrzení na s. 166 „trpí tato oblast stále značným znečištěním ovzduší, imisní zátěž SO_2 na km^2 je zde stále pětikrát vyšší a emise SO_2 na obyvatele jsou tu čtyřikrát vyšší, než je celostátní průměr“.

Nezbývá tedy, než vyjádřit podiv a zklamání nad skutečností, že zmíněná publikace – zřejmě v souladu se zavedenou metodikou těchto hodnocení – se nezabývá problematikou regionálních a lokálních rozdílů úrovně životního prostředí, které existují v každé zemi. Česká republika přijatá do OECD koncem roku 1995 se přitom stala již 26 zemí, o které byla publikována zpráva o stavu a vývoji životního prostředí. Předtím byly publikovány podobné zprávy o Austrálii, Rakousku, Bělorusku, Belgii, Bulharsku, Kanadě, Dánsku, Finsku, Francii, Německu, Islandu, Itálii, Japonsku, Koreji, Mexiku, Nizozemsku, Novém Zélandu, Norsku, Polsku, Portugalsku, Španělsku, Švédsku, Švýcarsku, Velké Británii a USA.

Naproti tomu je nutné souhlasit s jedním závěrů a doporučení „vzhledem k tomu, že k zajištění lepší ochrany vod, k dekontaminaci půd a k obnově krajiny bude zapotřebí ještě značných investic, bude nezbytné provést analýzu nákladů a přínosů, aby bylo zajištěno efektivní využití prostředků“. V tomto směru by se významně, výrazněji než dosud, měla také projevit role naší geografie.

Václav Poštolka

R. Brázdil, J. Štekl a kol: Klimatické poměry Milešovky. Academia, Praha 1999, 434 s., 1. vydání, ISBN 80-200-0744-X.

Další z řady klimatografických prací značně vybočuje ze stereotypu dříve vydávaných publikací tohoto zaměření. Dlouholeté publikační zkušenosti a odborná erudice obou hlavních autorů jsou zúročeny v čtivém a obsažném textu, ve kterém čtenáři naleznou nejen podrobný popis klimatických poměrů Milešovky, ale i historii měření na tomto výrazném vrcholu v Českém středohoří. Zcela nestandardně je zařazena i kapitola se synoptickým zaměřením, čímž je klimatologická část publikace vhodně doplněna meteorologií.

V kapitole věnované historii meteorologických pozorování na Milešovce čtenáři najdou několik historických fotografií a kopií starých map, včetně nepřilíš kvalitního schematického nákresu vrcholu Milešovky s umístěním meteorologické budky. Přehled osobností Milešovky a přehled pozorovatelů od zahájení pozorování obsahuje i osobnosti, které se nesmazatelně zapsaly do české meteorologie a klimatologie.

Na celkem 249 stranách v následující kapitole věnované klimatickým poměrům předkládají autoři celkem 158 tabulek a 88 obrázků postupně popisujících tlak vzduchu, vítr, oblačnost, globální sluneční záření, sluneční svit, stav půdy a její teplotu, teplotu vzduchu, vlhkost vzduchu, atmosférické srážky, sněhové poměry, námrazkové jevy, mlhy, bouřkové jevy, povětrnostní singularity, znečištění ovzduší a porovnání vybraných charakteristik s volnou atmosférou. Za tímto výčtem se skrývá obrovské množství práce a i zcela laický čtenář je schopen v přehledném textu najít spoustu zajímavých a odborně fundovaných informací. V této recenzi si dovoluji upozornit pouze na některé zvláště zajímavé, a podle mého názoru důležité, části. V části 2.2 věnované větru je na obr. 2.5 přehledné srovnání používaných stupnic síly větru, které má obecnou platnost a při zpracovávání historických údajů o rychlosti větru by měli klimatologové podobné srovnání vždy provádět. Obdobně i pro kódování stavu půdy provedli autoři srovnání dvou různých stupnic (kapitola 2.6, tabulka 2.46) a došli k závěru, že nelze zpracovávat provádět pro všechny kódy za celé období pozorování a z vlastní zkušenosti musím potvrdit, že nelze jednoznačně překódovávat naměřené stavy půdy mezi jednotlivými obdobími mezi sebou. Dále bych rád upozornil na problém vypočtených vlhkostních charakteristik podle aktuálně používaného algoritmu ve spojení s měřením rychlosti větru v nestandardní výšce nad terénem (kapitola 2.8). I tímto problémem se autoři zabývali podrobněji. Seznam literatury uvedený na závěr této části knihy obsahující celkem 187 odkazů je bohatým zdrojem dalších vhodných informací.

Již v úvodu zmíněna provázanost mezi klimatologií a meteorologií je obsahem další kapitoly věnované rozboru synoptických situací v obdobích výskytu meteorologických extrémů na Milešovce. Uplatnění dynamické klimatologie je právě při rozboru měření na horských stanicích více než vhodné, a to i přesto, že autoři upozorňují na problémy s tím související. V závěru této části je zmíněna možnost dalších analýz podle příkladů zde uvedených.

Podrobná analýza kolísání vybraných charakteristik meteorologických prvků a jevů je obsahem čtvrté části recenzované publikace. Odborníky znalé české klimatologie nemůže překvapit podrobná analýza homogenity použitých řad, provedená před zmíněným rozbořením kolísání. Tento přístup je již dlouhá léta vzorem ze strany brněnské klimatologické školy, kterou zde reprezentují kolegové Brázdil a Štěpánek. Z Milešovky mají autoři k dispozici velice kvalitní záznamy o metadatech, jejichž kvalitu mohou na většině ostatních stanic jen závidět.

Určitě by čtenář neměl přehlédnout přílohu na CD-ROM obsahující velké množství časových řad meteorologických prvků a charakteristik naměřených a napozorovaných na Milešovce.

Nechtěl jsem ve svém recenzním příspěvku zdůrazňovat některé formální nedostatky, které se do tak rozsáhlé práce vždy dostanou. Považoval bych to za nekorektní, protože všímavý čtenář je jistě nalezne sám a nebude je považovat za příliš významné. Závěrem si dovoluji konstatovat, že širokému autorskému kolektivu se podařilo dát dohromady publikaci, která je geograficky velice lokální, ale klimatologicky zcela jistě zasahuje za hranice České republiky, za hranice české klimatologie.

Radim Tolasz

ZPRÁVY – REPORTS

Geografické vzdělávání v Lotyšsku (*L. Kalniņa*) 50 – V. sjezd polských geomorfologů „Výstupy a pozice polské geomorfologie na začátku XXI. století“ (*K. Kirchner, Z. Máčka*) 51 – Krajinně ekologický výzkum v chráněných územích (*Z. Lipský*) 52 – GIS day – mezinárodní den geografických informačních systémů (*V. Voženilek, P. Sedlák, R. Palmer*) 53 – Integrace GPS/GIS při geomorfologickém výzkumu (*V. Voženilek, P. Kubiček, K. Kirchner*) 54 – Tvář naší země. Krajina domova (*Z. Lipský*) 55 – Pracovní skupina IALE „Analýza krajinného systému a environmentální management“ (*Z. Lipský*) 57 – Diplomové práce na katedře geografie FPE ZČU v Plzni (*P. Mentlík*) 58.

LITERARURA

Š. Buday a kol.: Cena poľnohospodárskej pôdy (*P. Hurbánek*) 61 – K. Ivanička: Prognostika (*P. Spišiak*) 61 – Politika, stav a vývoj životního prostředí: Česká republika (*V. Poštolka*) 62 – R. Brázdil, J. Štekl a kol.: Klimatické poměry Milešovky (*R. Tolasz*) 63.

GEOGRAFIE

SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Ročník 106, číslo 1, vyšlo v dubnu 2001

Vydává Česká geografická společnost. Redakce: Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, fax 02-24919778, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. Rozšiřuje, informace podává, jednotlivá čísla prodává a objednávky vyřizuje Mgr. Dana Fialová, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 02-21952335, fax: 02-296025, e-mail: danafi@natur.cuni.cz. – Tisk: tiskárna Sprint, Pšencíkova 675, Praha 4. Sazba: PE-SET-PA, Fišerova 3325, Praha 4. – Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého sešitu je 120 Kč, celoroční předplatné pro rok 2001 je pro řádné členy ČGS 150 Kč, pro ostatní (nečleny ČGS a instituce) 400 Kč. – Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, č.j. 1149/92-NP ze dne 8. 10. 1992. – Zahraniční předplatné vyřizují: agentura KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de a agentura MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Praha, Česko, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Objednávky vyřizované jinými agenturami nejsou v souladu se smluvními vztahy vydavatele a jsou šířeny nelegálně. – Rukopis tohoto čísla byl odevzdán k sazbě dne 26. 3. 2001.

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále (u hlavních článků a rozhledů s 1 kopií) a v elektronické podobě (Word), věcně a jazykově správný. Rukopis musí být úplný, tj. se seznamem literatury (viz níže), obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s anglickým abstraktem a shrnutím. Zveřejnění v jiném jazyce než českém podléhá schválení redakční rady.

Rozsah kompletního rukopisu je u hlavních článků a rozhledů maximálně 10–15 stran, jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům pro rubriku Hlavní články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek strojem, shrnutí minimálně 1,5 strany, maximálně 3 strany včetně překladů textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i českém znění. Redakce si vyhrazuje právo podrobit anglické texty jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů musí být úplné a přesné. Bibliografické citace musí odpovídat následujícím vzorům:

Citace z časopisů:

HÁUFLER, V. (1985): K socioekonomické typologii zemí a geografické regionalizaci Země. Sborník ČSGS, 90, č. 3, Academia, Praha, s. 135-143.

Citace knihy:

VITÁSEK, F. (1958): Fysický zeměpis, II. díl, Nakl. ČSAV, Praha, 603 str.

Citace z editovaného sborníku:

KORČÁK, J. (1985): Geografické aspekty ekologických problémů. In: Vystoupil, J. (ed.): Sborník prací k 90. narozeninám prof. Korčáka. GGÚ ČSAV, Brno, s. 29-46.

Odkaz v textu na jinou práci se provede uvedením autora a v závorce roku, kdy byla publikována. Např.: Vymezováním migračních regionů se zabývali Korčák (1961), později na něho navázali jiní (Hampel a kol. 1978).

Perokresby musí být kresleny černou tuší na kladívkovém nebo pauzovacím papíru na formátu nepřesahujícím výsledný formát po reprodukci o více než o třetinu. Předlohy větších formátů než A4 redakce nepřijímá. Xeroxové kopie lze použít jen při zachování zcela ostré černé kresby. Počítačově zpracované obrázky je nutné dodat (souběžně s vytištěným originálem) i v elektronické podobě (formát .tif, .wmf, .eps, .ai, .cdr).

Fotografie formátu min. 13×18 cm a max. 18×24 cm musí technicky dokonale na lesklém papíru a reprodukovatelně v černobílém provedení.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech), které autor připojí k rukopisu: adresa pracoviště, adresa bydliště včetně PSČ, rodné číslo, bankovní účet.

Všechny příspěvky procházejí recenzním řízením. Recenzenti jsou anonymní, redakce jejich posudky autorům neposkytuje. Autor obdrží výsledek recenzního řízení, kde je uvedeno, zda byl článek přijat bez úprav, odmítnut nebo jaké jsou k němu připomínky (v takovém případě jsou připojeny požadavky na konkrétní úpravy).

Honorář se poukazuje autorům po vyjití příslušného čísla. Redakce má právo z autorského honoráře odečíst případné náklady za přepis nedokonalého rukopisu, jazykovou úpravu shrnutí nebo úpravu obrázků. Výplata honorářů se provádí výhradně bankovním převodem. Číslo účtu zašle autor redakci spolu s rukopisem. Ve výjimečných případech lze honorář vyzvednout osobně u Mgr. Fialové (po předchozí dohodě). Má-li příspěvek více autorů, bude celý honorář poukázán na účet prvního jmenovaného.

Autorský výtisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují jen z hlavních článků a rozhledů pouze na základě písemné objednávky autora. Separáty se proplácují dobírkou.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Geografie – Sborník ČGS, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, e-mail: jancaek@natur.cuni.cz.

Příspěvky, které neodpovídají uvedeným pokynům, redakce nepřijímá.